

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Журнал видається з 2015 року

№ 4 (40)

Луцьк
Вежа-Друк
2024

Редакційна колегія

- Стащук Олена Володимирівна** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна), головний редактор
- Кулинич Мирослава Богданівна** – кандидат економічних наук, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна), відповідальний секретар
- Бояр Андрій Олексійович** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Сліссєва Людмила Володимирівна** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Ізабела Кравчик-Соколовська** – доктор габілітований, професор, Ченстоховська Політехніка (м. Ченстохова, Польща)
- Каніщенко Олена Леонідівна** – доктор економічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
- Карий Олег Ігорович** – доктор економічних наук, професор, НУ «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна)
- Карлін Микола Іванович** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Кондратенко Наталія Олегівна** – доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет міського господарства (м. Харків, Україна)
- Кричевська Тетяна Олександрівна** – доктор економічних наук, ст. наук. співробітник, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (м. Київ, Україна)
- Ліпич Любов Григорівна** – доктор економічних наук, професор, Луцький національний технічний університет (м. Луцьк, Україна)
- Лободіна Зоряна Миколаївна** – доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль, Україна)
- Матійчук Любомир Павлович** – доктор економічних наук, доцент, Тернопільський національний технічний університет імені І. Пулюя (м. Тернопіль, Україна)
- Мельник Катерина Петрівна** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Рейкін Віталій Самсонович** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Садовська Ірина Борисівна** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Сасисус Марія Анатоліївна** – доктор економічних наук, професор, Одеський національний економічний університет (м. Одеса, Україна)
- Сак Тетяна Василівна** – кандидат економічних наук, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Томаш Воловц** – доктор габілітований, професор, Вища школа економіки та інновацій (м. Люблін, Польща)
- Пауліна Уцсклак-Єж** – доктор габілітований, професор, Університет Яна Длугоша в Ченстохова (м. Ченстохова, Польща)
- Хомяк Наталія Леонідівна** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Черчик Лариса Миколаївна** – доктор економічних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Чорна Неля Петрівна** – доктор економічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет (м. Тернопіль, Україна)

Е 45 **Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки** : журнал / уклад. Олена Володимирівна Стащук, Мирослава Богданівна Кулинич. – Луцьк : Вежа-Друк, 2024. – №4(40). – 163 с.

У виданні «Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки» уміщено наукові статті про сучасний стан та перспективи розвитку економіки України, їх теоретичні, методологічні й практичні аспекти.

Для науковців, аспірантів, студентів, економістів і всіх, хто цікавиться питаннями розвитку економічної системи України.

The collected papers «Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University» publish scientific articles on the current state and prospects of economy development in Ukraine as well as on its theoretical, methodological and practical aspects.

For researchers, graduate students, economists and all those interested in the issues of economic system development in Ukraine.

Журнал є науковим фаховим виданням, включений до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, **категорія Б** ([наказ Міністерства освіти і науки України 11.07.2019 № 973](#)).

Журнал зареєстрований у міжнародній наукометричній базі даних **Index Copernicus**.

УДК 33(062.552)

ЗМІСТ
РОЗДІЛ I. ЕКОНОМІКА

Волчок Богдан, Бояр Андрій ЕВОЛЮЦІЯ ПАРАДИГМИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	6
Іщук Світлана, Любомир Созанський СТРУКТУРНО-ПРОСТОРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ РЕЛЕВАНТНОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ	24
Ляховська Олена ЕКСПОРТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ	32
Данилюк Тетяна, Мурафа Тарас СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА	40
Кутузов Руслан, Datsyuk-Tomchuk Maria УПРАВЛІНСЬКІ РЕФОРМИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ	48
Пшибельський Володимир, Шматковська Тетяна, Колосок Андрій РОЗВИТОК ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	55

РОЗДІЛ II. ОБЛІК, АНАЛІЗ, АУДИТ ТА ОПОДАТКУВАННЯ

Кулинич Мирослава, Скорук Олена, Корець Петро ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ ОБЛІКУ ...	63
Фатенок-Ткачук Алла ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ЦИФРОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФІНАНОВОМУ ОБЛІКУ	72

РОЗДІЛ III. ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Лободіна Зоряна, Труш Володимир ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЯК ВАЖЛИВА ДОМІНАНТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	82
Матвійчук Наталія, Борисяк Олена, Теслюк Софія	

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕПОЗИТНОЇ ПОЛІТИКИ БАНКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	94
Карлін Микола, Стащук Олена, Проць Наталія ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В «СТАРИХ» КРАЇНАХ ЄС В ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЯВИЩ В ЕКОНОМІЦІ ТА ЗМІН В ОПОДАТКУВАННІ	103
Щербакова Олена МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛІМАТИЧНОГО ФІНАНСУВАННЯ	111
Олена Івашко ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ПРОЄКТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ БАЗИС	124

РОЗДІЛ ІV. УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Хомюк Наталія СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ АДАПТАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ	136
Viktor Levytskyi MODERN PROBLEMS OF STRATEGIC ANALYSIS AND THEIR IMPACT ON THE EFFECTIVE ACTIVITY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISE DEVELOPMENT	144
(СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ І УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА)	144

РОЗДІЛ V. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ященко Олена ІНФОРМАЦІЙНИЙ ШУМ ТА МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ЙОГО ПОДОЛАННЯ	151
Вимоги до матеріалів, що публікуються в науковому журналі «Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки»	158

CONTENT

SECTION I. ECONOMY

Bogdan Volchok, Andrii Boiar EVOLUTION OF THE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PARADIGM	6
Ishchuk Svitlana, Lyubomyr Sozanskyu STRUCTURAL AND SPATIAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY: POLISH EXPERIENCE IN THE CONTEXT OF RELEVANCE FOR UKRAINE	24
Liakhovska Olena EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN THE CONDITIONS OF WAR: REGIONAL ASPECTS	32
Danyliuk Tetiana, Murafa Taras CURRENT TRENDS IN INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE: INTERNATIONAL PRACTICE	40
Kutuzov Ruslan, Datsyuk-Tomchuk Maria ADMINISTRATIVE REFORMS OF THE FIRST HALF OF XIX OF CENTURY IN SCIENTIFIC RESEARCHES OF UKRAINIAN SCIENTISTS	48
Pshybelskyi Volodymyr, Shmatkovska Tetiana, Kolosok Andrii DEVELOPMENT OF A GREEN ECONOMY ON THE BASIS OF SOCIAL RESPONSIBILITY	55

SECTION II. ACCOUNTING, ANALYSIS, AUDITING AND TAXATION

Kulynych Myroslava, Olena Skoruk, Korets Petro USE OF DIGITAL TOOLS IN THE INVENTORY OF ACCOUNTING OBJECTS	63
Fatenok-Tkachuk Alla ORGANIZATION OF THE DIGITAL INFORMATION PROTECTION SYSTEM IN FINANCIAL ACCOUNTING	71

SECTION III. FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Zoriana Lobodina, Volodymyr Trush FINANCIAL INSTRUMENTS AS AN IMPORTANT DOMINANT IN ENSURING INCLUSIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES	82
Matviichuk Nataliia, Borysiuk Olena, Tesliuk Sofiia ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF THE DEPOSIT POLICY OF BANKS IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL	94
Karlin Mykola, Olena Stashchuk, Prots Nataliia PECULIARITIES OF ENSURING THE FINANCIAL SECURITY OF HOUSEHOLDS IN THE “OLD” EU COUNTRIES DURING THE PERIOD OF ECONOMIC CRISIS AND CHANGES IN TAXATION	103
Shcherbakova Olena METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF INSTITUTIONAL SUPPORT OF CLIMATE FINANCING	111
Olena Ivashko ESTABLISHING MECHANISMS FOR PUBLIC INVESTMENT IN REGIONAL DEVELOPMENT PROJECTS: A CONCEPTUAL FRAMEWORK	124

SECTION IV. MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

Khomiuk Nataliia MODERN CONCEPTS AND TOOLS FOR ADAPTATION OF ORGANIZATIONAL MODELS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY MANAGEMENT	136
Viktor Levytskyi MODERN PROBLEMS OF STRATEGIC ANALYSIS AND THEIR IMPACT ON THE EFFECTIVE ACTIVITY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISE DEVELOPMENT	144

SECTION V. ENTREPRENEURSHIP TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

Olena Iashchenko INFORMATION NOISE AND MARKETING TOOLS TO OVERCOME IT	151
Requirements to the Completion of the Articles to the Collection of Journal «Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn European National University»	158

РОЗДІЛ І. Економіка

УДК 338.486.2:005.25

Волчок Богдан,
генеральний директор ПРАТ «СКФ Україна»,
здобувач ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 Економіка,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра економіки і торгівлі,
м. Луцьк; ORCID ID: 0009-0003-3052-928X,
e-mail: Volchok.Bohdan@vnu.edu.ua

Бояр Андрій,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра міжнародних економічних відносин та управління проєктами,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-9379-8140,
e-mail: Andrij.Boyar@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-6-23>

ЕВОЛЮЦІЯ ПАРАДИГМИ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розгляд сучасного розвитку світової економіки та окремих її галузей через призму глобалізації, регіоналізації, інтеграції не можливий без врахування впливу на економічні процеси такої концепції як корпоративна соціальна відповідальність (КСВ), у широкому розумінні цього терміну. Для кращого розуміння сучасних проявів та форм практичного відображення цієї категорії у економічних процесах виникає необхідність аналізу його генезису та еволюції. Адже різні часові епохи та реалії мали свій вплив на формування та видозміну суті та завдань цієї категорії.

Метою статті є аналіз еволюції розвитку поняття корпоративної соціальної відповідальності у хронологічному порядку, висвітлити адаптацію цієї концепції до змінного зовнішнього середовища та до викликів конкретного історичного періоду. Окремий фокус робиться авторами також на формулюванні визначення поняття корпоративна соціальна відповідальність.

Для ефективного та зрозумілого викладення інформації та досягнення мети авторами використано метод аналізу, зокрема такі його різновиди, як історичний (ретроспективний), порівняльний, контент метод.

У результаті дослідження вдалось проаналізувати та хронологічно упорядкувати процес трансформації та формування концепції КСВ, дослідивши праці науковців, які займались вивченням даної концепції у той чи інший історичний період, а також консолидувати та викласти результати аналізу у таблицю генезису концепції соціальної відповідальності бізнесу. Окрім цього, було проаналізовано основні підходи до визначення поняття КСВ та запропоновано власний варіант визначення даного поняття.

Отже, особливості кожної історичної епохи (економічні тенденції, політика, громадська позиція та думка, наявність тих, або інших соціальних та економічних тенденцій) робили свій внесок у формування концепції КСВ, трансформували її у поняття формалізоване у 2010 р. у стандарті, міжнародному керівництві із соціальної відповідальності, ISO 26000.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, КСВ, сталий розвиток, концепція екологічного, соціального та державного управління, комплаєнс, створення спільної цінності, зацікавлені сторони (стейкхолдери).

Bogdan Volchok,
Director General of SKF Ukraine,
PhD student, specialty 051 Economics,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Economics and Trade,
Lutsk

Andrii Boiar,
Doctor of Economics, Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of International Economic Relations and Project Management,
Lutsk

EVOLUTION OF THE CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PARADIGM

The processes of globalization motivate Ukraine, despite the military actions, to transition to sustainable economic development. The European integration ambitions of our country require the implementation of modern interaction practices between state and business, as well as between business and society, which would strengthen the mutual responsibility of all participants in business processes and public life, considering the environmental impact.

Today, the concept of 'corporate social responsibility' (CSR) in its various meanings, dimensions and aspects has become widespread in the global community. Along with the CSR concept, other concepts and approaches have also been developed, sometimes moving in parallel, complementing or stemming from each other, such as sustainable development, circular economy, industry 5.0, compliance, and the concept of environmental, social, and governance (ESG).

To better understand the modern expressions and forms of practical reflection of the CSR concept in economic processes, it is necessary to analyze its genesis and evolution. After all, different time periods and realities had their impact on the formation and modification of the essence and objectives of this concept, as well as its transformation from customs and rules of behaviour in society to a formalized, clearly structured, concept and philosophy of doing business.

This research is aimed to analyze the evolution of the concept of corporate social responsibility, its adaptation to a changing external environment and to the challenges of a particular historical period. A special focus is also made on the phrasing of the definition of corporate social responsibility.

In the course of the research, the authors used the method of analysis, in particular, such varieties as historical (retrospective) and comparative analysis.

The origins of the social component in corporate behaviour are quite deep and can be traced back to ancient Roman law, English law in the Middle Ages, and Christian religious philosophy in the 18th and 19th centuries. In general, it can be stated that the concept of CSR itself emerged in the United States at the end of the XIX century, but due to World War II, it was not of great interest to society until 1950-1960. From 'business responsibility' to the complex concept of 'Corporate Social Responsibility' (in various relations with many other concepts), as it is understood today, the development of CSR has passed through various time stages.

With all the definitions of the CSR concept in mind, as well as related and similar or complementary concepts, it is really difficult to formulate a single, universal and comprehensive definition. In our opinion, CSR can be defined as a philosophy and a comprehensive approach to doing business to make a profit, taking into consideration the interests of all stakeholders (internal and external), with a clear focus on the economic, social and environmental aspects of doing business in the long term perspective and using a system of preventive measures and balances.

Keywords: corporate social responsibility (CSR), evolution, concept, behaviour, definition.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, а також великий фокус світового співтовариства на сталий економічний розвиток, змушують Україну, незважаючи на воєнні дії, паралельно також здійснювати перехід на рейки сталого економічного розвитку. Євроінтеграційні прагнення нашої держави вимагають запровадження сучасних практик взаємодії держави та бізнесу, а також бізнесу і суспільства, що дозволило б посилити взаємну відповідальність усіх учасників бізнес-процесів та суспільного життя, створити умови для подальшого стабільного розвитку держави і суспільства, заснованого на врахуванні якомога ширшого кола інтересів.

Станом на сьогодні значного поширення у світовому співтоваристві набула концепція «корпоративної соціальної відповідальності» (КСВ), у різних її значеннях, вимірах та аспектах. Разом із концепцією КСВ розвитку набували також інші концепції та підходи, інколи рухаючись паралельно, взаємодоповнюючи одна одну або ж впливаючи одна з одної, такі як сталий розвиток, економіка замкнутого циклу (circular economy), індустрія 5.0, комплаєнс (від англ. compliance – згода, відповідність), концепція екологічного, соціального та державного управління (з англ. ESG – Environmental, Social and Governance). Під КСВ найчастіше розуміють концепцію, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та у їх взаємодію із заінтересованими сторонами на добровільній основі. Таким чином, КСВ є добровільною

діяльністю компаній приватного та державного секторів, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище тощо, з метою вирівнювання існуючих економічних і соціальних диспропорцій, створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством та державою.

На сьогоднішній день соціально-відповідальна діяльність бізнесу є загальноприйнятим правилом, якого дотримується значна кількість великих, середніх і навіть малих компаній по всьому світу, інтегруючи це правило в корпоративне управління. Тому дослідження еволюції категорії КСВ, історичних змін у її інтерпретації та підходах до реалізації є актуальним і потрібним на теренах нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічно дослідження ґрунтується на працях у сфері вивчення особливостей становлення та розвитку поняття корпоративної соціальної відповідальності. Десятки іноземних вчених спеціалізуються та дослідженні цього питання, а саме: Е. Чейфі [2], А. Керролл [4, 10, 17], М. Хільда [5], К. Девіс [15], М. Фрідман [16], Т. Джоунс [20], Р. Фрімана [21, 27], Д. Вуд [22], І. Бекхаучі [23], Дж. Елкінгтона [26], К.Сміт та ін. Серед українських авторів можна виділити праці Н. Супрун [1], М. Саприкіної [8], Е. Камишикової [14], В. Холявки, У. Гузар, Х. Лешко [18], О. Пасько [19], Л. Грицини [24], А. Колота [25] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

КСВ в Україні знаходиться у стадії свого становлення та розвитку. Найбільш активними у цій сфері є, насамперед, представництва іноземних компаній, які переносять на українське підгрунття сучасні світові практики, принципи і стандарти, а також найбільші українські підприємства, особливо з іноземним капіталом. Відсутність єдиних визначених норм і правил соціально відповідальної поведінки підприємств, базування практичних кроків виключно на засадах доброї волі і власного бачення породжує розрізненість трактувань і підходів до реалізації концепції КСВ, а інколи і відхилення від базових її принципів. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність науково-теоретичного впорядкування та узагальнення існуючих підходів і робить цю тематику особливо актуальною на теренах нашої держави.

Тому метою статті є аналіз еволюції поняття корпоративної соціальної відповідальності, її адаптація до змінного зовнішнього середовища та до викликів конкретного історичного періоду. Окремий фокус робиться також на формулюванні визначення поняття КСВ. Відповідно до зазначеної мети поставлено такі завдання: виявити існуючі науково-теоретичні розробки у сфері КСВ, висвітлити хронологію розвитку та змін у трактуванні концепції, розкрити основні визначення категорії КСВ.

Виклад основного матеріалу. Кінець ХХ – початок ХХІ століття відзначається зростанням уваги з боку міжнародних організацій, бізнес-спільноти та наукових кіл до питання сталого розвитку (англ. – sustainable development), який спрямований на гармонізацію економічних, соціальних і екологічних цілей суспільства. Виникнення парадигми сталого розвитку стало реакцією на виклики глобалізації та запропонувало альтернативу моделі економічного зростання, що базується на екстенсивному відтворенні та недостатньо враховує такі важливі аспекти, як соціальний захист, якість продукції та збереження довкілля. Згідно із даними досліджень, одним із чинників сталого розвитку є корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) [1].

Перед тим як розглянути сутність та основні складові КСВ, пропонуємо детальніше проаналізувати генезис розвитку даного поняття. Витоки соціальної складової в корпоративній поведінці можна простежити ще в давньоримському праві і побачити в таких установах, як притулки, будинки для бідних і літніх людей, лікарні та сиротинці [2]. Поняття корпорацій як соціальних підприємств було продовжено в англійському праві в середні віки в академічних, муніципальних та релігійних установах. Пізніше, у шістнадцятому та сімнадцятому століттях, під впливом англійської корони, яка розглядала корпорації як інструмент соціального розвитку, воно розширилося. У наступні століття, з розширенням Британської імперії та завоюванням нових земель, англійська корона експортувала своє корпоративне право до американських колоній, де корпорації певною мірою відігравали соціальну функцію [2].

У XVIII-XIX століттях християнська релігійна філософія та підхід до соціального контексту розглядалися як відповідь на моральну неспроможність суспільства, яка проявлялася в бідності населення в цілому у Британській імперії та деяких частинах Європи [3]. Цей релігійний підхід поступився місцем соціальним реформам і вікторіанській філантропії, яка почала турбуватись цілою низкою соціальних проблем, пов'язаних з бідністю і невіглаством, а також дитячою і жіночою працею. Глибоке коріння вікторіанської суспільної свідомості надало філантропам того часу високий рівень ідеалізму та гуманізму і до кінця 1800-х років філантропічна діяльність була зосереджена на робітничому класі та створенні схем соціального забезпечення, приклади яких можна було побачити на практиці як в Європі, так і у США [3, 4]. Яскравим прикладом було створення Християнської асоціації молодих людей (YMCA), руху, який розпочався в Лондоні в 1844 році з метою застосування християнських цінностей до тогочасної ділової активності, і ця ідея швидко поширилася у США [5].

Наприкінці 1800-х – на початку 1900-х років при створенні соціальних програм використовувався патерналістський підхід, спрямований на захист та утримання працівників, а деякі компанії навіть прагнули покращити якість їхнього життя [5]. Саме у рамках цього історичного періоду зростання філантропії у поєднанні з погіршенням умов праці змусило деякі компанії переглянути свої поточні виробничі моделі. Бізнес-магнати почали жертвувати кошти на суспільні потреби, а деякі власники підприємств скорочували робочий час і покращували умови праці на заводах, закладаючи фундамент відповідальних корпорацій [6].

Протягом 1920-х – на початку 1930-х років керівники підприємств почали трактувати відповідальність як баланс між максимізацією прибутку та створенням і підтриманням рівноваги з вимогами своїх клієнтів і працівників своєї компанії та суспільства. Це призвело до того, що менеджери стали розглядатися як довірені особи компаній у відносинах із суспільством. Під час Другої світової війни та одразу після неї усвідомлення необхідності соціальної відповідальності компаній стало очевидним, почало відбуватися більш широке обговорення їх соціальних обов'язків [7].

У 1953 році з'являється книга Говарда Боуена «Соціальна відповідальність бізнесмена», яка стала початком розвитку сучасної літератури про КСВ. Книга була відзначена А. Кероллом як книга, що відкриває нову епоху соціальної відповідальності у двадцятому столітті. На думку Г. Боуена, соціальна відповідальність бізнесмена полягає в «реалізації такої політики, прийнятті таких рішень або вибору такої лінії поведінки, які були би бажаними з позицій цілей і цінностей суспільства» [8]. Автор ще розглядав соціальну відповідальність, корпоративне громадянство, соціальний аудит в більш широкому контексті. Ця книга дала підстави називати Г. Боуена «батьком» корпоративної соціальної відповідальності. Він допоміг навчити бізнесменів новому почуттю соціальної відповідальності [9].

Зростання суспільної свідомості у 1960-х роках призвело до більш уважного вивчення поведінки бізнесу та збільшення викликів для корпоративної соціальної відповідальності. Це суспільне зміщення фокусу становило різкий контраст із загальним визнанням корпоративної легітимності 1950-х років. Поява соціальних рухів у сфері громадянських прав, прав жінок, прав споживачів і прагнення до захисту навколишнього середовища зростає до такого рівня активності, що вони посіли своє місце як найважливіші попередники сучасного руху за КСВ. Ці соціальні рухи були викликані революцією зростаючих очікувань, яка стала характерною для цього десятиліття. Кожне наступне покоління очікувало більшого від життя та бізнесу. У цей час очікування робітників, споживачів і громадян зміцнили ідею про те, що бізнес має відповідальність перед певними зацікавленими сторонами («стейкхолдерами»), окрім традиційних акціонерів. Найважливішим законодавчим актом, що формалізував ці обов'язки бізнесу, став прийнятий у 1964 році у США закон «Про громадянські права» [10].

Окрім того, 1960-ті роки позначилися виникненням деяких нових тем в аспекті корпоративної соціальної відповідальності. Такі автори, як зокрема Кейт Девіс, порушують тему довгострокових інвестицій від соціальної відповідальності. К. Девіс першим обґрунтував, що проблема соціальної відповідальності повинна розглядатися в управлінському контексті [8]. Він підкреслював, що ця відповідальність стосується тих «рішень і дій бізнесменів, які не пов'язані з прямою економічною

діяльністю», причому «деякі соціально відповідальні рішення в бізнесі можуть розглядатися у процесі тривалого, складного аналізу як ті, що дають шанс для досягнення фірмою довгострокового економічного ефекту» [11, с. 20]. Вводиться словосполучення «КСВ і бізнес-етика», а також особлива увага акцентується на волонтерстві й добровільності, якщо йдеться про соціальну відповідальність [12, с. 9].

У 1970-х роках КСВ розвивалася на кількох фронтах. По-перше, початок 1970-х ознаменувався найбільш значущою реакцією федерального уряду США на проблеми 1960-х років зі створенням Агенції з охорони довкілля США, Комісії США з безпеки споживчих продуктів, Комісії з рівних можливостей для працевлаштування та Управління з безпеки праці та здоров'я. Ці нові інституції були сформовані для соціального регулювання, оскільки вони стосувалися та формалізували деякі обов'язки бізнесу у сфері соціальних рухів. Соціальна трансформація бізнесу набрала повної сили в 1970-х роках, коли компанії, чи то через усвідомлення власного інтересу, чи у відповідь на регуляторні заходи з боку держави, вступили в епоху, яку можна назвати «управління корпоративною соціальною відповідальністю» [10].

На початку 1970-х років Х. Уолліч і Дж. МакГоуен [13] представили нову парадигму, яка справила тривалий вплив на розвиток концепції КСВ та сприяла «примиренню» між соціальними та економічними інтересами компаній. Вони взяли за формулювання «нового обґрунтування», яке підтримувало КСВ, не загрожуючи інтересам акціонерів. Суть цього обґрунтування полягала в тому, що соціально орієнтований підхід компаній відповідає довгостроковим інтересам акціонерів [14].

Більшість досліджень у сфері КСВ, що з'явилися в 1970-х роках, схвалювали підтримку довгострокових інтересів бізнесу шляхом посилення середовища, до якого він належить. Наприклад, К. Девіс [15] зазначав, що компанія має зобов'язання враховувати в процесі ухвалення рішень вплив своїх дій на соціальне середовище, щоб досягати не лише економічних, а й соціальних вигод. Це ґрунтується на припущенні, що в разі погіршення навколишнього середовища, до якого належить бізнес, компанії ризикують втратити важливу підтримку та клієнтську базу. Отже, у довгострокових інтересах підприємств є підтримка якості середовища, в якому вони працюють.

Публікації 1970-х років можна охарактеризувати як «розкриття вигоди» у контексті КСВ. Однак варто зазначити, що соціальні та економічні інтереси, які Х. Уолліч і Дж. МакГоуен намагалися узгодити, були об'єднані без чіткого визначення механізмів, які б забезпечували причинний зв'язок між ними.

Разом з тим, 1970-ті роки відзначаються появою відомого висловлювання Мільтона Фрідмана стосовно того, що «існує одна і тільки одна соціальна відповідальність бізнесу – використовувати свої ресурси і здійснювати діяльність, спрямовану на підвищення своїх прибутків, настільки довго, наскільки компанія залишається в умовах деяких правил гри, тобто долучатися до відкритої і вільної конкуренції, без обману та махінацій». М. Фрідман, зокрема, підкреслює, що корпорація повинна орієнтуватися на максимізацію прибутку для акціонерів, а менеджери, які практикують соціальну відповідальність, по суті «крадуть гроші у власників», а також втручаються в сферу, яка опиняється поза межами їх професійної компетенції [16].

У своїй роботі 1975 року К. Девіс і Р. Бломстром визначили КСВ як «обов'язок осіб, що ухвалюють рішення, здійснювати дії, які враховують не лише власні інтереси, а й сприяють захисту та примноженню суспільного блага». Дж. Мак Гуїр уточнив зміст КСВ, підкресливши, що «корпорація має не тільки економічні та правові зобов'язання, але також певну відповідальність перед суспільством, яка виходить за їх межі» [8].

Наприкінці 1970-х років загальноприйнята теоретична парадигма соціально відповідальної діяльності ще не була сформована, що створювало необхідність у подальших дослідженнях для розвитку концепції КСВ. Дискусії щодо КСВ перейшли до обговорення того, як саме підприємства повинні реалізовувати свої соціальні обов'язки, що привело до виникнення концепції «корпоративної соціальної діяльності» (англ. *corporate social performance, CSP*). Теорія CSP об'єднала акцент на корпоративній соціальній відповідальності та корпоративній соціальній чутливості, стверджуючи, що компанії несуть відповідальність за соціальні проблеми, які вони спричиняють. Такі зобов'язання виходять за межі звичайних цілей створення вартості та дотримання

законодавчих норм. Теорія CSP підкреслювала важливість досягнення більшої ефективності в соціально відповідальних ініціативах [14].

Логічним продовженням дослідження КСВ та формування її принципів стала публікація роботи А. Керролла «Тривимірна концептуальна модель корпоративної соціальної діяльності» у 1979 році, де КСВ визначається як відповідність економічним, правовим, етичним і дискреційним очікуванням суспільства в конкретний період (табл. 1). На думку автора, ці типи КСВ не виключають один одного й не є поєднанням економічних і соціальних інтересів, а радше розташовані за принципом історичної еволюції [17]. Хоча всі рівні відповідальності співіснують у бізнес-організаціях, історія бізнесу свідчить, що економічним і правовим аспектам приділялася увага раніше, а етичним і дискреційним — пізніше. Крім того, кожна бізнесова дія може одночасно включати економічні, правові, етичні та дискреційні мотиви [18; 19]. Підхід Керролла згодом трансформувалася у розроблену модель, яка стала широко поширеною і визначила напрямок сучасних досліджень у галузі КСВ. Згідно з моделлю Керролла, КСВ є багаторівневою відповідальністю, яку вчений пізніше представив у вигляді піраміди.

Таблиця 1

Види відповідальності за А. Керролом та їх суть*

а) Загальна соціальна відповідальність	б) <i>Дискреційна (філантропічна) відповідальність</i>	с) спонукає фірму до дій, спрямованих на підтримку і розвиток добробуту суспільства через добровільну участь у реалізації соціальних програм.
	д) <i>Етична відповідальність</i>	е) вимагає від ділової практики відповідності очікуванням суспільства, не обумовленим правовими нормами, але таким, що базуються на нормах моралі.
	ф) <i>Юридична відповідальність</i>	г) означає необхідність дотримання законів бізнесом в умовах ринкової економіки, відповідність його діяльності очікуванням суспільства, що відображені у правових нормах.
	h) <i>Економічна відповідальність</i>	і) визначається базовою функцією компанії на ринку як виробника товарів і послуг, що дозволяє задовольняти потреби споживачів і, відповідно, отримувати прибуток. Інакше кажучи, будь-яка фірма, що реалізує свою економічну відповідальність перед суспільством, вже є соціально відповідальною.

* Складено авторами на основі [8; 19].

1980-ті роки стали ключовим етапом у розвитку КСВ. У цей час формується теорія стейкхолдерів Фрідмана, починається обговорення організаційних структур для управління корпоративною соціальною відповідальністю та вперше з'являється концепція сталого розвитку. У 1987 році Всесвітня комісія з питань навколишнього середовища та розвитку опублікувала Брундтландський звіт «Наше спільне майбутнє», де сталий розвиток визначався як «розвиток, що задовольняє потреби сьогодення, не обмежуючи можливостей майбутніх поколінь задовольняти свої потреби». Хоча термін «сталий розвиток» вперше з'явився у матеріалах Стокгольмської конференції 1972 року, його тоді ще не було чітко визначено. У цей період також зростає науковий інтерес до прибутковості соціально відповідальних компаній [8].

Крім того, у 1980 році Томас М. Джонс, ймовірно, став першим дослідником, який розглядав КСВ як процес ухвалення рішень, що впливає на корпоративну поведінку. Внесок М. Джонса сприяв появі нового напрямку дискусії навколо КСВ, що акцентував увагу більше на її практичній реалізації, ніж на самій концепції. Це зумовило створення нових структур, моделей і методів для оцінки КСВ з операційної точки зору [20].

У 1984 році американський дослідник Е. Фріман у своїй роботі «Стратегічне управління: роль стейкхолдерів» зібрав розрізнені ідеї щодо стейкхолдерської концепції різних дослідників і створив системну теорію стейкхолдер-менеджменту [21]. За визначенням Р. Е. Фрімана, до стейкхолдерів належать індивідууми або групи, які можуть вплинути на досягнення організацією своїх цілей або на її загальну діяльність. Згідно з положеннями стейкхолдерської теорії, менеджери не повинні

обмежуватися виключно задоволенням потреб акціонерів або власників корпорації. Вони повинні враховувати інтереси та потреби різних зацікавлених сторін (наприклад, працівників, клієнтів, постачальників, місцевих громад), які мають вплив на результати підприємства. Згідно з цією теорією, участь у діяльності з КСВ, яку визначають як важливу стейкхолдерські групи, може бути корисною для компанії, оскільки відмова від неї може призвести до втрати підтримки з боку цих груп. В рамках стейкхолдерської теорії різниця між соціальними та економічними цілями підприємства стає менш важливою, оскільки основне питання полягає в його виживанні. У подальшому стейкхолдерська теорія була розширена Т. Дональдсоном і Л. Престоном, які акцентували увагу на моральних і етичних аспектах КСВ, а також на економічному обґрунтуванні участі в такій діяльності [14].

1990-ті роки стали періодом значної кількості досліджень у сфері стратегічного менеджменту та фрагментації концепції КСВ. Однією з найбільш розвинених моделей КСВ запропонувала Донна Дж. Вуд у 1991 році. Вона, усвідомлюючи необхідність систематичної інтеграції концептуальних аспектів в єдину теорію, побудувала модель корпоративної соціальної ефективності (Corporate Social Performance – CSP), спираючись на модель Керролла (1979) та Вартіка і Кокрана (1985). Вуд визначила три основні виміри CSP: по-перше, принципи корпоративної соціальної відповідальності, які включають легітимність (інституційний рівень), громадську відповідальність (організаційний рівень) і управлінський розсуд (індивідуальний рівень); по-друге, процеси корпоративного соціального реагування, що охоплюють екологічну оцінку, управління зацікавленими сторонами та управління проблемами; по-третє, результати корпоративної поведінки, які включають соціальні наслідки, соціальні програми та соціальну політику [19] (рис. 1).

Рис. 1. Модель корпоративної соціальної ефективності Д. Дж. Вуд*

* Складено авторами на основі [22].

У 1991 році А. Керролл представив «Піраміду корпоративної соціальної відповідальності», щоб надати керівникам ефективний підхід до КСВ, що дозволяє збалансувати їхні зобов'язання перед акціонерами з обов'язками перед більш широким колом зацікавлених сторін, які виникли внаслідок нових урядових органів та нормативних актів США (рис. 2). Цей структурований підхід став логічним продовженням його досліджень КСВ кінця 1970-х – початку 1980-х років, викладених у праці «Тривимірною концептуальною моделлю корпоративної соціальної діяльності». У «Піраміді КСВ» А. Керролл визначив чотири основні обов'язки будь-якої компанії: 1) економічні обов'язки, які є основою для інших рівнів піраміди; 2) юридичні обов'язки, що регулюють діяльність компанії; 3) етичні обов'язки, які визначають поведінку компанії поза межами законодавчої відповідальності; 4) філантропічні обов'язки корпорації щодо її внеску в покращення якості життя суспільства [19, 23].

В основі піраміди А. Керролла лежить економічна відповідальність, оскільки історично компанії створювалися як виробники товарів і послуг, що задовольняли потреби суспільства та забезпечували отримання прибутку. Юридична відповідальність передбачає необхідність дотримання існуючих законів і підпорядкування економічної діяльності чинним законодавчим нормам. Етична відповідальність вимагає від підприємства діяти відповідно до суспільних очікувань, які не завжди відображені в правових нормах, але базуються на моральних засадах зацікавлених сторін, іноді навіть перевищуючи правові вимоги. Філантропічна (дискреційна) відповідальність передбачає добровільну відповідь на очікування суспільства, спрямовану на підтримку і розвиток соціальних програм, де компанія виступає в ролі «корпоративного громадянина». Дотримання економічної, правової та етичної відповідальності є необхідною умовою життєздатності підприємств у будь-якій галузі, в той час як дискреційна відповідальність, хоча і є важливою, часто виступає як показник відповідального ставлення керівників і власників до потреб середовища, в якому вони функціонують [24].

Рис. 2. Піраміда корпоративної соціальної відповідальності А. Керролла*

* Складено авторами на основі [23].

На початку 2000-х років А. Керролл запропонував нову модифікацію моделі КСВ, адаптовану до умов міжнародного бізнесу, назвавши її «глобальна піраміда КСВ». Розвиваючи попередні теоретичні засади, він зазначив, що міжнародні компанії повинні орієнтуватися на одержання прибутку, що відповідає очікуванням міжнародного бізнесу; поважати закони країн перебування, при цьому дотримуючись норм міжнародного права; бути етичними у своїх бізнес-операціях, враховуючи як локальні, так і глобальні стандарти; та бути хорошими корпоративними громадянами, орієнтуючись на очікування місцевих громад [25].

Ще один ключовий внесок у дискусію навколо корпоративної поведінки зробила концепція «Потрійного результату», вперше розроблена Д. Елкінгтоном у 1994 році як основа сталого розвитку, яка збалансовує соціальний, екологічний та економічний вплив компанії. Пізніше Д. Елкінгтон [26] пояснив, що шлях до досягнення видатних результатів (соціальних, екологічних та економічних) полягає в ефективному та довгостроковому партнерстві між приватним і державним секторами, а також між зацікавленими сторонами (рис. 3). Концепція потрійного результату стала популярною наприкінці 1990-х років як практичний підхід до сталого розвитку і залишається актуальною в дискусії про КСВ, оскільки вказує на те, що корпорації повинні мати соціально- та екологічно-відповідальну поведінку, яку можна позитивно збалансувати зі своїми економічними цілями [19].

У перші роки двадцятого століття Крейг Сміт (2001) зазначав, що корпоративна політика змінилася через зростаючий інтерес суспільства, і це часто призводило до позитивного соціального

впливу. Це означало, що сфера соціальної відповідальності (з погляду бізнесу) тепер охоплює ширше коло зацікавлених сторін, і було введено нове визначення: «Корпоративна соціальна відповідальність полягає в зобов'язаннях компанії перед її зацікавленими сторонами – людьми, на яких негативно впливають корпоративна політика та практики. Ці зобов'язання виходять за межі юридичних вимог і обов'язків компанії перед її акціонерами. Виконання таких зобов'язань спрямоване на зменшення негативного впливу та максимізацію довготривалого позитивного ефекту компанії на суспільство» [19; 27].

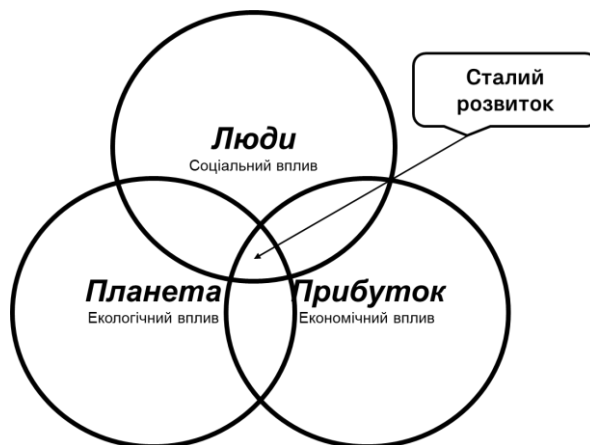

Рис. 3. Візуалізація концепції «Потрійного результату» Д. Елкінгтона *

* Складено авторами на основі [26].

Продовжуючи розвиток розуміння та наповнення поняття КСВ, у 2000-х роках Р. Фрімен і С. Веламурі [27] переглянули свою стейкхолдерську теорію, підкреслюючи, що головною метою КСВ є створення цінності для зацікавлених сторін, зокрема для місцевої громади. Вони запропонували замінити термін «корпоративна соціальна відповідальність» на «відповідальність зацікавлених сторін компанії». Попри певні критичні зауваження, стейкхолдерська модель досі є однією з найбільш визнаних для інтерпретації КСВ. Еволюція цієї теорії призвела до розширення змісту і масштабу КСВ. Замість однієї узагальненої категорії, структура зацікавлених сторін сприяла виникненню численних нових категорій, які відображають різноманітні взаємини та інтереси стейкхолдерів [14].

На особливу увагу заслуговує основоположна стаття М. Портера і М. Крамера «Велика ідея: створення спільної цінності», яка стала значним проривом у концепції поєднання прибутку і вирішення соціальних проблем – «робити добре, роблячи добро». Створення спільної цінності (creating shared value, CSV) є стратегічним процесом, завдяки якому корпорації можуть перетворювати соціальні проблеми на можливості для бізнесу [28]. Цей стратегічний підхід до вирішення суспільних проблем і його тісний зв'язок з корпоративною соціальною відповідальністю та теорією зацікавлених сторін утримують концепцію в центрі уваги як у корпоративному, так і в академічному середовищі [19]. М. Портер і М. Крамер стверджують, що компанії можуть досягти конкурентної переваги завдяки КСВ, пояснюючи, що корпорації можуть вирішувати свої конкурентні проблеми через стратегічний підхід, який одночасно приносить користь суспільству та підвищує конкурентоспроможність фірми. Їхня праця забезпечила нове розуміння КСВ як способу максимізації взаємозалежності між бізнесом і суспільством через цілісний підхід до діяльності компанії та запропонувала переваги використання КСВ як частини бізнес-структури, а не як обмежену мету. Вони зазначили, що якщо КСВ застосовується без цілісного підходу і зосереджується лише на окремих цілях (наприклад, як інструмент для отримання соціальної ліцензії на діяльність, підтримки репутаційного статусу або задоволення інтересів зацікавлених сторін), це обмежує потенціал компанії створювати соціальні переваги, одночасно підтримуючи свої бізнес-цілі [29].

Концепція створення спільної цінності була далі розвинута М. Портером і М. Крамером у 2011 році. Вони визначили її як необхідний крок в еволюції бізнесу та охарактеризували як «політику та операційну практику, що підвищує конкурентоспроможність компанії, одночасно сприяючи поліпшенню економічних і соціальних умов у громадах, де вона працює. Створення спільної цінності фокусується на виявленні та розвитку зв'язків між соціальним і економічним прогресом» [29]. Для цих авторів потреба в створенні спільної цінності є частково результатом обмежених бізнес-стратегій, які часто не враховують широкі фактори, що можуть вплинути на їх довгостроковий успіх.

Напевно, найбільш вагомий внесок М. Портера та М. Крамера полягає у твердженні, що «мета корпорації має бути перевизначена як створення спільної цінності» [29] і вказівки на те, що першим кроком для цього є ідентифікація суспільних потреб, а також переваги чи шкоди, які бізнес втілює у своїй продукції. Відповідно, вони встановили три способи створення спільної цінності:

- 1) переосмислення продуктів і ринків,
- 2) переосмислення продуктивності в ланцюжку створення вартості та
- 3) створення допоміжних галузевих кластерів, де працює компанія.

Продовженням дослідження актуальності створення спільної цінності займалися також Д. Чендлер та В. Вертер, про що йдеться у їх книзі «Стратегічна корпоративна соціальна відповідальність», що була опублікована у 2013 р. Автори стверджують, що КСВ має потенціал для створення сталої цінності, і що перший крок до цього полягає у визначенні соціальних проблем, для вирішення яких компанія може запровадити соціально-відповідальні рішення. Пізніше, у наступному виданні книги у 2016 р. Д. Чендлер розмірковує про еволюцію КСВ та її все більше визнання як центрального елемента прийняття стратегічних рішень компанії, а також її повсякденної діяльності. З цього видання видно, що Д. Чендлер розуміє створення стійкої цінності як одну з головних цілей КСВ [19].

У 2015 році А. Керролл відновив дослідження КСВ, провівши огляд еволюції цієї концепції, доповнивши свій огляд літератури 1999 та 2010 років. Цього разу він аналізував конкуруючі та взаємодоповнюючі концепції, що почали розвиватися і стали частиною сучасного бізнес-середовища. А. Керролл розглянув концепції залучення зацікавлених сторін, управління, бізнес-етики, корпоративного громадянства, корпоративної стійкості та створення спільної цінності, і дійшов висновку, що всі вони взаємопов'язані та перетинаються. Автор зазначив, що ці концепції були інтегровані в КСВ, тому він визначає її як основний орієнтир і центральну частину руху соціально відповідального бізнесу [10].

На початку XXI століття значний внесок у визначення поняття КСВ зробили добровільні бізнес-об'єднання соціально відповідальних компаній, міжнародні урядові та неурядові організації. У цей період особливо популярними стали Глобальна ініціатива зі звітності (GRI), міжнародні сертифікаційні схеми та стандарти, такі як Глобальний договір ООН, AA1000, SA8000 тощо. Варто зазначити, що сьогодні найбільш поширеним серед дослідників та бізнес-спільноти є підхід до КСВ, який підкреслює добровільність зобов'язань соціального та екологічного характеру, які компанії беруть на себе, а також їх обсяг і рівень, що мають перевищувати вимоги чинного законодавства та ратифікованих міжнародних угод. Більшість сучасних підходів до КСВ базуються на положеннях стейкхолдерської теорії [14].

Хоча у міжнародній корпоративній практиці не існує єдиної загальноприйнятої моделі КСВ, новітні виклики світового економічного розвитку вимагають розробки основних правил, які можуть бути застосовані в різних правових, економічних та політичних умовах. Тому з початку 90-х років ХХ століття авторитетні міжнародні організації (Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Організація економічного співробітництва та розвитку та ін.) активно працюють над розробкою та впровадженням міжнародних стандартів КСВ, а також загальноприйнятих правил і норм поведінки в цій сфері. Одним з основних кроків до розробки стандарту КСВ стало визнання ролі соціальної відповідальності у сталому розвитку організацій на Світовому саміті з навколишнього середовища у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) та на саміті зі сталого розвитку в Південній Африці (2002 р.). Як результат, у 2003 році Міжнародна організація зі стандартизації створила Стратегічну консультативну групу з питань соціальної відповідальності, до

складу якої увійшли представники різних країн і груп стейкхолдерів (бізнесу, державних структур, об'єднань споживачів та працівників, недержавних організацій, дослідницьких установ та міжнародних структур). Група, базуючись на аналізі світового досвіду та найкращих практик, розробила рекомендації щодо створення єдиних міжнародних стандартів КСВ. Зусилля щодо формулювання універсальної концепції КСВ втілилися у стандарті ISO 26000, запропонованому Міжнародною організацією зі стандартизації.

Це мало значний вплив на формування спільного підходу до розуміння сутності КСВ і стало міжнародним посібником з соціальної відповідальності. Унікальність стандарту полягає в тому, що близько 450 експертів з 99 країн світу розробляли стандарт; експерти-розробники представляли різні заінтересовані сторони: урядові та недержавні організації, профспілки, бізнес-організації, організації захисту прав споживачів та дослідні інститути. ISO 26000 охоплює соціальну відповідальність різних груп заінтересованих сторін, тому слово «корпоративна» виключено з назви: ISO 26000 є міжнародним керівництвом із соціальної відповідальності. У цьому документі вперше надано тлумачення близько 27 термінів, що стосуються проявів, реалізації та вимірювання соціальної відповідальності. Стандарт не підлягає обов'язковій сертифікації, на відміну від інших стандартів управління Міжнародної організації стандартизації ISO. ISO 26000 є першим всесвітньо узгодженим покроковим керівництвом для реалізації соціальної відповідальності організацією будь-якої групи [30].

Згідно зі стандартом ISO 26000, КСВ визначається через такі аспекти: відповідальне ставлення компанії до свого продукту чи послуги, до споживачів, працівників і партнерів; активна соціальна позиція компанії, що виражається в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі з суспільством, а також участі у вирішенні нагальних соціальних проблем. Таким чином, ця концепція заохочує компанії враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на споживачів, стейкхолдерів, працівників, громади та навколишнє середовище в різних сферах своєї діяльності. Важливими атрибутами корпоративної соціальної відповідальності є ефективне корпоративне управління, висока репутація компанії, участь у соціальних програмах і стабільний розвиток компанії [30].

Отже, детально розглянувши генезис розвитку та трансформації корпоративної соціальної відповідальності, варто також зупинитись на визначенні цього поняття.

Корпоративна соціальна відповідальність до 2010 року була концепцією, яка мала близько 80 різних дефініцій, як, наприклад, корпоративне громадянство, благодійність, соціальна відповідальність бізнесу, лінія потрійного критерію і т. п., що впливало на абстрактне розуміння КСВ і неможливість порівняння соціальної відповідальності однієї компанії з іншою. Майкл Хопкінс у 2003 році зазначив, що «без спільної мови ми реально не знаємо, що наш діалог з компаніями є почутим і реалізованим послідовно». Том Додд, відповідальний за політику КСВ в Європейській комісії, підтримує цю позицію, вважаючи, що іноді різна термінологія не сприяє розумінню поняття [8].

За визначенням ISO 26000, «соціальна відповідальність – це відповідальність компанії за вплив її рішень та дій на суспільство та навколишнє середовище шляхом прозорої та етичної поведінки, яка: а) сприяє сталому розвитку, включаючи здоров'я та добробут суспільства; б) враховує очікування зацікавлених сторін; в) відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки; г) інтегрована в діяльність організації та практикується у її відносинах з іншими» [30].

Корпоративна соціальна відповідальність – це відповідальність осіб, які приймають бізнес-рішення, за наслідки цих рішень для тих, на кого вони безпосередньо чи опосередковано впливають. Соціальна відповідальність є концепцією, що заохочує компанії враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на споживачів, стейкхолдерів, працівників, громади та навколишнє середовище в усіх аспектах своєї роботи.

КСВ є добровільною діяльністю компаній як приватного, так і державного секторів, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів і якості роботи з персоналом, а також на мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє середовище. Це має на меті зменшення економічних і соціальних диспропорцій, створення довірливих взаємовідносин між бізнесом, суспільством і державою, а також покращення

результативності бізнесу та досягнення високих показників прибутковості в довгостроковій перспективі.

Окрім того, КСВ тісно пов'язана з діяльністю компаній з досягнення ділової досконалості та якості в організації виробництва. Ці аспекти діяльності компаній переважно регулюються міжнародними стандартами серії [ISO 9000](#).

КСВ можна також визначити як відповідальне ставлення компанії до свого продукту чи послуги, до споживачів, працівників і партнерів. Це активна соціальна позиція компанії, що виражається в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі з суспільством, а також у її участі в розв'язанні соціальних проблем.

У широкому розумінні КСВ можна визначити як систему цінностей, заходів і процесів, спрямованих на поширення позитивного впливу діяльності компанії в економічній, екологічній і соціальній сферах як усередині організації, так і в зовнішньому середовищі. Реалізація соціально відповідальних стратегій повинна орієнтуватися не лише на зменшення та запобігання негативним наслідкам діяльності, а й на досягнення економічного, екологічного та соціального ефектів (так звана стратегія потрійного впливу). Такий підхід може розглядатися як основа для підвищення конкурентоспроможності окремих компаній і національної економіки в цілому.

За визначенням Європейської комісії («Зелена книга з корпоративної соціальної відповідальності», 2001 р.), корпоративна соціальна відповідальність – це «концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та взаємодію із зацікавленими сторонами на добровільній основі» [31]. Надзвичайно важливе значення у сфері КСВ має концепція «потрійного критерію», що містить у собі розширення меж звітності організацій та додання соціальних і екологічних аспектів до фінансових показників діяльності.

В останні роки, усе більшої популярності набувають така концепція ведення бізнес-діяльності як сталий розвиток та підхід, який використовується для оцінки ділової практики організації та ефективності з різних питань сталого розвитку та етичних питань, як ESG – екологічні, соціальні та корпоративні управління. Дані поняття не можливо не згадати у розрізі дослідження КСВ, адже багато їх елементів тісно пов'язані або ж переплітаються між собою, особливо якщо мова йде про концепцію сталого розвитку, або ж використовуються як інструмент практичного відображення результатів запровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку, і відповідального інвестування (як у випадку із ESG).

Коротку хронологію розвитку концепції соціальної відповідальності бізнесу та визначення поняття викладено у таблиці 2 нижче:

Таблиця 2

Генезис концепції соціальної відповідальності бізнесу*

Часовий проміжок	Автори/праця/джерело	Суть концепції
XVI-XVII століття	Британська імперія (у т.ч. американські колонії)	Корпорації як інструмент соціального розвитку
XVIII-XIX століття	Вікторіанські філантропи (Християнська асоціація молодих людей (YMCA))	Філантропічна діяльність була зосереджена на робітничому класі та створенні схем соціального забезпечення, а також турбувалась цілою низкою соціальних проблем, пов'язаних з бідністю і невіглаством, а також дитячою і жіночою працею
Кінець 1800-х - початок 1900-х рр.	Власники компаній (магнати)	Патерналістський підхід – спрямований на захист та утримання працівників, а деякі компанії навіть прагнули покращити якість їхнього життя (скорочення тривалості робочого дня, покращення умов праці)
1920-і – початок 1930-х рр.	Керівники підприємств	Відповідальність як баланс між максимізацією прибутку та створенням і підтриманням рівноваги з вимогами своїх клієнтів, робочої сили своєї компанії та суспільства.
1953 р.	Г. Боуен, книга «Соціальна відповідальність бізнесмена»	Соціальна відповідальність бізнесмена полягає в «реалізації такої політики, прийнятті таких рішень або вибору такої лінії поведінки, які були би бажаними з позицій цілей і цінностей суспільства»

1960-ті рр.	К. Девіс	Відповідальність стосується тих «рішень і дій бізнесменів, які не пов'язані з прямою економічною діяльністю», причому «деякі соціально відповідальні рішення в бізнесі можуть розглядатися у процесі тривалого, складного аналізу як ті, що дають шанс для досягнення фірмою довгострокового економічного ефекту». Введено словосполучення КСВ
1970-ті рр.	Х. Уолліч, Дж. МакГоуен, К. Девіс	Соціальний підхід корпорацій відповідає довгостроковим інтересам акціонерів; компанія має зобов'язання «оцінювати в процесі прийняття рішень вплив свого рішення на зовнішню соціальну систему таким чином, щоб досягти соціальних вигод, а також традиційних економічних вигод, яких вона прагне»
	М. Фрідман	корпорація повинна орієнтуватися на максимізацію прибутку для акціонерів, а менеджери, які практикують соціальну відповідальність, по суті «крадуть гроші у власників», а також втручаються в сферу, яка опиняється поза межами їх професійної компетенції
	К. Девіс і Р. Бломстром (1975 р.)	КСВ як обов'язок осіб, приймаючих рішення, вдаватися до таких дій, які будуть спрямовані не тільки на задоволення власних інтересів, а й на захист і примноження суспільного блага
	Дж. Мак Гуір	Корпорація має не тільки економічні і правові зобов'язання, але несе й певну відповідальність перед суспільством, що виходить за їх межі
Кінець 1970-х рр.	-	Концепція «корпоративної соціальної діяльності» (англ. «corporate social performance», CSP) – підприємства несуть відповідальність за соціальні проблеми, які вони викликали
1979 р.	А. Керролл, праця «Тривимірна концептуальна модель корпоративної соціальної діяльності»	КСВ трактується як відповідність економічним, правовим, етичним і дискреційним очікуванням, що їх покладає суспільство на організації в даний період часу
1980-ті рр.	Всесвітня комісія з питань навколишнього середовища і розвитку, звіт Брундтланд «Наше спільне майбутнє» (1987 р.)	Запроваджено поняття сталий розвиток – це розвиток, який відповідає потребам сьогодення і не обмежує здатності майбутніх поколінь у задоволенні їх потреб
	Е. Фріман, праця «Стратегічне управління: роль стейкхолдерів» (1984 р.)	Стейкхолдерська теорія – менеджери у своїй управлінській діяльності не можуть фокусуватися виключно на потребах акціонерів або власників корпорації, вони повинні задовольняти інтереси та потреби різних груп зацікавлених сторін, які мають вплив на результати роботи підприємства
1990-ті рр.	Донна Дж. Вуд (1991 р.)	Модель корпоративної соціальної ефективності (Corporate Social Performance – CSP). Три виміри CSP: принципи корпоративної соціальної відповідальності; процеси корпоративного соціального реагування; результати корпоративної поведінки
	А. Керролл, «Піраміда Корпоративна соціальна відповідальність» (1991 р.)	Чотири основні обов'язки будь-якої компанії: 1) економічні; 2) юридичні; 3) етичні; 4) філантропічні
	Д. Елкінгтон, концепція «Потрійного результату» (1994 р., доповнена 1997 р.)	Шлях до досягнення високих результатів (соціальних, екологічних та економічних) полягає в ефективному та довгостроковому партнерстві між приватним і державним секторами, а також між зацікавленими сторонами
2000-і рр.	К. Сміт (2001 р.)	КСВ стосується зобов'язань фірми перед її зацікавленими сторонами – людьми, які постраждали від корпоративної політики та практики. Ці зобов'язання виходять за рамки юридичних вимог і обов'язків фірми перед її акціонерами.

		Виконання цих зобов'язань спрямоване на мінімізацію будь-якої шкоди та максимізацію довгострокового благотворного впливу фірми на суспільство
	Р. Фрімен, С. Веламурі	Переглянули власну стейкхолдерську теорію; основною метою КСВ є створення цінності для зацікавлених сторін, включаючи місцеву спільноту; запропонували замінити поняття корпоративної соціальної відповідальності відповідальністю зацікавлених сторін компанії
	М. Портер і М. Крамер, стаття «Велика ідея: створення спільної цінності» (2009 р., розширена 2011 р.)	Концепція Створення спільної цінності (creating shared value (CSV)) – корпорації можуть перетворити соціальні проблеми на можливості для бізнесу
2010 р.	ISO 26000 «Настанова щодо соціальної відповідальності»	Соціальна відповідальність – це відповідальність компанії за вплив її рішень та дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорої та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку, враховує очікування заінтересованих сторін, відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки, інтегрована у діяльність організації і практикується у її відносинах з іншим
2013 р. (друге видання 2016 р.)	Д. Чендлер та В. Вертер, книга «Стратегічна корпоративна соціальна відповідальність»	КСВ має потенціал для створення сталої цінності, і що перший крок до цього полягає у визначенні соціальних проблем, для вирішення яких компанія може запровадити соціально-відповідальні рішення
2015 р.	А. Керролл	Концепції залучення зацікавлених сторін та управління, бізнес-етики, корпоративного громадянства, корпоративної стійкості та створення спільної цінності взаємопов'язані та перетинаються

* Складено авторами.

Висновки та пропозиції. Процеси глобалізації економіки, а також ініційовані неурядовими організаціями кампанії з просування КСВ, політика, громадська думка і, не в останню чергу, бізнес-середовище, стали важливими рушійними силами у розвитку концепції КСВ, приведення її до сучасного вигляду: важливої складової стратегії будь-якої компанії, яка хоче продовжувати працювати у довгостроковій перспективі у досить жорсткому конкурентному економічному середовищі.

Власне концепція КСВ виникла у США у кінці XIX століття, але у зв'язку із двома світовими війнами вона не представляла великого інтересу для суспільства до 1950-1960 рр. Від «відповідальності бізнесу» до складного поняття «Корпоративна соціальна відповідальність» (у різних зв'язках з багатьма іншими поняттями) у тому вигляді, в якому його розуміють сьогодні, розвиток КСВ проходив різні часові етапи. Коротко основні епохи та особливості розвитку КСВ можна викласти наступним чином:

а) 1950-ті роки – компанії повинні думати не тільки про прибуток, але і про своїх співробітників, клієнтів або широку громадськість, що призводить до так званого відповідального управління;

б) 1960-ті роки принесли краще розуміння КСВ (економічна функція компанії асоціювалася з громадською), а також усвідомлення проблем, що виникають у зв'язку з КСВ: неможливо оцінити дію КСВ за допомогою співвідношення витрат і вигод. Метою бізнесу є отримання прибутку, а не соціальні інтереси громади;

в) у 1970-х роках були визначені поняття корпоративної соціальної чутливості, корпоративної соціальної ефективності, управління соціальними проблемами, вимірів КСВ, стратегії КСВ. Також з'являється відмінність між КСВ і соціальним обов'язком або КСВ і громадською відповідальністю. Все це призвело до різних підходів до концепції, а також до виявлення чотирьох елементів, які формують КСВ;

г) у 1980-х роках, виходячи із зв'язку між КСВ і фінансовими показниками, була зроблена спроба побудувати модель оцінки для цієї ланки. У зв'язку з багатьма суперечливими дискусіями вже прийнятий образ КСВ був підтверджений;

д) 1990-ті роки, які визначаються як епоха глобального громадянства, обґрунтовують теорію КСВ за допомогою обговорення різних теорій, таких як: теорія стейкхолдерів, бізнес-етика тощо;

е) з 2000-х років і до сьогоднішнього дня КСВ вражаюче розвинулася з точки зору різних підходів трактування концепції (прагматичний, етичний та ін.), а також через різні моделі стратегії СВ, все це обумовлено бажанням більшості компаній залишатися зосередженими на своїй кінцевій меті – прибутку.

З одного боку, КСВ може розглядатись як відносно самостійна відокремлена від інших ціль компанії, що незалежна від кінцевої фінансової мети. Разом з тим, будь-який бізнес, маючи на меті отримання прибутку та економічних вигод, досягаючи цілей, тим самим задовольняє потреби у соціальній відповідальності, які надходять від громади та інших зацікавлених сторін організації (як внутрішніх, так і зовнішніх). Соціальна відповідальність компанії така ж, як і відповідальність окремих індивідів (людей), від яких не очікується інвестування своїх доходів у додаткові соціальні дії чи програми. Політичні, фінансові системи або системи розподілу доходів країни вже враховують соціальні, екологічні або політичні аспекти громад, для яких вони створені.

З іншого боку, суспільство і навколишнє середовище, в якому функціонує компанія, не повинні зазнавати впливу безвідповідальних дій організації у цілому, або окремих її працівників, у тому числі менеджменту. Тому, потрібна також система запобіжних, стримуючих та регулюючих правил і принципів (як комплаєнс, для прикладу), і, власне, це забезпечується концепцією КСВ, у випадку якщо компанія декларує її дотримання та сповідування принципів КСВ.

Підсумовуючи вищевикладене, з усієї кількості визначень поняття КСВ, а також супутніх або взаємодоповнюючих категорій, складно сформулювати єдине, універсальне та всеохоплююче формулювання. На нашу думку, КСВ може бути визначене як філософія та комплексний підхід до ведення бізнесу з метою отримання прибутку із врахуванням при цьому інтересів усіх зацікавлених сторін (внутрішніх та зовнішніх), з чітким фокусом на економічних, соціальних та екологічних аспектах його ведення у довгостроковій перспективі та використанням системи стримуючих та запобіжних заходів.

Джерела та література

1. Супрун Н. А. Корпоративна соціальна відповідальність як чинник сталого розвитку. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 3. С. 61–74.
2. Chaffee E. C. The Origins of Corporate Social Responsibility. *University of Cincinnati Law Review*. 2017. Vol. 85. URL: <https://ssrn.com/abstract=2957820>
3. Harrison B. Philanthropy and the Victorians. *Victorian Studies*. 1966. 9(4). P. 353–374.
4. Carroll A. B. A history of corporate social responsibility: concepts and practices. In A. M. Andrew Crane, D. Matten, J. Moon, & D. Siegel (Eds.). *The Oxford Handbook of corporate social responsibility*. New York: Oxford University Press, 2008. Pp. 19–46.
5. Heald M. The social responsibilities of business: company and community, 1900–1960. Press of Case Western Reserve University, 1970. 339 p.
6. Schoff C. The Evolution of Corporate Social Responsibility. *ECOLYTICS*. January 29, 2024. URL: <https://www.ecolytics.io/blog/evolution-of-csr>
7. Latapí Agudelo M.A., Jóhannsdóttir L. & Davídsdóttir B. A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *International Journal of Corporate Social Responsibility*. 2019. 4 1. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40991-018-0039-y>
8. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика: підручник / за науковою редакцією Редькіна О.С. К.: Вид-во «Фарбований лист», 2011. 480 с.
9. Tareq Md & Hossain, Bin & Siwar et. al. Historical Development of Corporate Social Responsibility – A Review on Early Studies. *Historical Research Letter*. 2014. 15. URL: <http://surl.li/ftmzgm>
10. Carroll A. B. Corporate social responsibility: The centerpiece of competing and complementary frameworks. *Organizational Dynamics*. 2015. 44(2). P. 87–96. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2015.02.002>

11. Благов Ю. Е. Концепция корпоративной социальной ответственности и стратегическое управление. *Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Сер. «Менеджмент»*. 2004. № 3. С. 17-34.
12. Gail T., Nowak M. Corporate Social Responsibility: A definition. *Working Paper Series, Curtin University of Technology*. 2006. No. 62. 20 p. URL: <http://surl.li/lmqyar>
13. Wallich H. C., McGowan J. J. *Stockholder interest and the corporation's role in social policy. A New Rationale for Corporate Social Policy* / Ed. Baumol W.J. New York: Committee for Economic Development, 1970. 70 p. URL: <https://www.ced.org/pdf/A-New-Rationale-for-Corporate-Social-Policy.pdf>
14. Камишникова Е. В. Розвиток концепції корпоративної соціальної відповідальності: еволюція та сучасні тенденції. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. DOI: [10.32702/2307-2105-2020.3.59](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.59)
15. Davis K. The case for and against business assumption of social responsibilities. *Academy of Management Journal*. 1973. Vol. 16, No. 2. P. 312–322.
16. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to increase its Profit. *The New York Times Magazine*. 1970. September, 13. P. 122–126.
17. Carroll A. B. A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Social Performance. *Academy of Management Review*. 1979. Vol. 4, No. 4. P. 497–505.
18. Холявка В.З., Гузар У.С., Лешко Х.С. Історичні аспекти становлення і розвитку корпоративної соціальної відповідальності в Україні та світі. *Економіка та управління підприємствами*. 2021. Випуск 56. С. 90–96. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct56-15>
19. Пасько О. Поняття та еволюція розвитку корпоративної соціальної відповідальності: глобальна ретроспектива / Матеріали проекту 101094100-EECORE-ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH-UA-IBA. URL: <https://eecore.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/eecore-csr-rbc-se-lesson-2.pdf>
20. Jones T. M. Corporate Social Responsibility Revisited, Redefined. *California Management Review*. 1980. 22(3). P. 59–67. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.2307/41164877>
21. Freeman R. E. *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman, 1984. 276 p.
22. Wood D.J. Corporate Social Performance Revisited. *The Academy of Management Review*. 1991. 16(4). P. 691–718. URL: <https://journals.aom.org/doi/10.5465/amr.1991.4279616>
23. Bekhouche Imed. Corporate Social Responsibility in Algeria, the Society Awareness. *International Affairs and Global Strategy*. 2018. Vol. 60. P. 11–21. URL: <http://surl.li/fgiqyn>
24. Грицина Л.А. Еволюція та формування концепції корпоративної соціальної відповідальності підприємства. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Наука та технології: крок в майбутнє – 2007»*. Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2007. Т. 2. С. 30–36. URL: <https://elar.khmnu.edu.ua/bitstreams/2d8f2fc0-f7df-4197-9666-c0f29836c1a2/download>
25. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів. *Економічна теорія*. 2013. № 4. С. 5–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_4_2
26. Elkington J. *Cannibals with forks. The triple bottom line of 21st century*. New York: John Wiley & Sons, 1997. 417 p.
27. Freeman R. E., and Velamuri S. R. A new approach to CSR: Company stakeholder responsibility. *SSRN Electronic Journal*. 2008. July 29. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1186223>
28. Menghwar P. S. & Daood A. Creating shared value: A systematic review, synthesis and integrative perspective. *International Journal of Management Reviews*. 2021. 23(4). P. 466–485. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ijmr.12252>
29. Porter M. E. & Kramer M. R. Creating shared value. *Harvard Business Review*. 2011. January-February. URL: <http://surl.li/pmbzby>
30. ISO 26000. *Guidance on social responsibility*. 2018. URL: <https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/store/en/PUB100258.pdf>
31. Green Paper: Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility. Brussels, 18 July 2001. DOC/01/9. URL: <http://surl.li/lywvtv>

References

- Suprun, N. A. (2009). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist yak chynnyk staloho rozvytku [Corporate Social Responsibility as a Factor of Sustainable Development]. *Ekononika i prohnozuvannia - Economics and Forecasting*, 3, 61–74 [in Ukrainian].
- Chaffee, E. C. (2017). The Origins of Corporate Social Responsibility. *University of Cincinnati Law Review*, 85. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2957820>

3. Harrison, B. (1966). Philanthropy and the Victorians. *Victorian Studies*, 9(4), 353–374.
4. Carroll, A. B. (2008). A history of corporate social responsibility: concepts and practices. In A. M. Andrew Crane, D. Matten, J. Moon, & D. Siegel (Eds.). *The Oxford Handbook of corporate social responsibility*. New York: Oxford University Press, 19–46.
5. Heald, M. (1970). The social responsibilities of business: company and community, 1900–1960. Press of Case Western Reserve University.
6. Schoff, C. (2024). The Evolution of Corporate Social Responsibility. *ECOLYTICS*, January 29. Retrieved from <https://www.ecolytics.io/blog/evolution-of-csr>
7. Latapí Agudelo, M.A., Jóhannsdóttir, L. & Davídsdóttir, B. (2019). A literature review of the history and evolution of corporate social responsibility. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 4(1). DOI: <https://doi.org/10.1186/s40991-018-0039-y>
8. Redkin O. S. (Ed.) (2011). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: modeli ta upravlinska praktyka [Corporate Social Responsibility: Models and Management Practices]. Kyiv: Vyd-vo «Farbovani lyst» [in Ukrainian].
9. Tareq, Md & Hossain, Bin & Siwar et. al. (2014). Historical Development of Corporate Social Responsibility – A Review on Early Studies. *Historical Research Letter*, 15. Retrieved from <http://surl.li/ftmzgm>
10. Carroll, A. B. (2015). Corporate social responsibility: The centerpiece of competing and complementary frameworks. *Organizational Dynamics*, 44(2), 87–96. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2015.02.002>
11. Blagov, Y. E. (2004). Kontseptsyia korporatyvnoi sotsyalnoi otvetstvennosti y stratehycheskoe upravlenye [The concept of corporate social responsibility and strategic management]. *Vestnik Sankt-peterburgskogo universiteta. Ser. "Management" – Bulletin of Sankt-Petersburg University. Management series*, 3, 17-34 [in Russian].
12. Gail, T., Nowak, M. (2006). Corporate Social Responsibility: A definition. *Working Paper Series, Curtin University of Technology*, 62. Retrieved from <http://surl.li/lmqyar>
13. Wallich, H. C., McGowan, J. J. (1970). *Stockholder interest and the corporation's role in social policy. A New Rationale for Corporate Social Policy* / Ed. Baumol W.J. New York: Committee for Economic Development. Retrieved from <https://www.ced.org/pdf/A-New-Rationale-for-Corporate-Social-Policy.pdf>
14. Kamyshnikova, E. V. (2020). Rozvytok kontseptsii korporatyvnoi sotsyalnoi vidpovidalnosti: evoliutsiia ta suchasni tendentsii [Development of the Concept of Corporate Social Responsibility: Evolution and Current Trends]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 3. DOI: [10.32702/2307-2105-2020.3.59](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.3.59) [in Ukrainian].
15. Davis, K. (1973). The case for and against business assumption of social responsibilities. *Academy of Management Journal*, 16(2), 312–322.
16. Friedman, M. (1970). The Social Responsibility of Business is to increase its Profit. *The New York Times Magazine*, September, 13, 122–126.
17. Carroll, A. B. (1979). A Three-Dimensional Conceptual Model of Corporate Social Performance. *Academy of Management Review*, 4(4), 497–505.
18. Kholyavka, V.Z., Husar, U.E., Leshko, H.S. (2021). Istorychni aspekty stanovlennia i rozvytku korporatyvnoi sotsyalnoi vidpovidalnosti v Ukraini ta sviti [Historical aspects of the formation and development of corporate social responsibility in Ukraine and the world]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy - Economics and Management of Enterprises*, 56, 90–96. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct56-15> [in Ukrainian].
19. Pasko, O. Poniattia ta evoliutsiia rozvytku korporatyvnoi sotsyalnoi vidpovidalnosti: hlobalna retrospektyva [Concept and evolution of corporate social responsibility development: global retrospective] / Project materials 101094100-EECORE-ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH-UA-IBA. Retrieved from <https://eecore.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2023/06/eecore-csr-rbc-se-lesson-2.pdf> [in Ukrainian].
20. Jones, T. M. (1980). Corporate Social Responsibility Revisited, Redefined. *California Management Review*, 22(3), 59–67. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/10.2307/41164877>
21. Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman.
22. Wood, D.J. (1991). Corporate Social Performance Revisited. *The Academy of Management Review*, 16(4), 691–718. Retrieved from <https://journals.aom.org/doi/10.5465/amr.1991.4279616>
23. Bekhouche, Imed. (2018). Corporate Social Responsibility in Algeria, the Society Awareness. *International Affairs and Global Strategy*, 60, 11–21. Retrieved from <http://surl.li/fgiqyn>
24. Hrytsyna, L.A. (2007). Evoliutsiia ta formuvannia kontseptsii korporatyvnoi sotsyalnoi vidpovidalnosti pidpriemstva [Evolution and Formation of the Concept of Corporate Social Responsibility of the Enterprise] / Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Nauka ta tekhnolohii: krok v maibutnie – 2007 [Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference "Science and Technology: Step into the Future – 2007]. Dnipropetrovsk: Nauka ta osvita. Volume 2, 30–36. Retrieved from <https://elar.khmnu.edu.ua/bitstreams/2d8f2fc0-f7df-4197-9666-c0f29836c1a2/download> [in Ukrainian].

-
25. Kolot, A. M. (2013). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: evoliutsiia ta rozvytok teoretychnykh pohliadiv. [Corporate Social Responsibility: Evolution and Development of Theoretical Views]. *Ekonomichna teoriia – Economic Theory*, 4, 5–26. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2013_4_2 [in Ukrainian].
26. Elkington J. (1997). *Cannibals with forks. The triple bottom line of 21st century*. New York: John Wiley & Sons.
27. Freeman, R. E., and Velamuri S. R. (2008). A new approach to CSR: Company stakeholder responsibility. *SSRN Electronic Journal*, July 29. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1186223>
28. Menghwar, P. S. & Daood, A. (2021). Creating shared value: A systematic review, synthesis and integrative perspective. *International Journal of Management Reviews*, 23(4), 466–485. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ijmr.12252>
29. Porter, M. E. & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard Business Review*, January-February. Retrieved from <http://surl.li/pmbzby>
30. ISO 26000. (2018). *Guidance on social responsibility*. Retrieved from <https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/store/en/PUB100258.pdf>
31. Green Paper (2001). *Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*. Brussels, 18 July. DOC/01/9. Retrieved from <http://surl.li/lywvtv>

Стаття надійшла до редакції 08.11.2024 р.

УДК 332.1;338.2

Іщук Світлана,
доктор економічних наук, професор,
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»,
завідувач відділу проблем реального сектора економіки регіонів;
м. Львів; ORCID ID: [0000-0002-3698-9039](https://orcid.org/0000-0002-3698-9039)
e-mail: iso.ird@ukr.net

Любомир Созанський,
доктор економічних наук, старший дослідник,
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»,
провідний науковий співробітник відділу проблем реального сектора економіки регіонів,
м. Львів; ORCID ID: [0000-0001-7854-3310](https://orcid.org/0000-0001-7854-3310)
e-mail: ls.ird2@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-24-31>

СТРУКТУРНО-ПРОСТОРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД У КОНТЕКСТІ РЕЛЕВАНТНОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Вступ. Повномасштабна війна спричинила значні структурні та просторові трансформації в економіці України, а суттєве збільшення частки державного управління та оборони у структурі валового внутрішнього продукту різко обмежило можливості для соціального та місцевого розвитку. Водночас в умовах посилення євроінтеграційних процесів і перспективного членства України в ЄС особливої вагомості набуває досвід країн-членів останнього у розбудові національних економік.

Мета. Метою статті є оцінка структурно-просторової трансформації економіки Польщі після її вступу до Європейського Союзу з позиції досвіду для України.

Методи. У ході дослідження було застосовано методи аналізу тренду показників валової доданої вартості, зайнятості і продуктивності праці у розрізі видів економічної діяльності та регіонів Польщі. Обґрунтування наслідків структурно-просторової трансформації польської економіки базувалось на методах порівняльного аналізу, систематизації даних та наукової абстракції.

Результати. У статті проведено оцінку структури валової доданої вартості економіки Польщі та її регіонів у розрізі видів економічної діяльності. За результатами розрахунку коефіцієнта спеціалізації (або локалізації) економіки воєводств Польщі виявлено просторову трансформацію польської економіки упродовж 2003-2021 років у напрямку посилення дивергенції регіонального розвитку. На підставі визначення рівня продуктивності праці і аналізу динаміки показників валової доданої вартості та зайнятості у ключових ВЕД польських воєводств встановлено вектори структурної трансформації економіки Польщі після її вступу до ЄС.

Висновки. За результатами проведеного дослідження обґрунтовано висновки для України щодо уникнення ризиків неефективного економічного розвитку, виходячи з досвіду Польщі.

Ключові слова: економіка, структура, просторова трансформація, регіони, розвиток, валова додана вартість, продуктивність праці.

Ishchuk Svitlana,
Dr. Sc. (Econ.), Professor, SI «Institute of Regional Research
n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»,
Head of the Department of problems of real sector of regions economy,
Lviv

Lyubomyr Sozanskyu,
Dr. Sc. (Econ.), Senior Researcher, SI «Institute of Regional Research
n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»,
Leading Researcher of the Department of problems of real sector of regions economy,
Lviv

STRUCTURAL AND SPATIAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY: POLISH EXPERIENCE IN THE CONTEXT OF RELEVANCE FOR UKRAINE

In the conditions of the strengthening of the European integration processes and prospective membership of Ukraine in the EU, the experience of the member states of the latter in the development of national economies acquires special importance. The purpose of the article is to evaluate the structural and spatial transformation of Poland's economy after joining the EU from the perspective of experience for Ukraine. The results of the conducted research revealed that Poland is characterized by a significant unevenness of spatial economic development, which was not overcome, but on the contrary - intensified during the period of this country's membership in the EU. In particular, in 2021, the Masovian Voivodeship accounted for 22.6% (against 17.4% in 2003) of GVA of agriculture, 15.6% (against 14.9%) of industry, 20.6% (against 15.7 %) of construction, 25.7% (against 22.9%) of the service sector. In 4 voivodeships (Wielkopolska, Mazovia, Lower Silesia and Silesia) more than 50% of GVA of Polish industry, construction and services, as well as more than 40% of GVA of agriculture, are produced. During the analyzed period (2003-2021), differences between Polish voivodships in terms of labor productivity in agriculture tended to decrease, but remained very significant, while in industry these differences slightly increased, and in the service sector they were stable and relatively small. At the same time, the structural transformation of the Polish economy took place in the direction of the development of sectors with higher labor productivity, i.e. those that provide a higher level of GVA and its dynamics. It is about the transfer of human capital from agriculture to industry (in particular processing), construction and certain segments of the service sector, primarily financial. However, heterogeneous structural economic transformations in the regions caused the deepening of spatial divergence in the Polish economy. Based on the Polish experience, in order to avoid the "middle income trap", the management of the spatial development of Ukraine's economy should not be based on the principles of supporting the weak (segments or enterprises) and not even on the selection of leaders, but on the optimization of all promising opportunities of the region/territory.

Key words: economy, structure, spatial transformation, regions, development, gross added value, labor productivity.

Постановка проблеми та її значення. Повномасштабна збройна агресія росії проти України різко змінила архітектуру світового геополітичного простору. Ця війна відчутно трансформувала соціально-економічні процеси і суспільні відносини, змістила вектори розвитку та полюси ділової активності. Трансформації в економіці України відобразилися на структурі валового внутрішнього продукту. Збільшення частка державного управління та оборони у цій структурі у 3,6 разу (до 22,15% у 2023 році) різко обмежило можливості для соціального та місцевого розвитку, але національна економіка поступово відновлюється. Проте, подальший її поступ неможливий без оптимізації структури базових видів діяльності в напрямку підвищення технологічності та інноваційності виробництв, зростання доданої вартості, зайнятості, заробітної плати, а в підсумку – соціальних стандартів життя в країні. В умовах посилення євроінтеграційних процесів і перспективного членства України в ЄС досвід країн-членів останнього у розбудові національних економік набуває особливої вагомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структурно-просторова трансформація як спосіб розвитку та підвищення ефективності функціонування соціально-економічних систем, є одним із найактуальніших напрямків досліджень теоретиків і практиків. Успішний досвід зростання країн Східної Азії, який базується на переміщенні людського капіталу з сільського господарства у виробництво, а далі – у сферу послуг, і який пройшли всі розвинуті країни, широко описано в [1]. Практику різних країн у вирішенні питань структурної трансформації економіки з урахуванням ресурсів територій та локалізації факторів виробництва наведено у [2]. Моделі структурної трансформації промислового сектора економіки за критеріями ефективності виробництв та інноваційності продукції розроблено в [3]. В [4] окреслено засади нової європейської політики згуртування на період 2021-2027 років, зокрема, в контексті фінансування регіонального розвитку. Концепцію просторового розвитку як «заплановану та обґрунтовану на основі збалансованого врахування суспільних інтересів та ємності/стійкості природно-антропогенних ландшафтів трансформацію соціально-економічного простору» викладено в [5]. Дослідження гравітаційних ефектів або полюсів Перру на прикладі регіонів України і Польщі проведено в [6]. Ключові тенденції трансформації структури економіки регіонів України в умовах повномасштабної збройної агресії росії детально висвітлено в [7].

Мета і завдання статті. Метою статті є оцінка структурно-просторової трансформації економіки Польщі після вступу до Європейського Союзу з позиції досвіду для України. Для

досягнення поставленої мети було вирішено низку завдань: проведено оцінку структури валової доданої вартості (ВДВ) економіки Польщі та її регіонів у розрізі видів економічної діяльності (ВЕД); розраховано коефіцієнт спеціалізації (або локалізації) економіки воєводств Польщі; визначено рівень продуктивності праці у ключових ВЕД польських воєводств; обґрунтовано висновки для України на підставі проведених оцінок структурно-просторової трансформації економіки Польщі після вступу до ЄС.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Понад 2/3 економіки Польщі припадає на сферу послуг, яка включає торгівлю, транспорт, фінансову і страхову діяльність та ін. Із часу вступу до ЄС (1 травня 2004 року) економічна система цієї країни зазнала певних трансформацій у напрямку посилення індустріалізації. Так, упродовж 2004-2021 років у структурі ВДВ Польщі та усіх без винятку її регіонів зростає частка промисловості, зокрема, переробної (табл. 1). Натомість у цій структурі зменшилися частки сфери послуг і сільського господарства (окрім Люблінського, Любуського, Мазовецького і Підляського воєводств). Виявлені зміни у структурі ВДВ є порівняно незначними і не перевищують 5 в.п., за винятком Нижньосілезького, Любуського і Опольського воєводств. Проте, тут доцільно наголосити, що в стабільних розвинутих економіках структурні трансформації зазвичай відбуваються досить повільно.

Таблиця 1

Структура ВДВ економіки Польщі та її регіонів у розрізі ВЕД, %

Регіон	Сільське господарство		Промисловість		Переробна промисловість*		Будівництво		Сфера послуг, всього**		Торгівля; ремонт автотранспортних засобів; транспорт і зберігання; проживання та харчування; інформація та зв'язок		Фінансова та страхова діяльність; послуги ринку нерухомості		Інші послуги***	
	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021
Польща	2,9	2,5	24,2	26,7	18,6	21,6	6,3	6,7	66,6	64,0	30,7	28,7	10,5	9,0	25,3	26,3
Нижньосілезьке	2,0	1,1	27,9	33,9	20,4	27,2	6,8	6,4	63,3	58,6	27,6	24,5	9,6	8,2	26,2	25,9
Куявсько-Поморське	4,1	3,8	25,1	29,7	22,3	26,4	6,8	7,0	64,0	59,5	29,6	27,5	9,5	7,3	25,0	24,7
Люблінське	4,7	5,5	18,9	22,0	14,8	16,9	6,4	6,6	70,0	66,0	29,5	26,9	12,6	9,2	27,9	29,9
Любуське	2,8	3,0	25,2	33,2	20,3	26,7	6,3	6,0	65,7	57,8	29,4	26,1	9,7	7,2	26,6	24,5
Лодзинське	3,6	3,3	26,8	29,9	20,6	22,8	6,2	5,5	63,4	61,2	29,0	26,7	9,8	9,6	24,6	24,9
Малопольське	1,7	1,0	22,0	23,4	17,4	19,7	7,8	8,1	68,5	67,5	29,7	29,4	10,3	8,1	28,4	30,0
Мазовецьке	2,5	2,6	17,7	18,4	13,4	14,1	4,9	6,2	74,9	72,8	37,0	33,4	12,8	12,2	25,1	27,3
Опольське	3,6	2,9	26,6	34,3	20,4	28,8	6,6	7,4	63,2	55,4	26,7	22,9	10,3	6,9	26,2	25,5
Підкарпатське	1,5	1,4	27,2	31,6	23,7	26,9	5,6	6,6	65,8	60,4	28,5	26,1	10,8	7,5	26,5	26,8
Підляське	5,4	7,2	19,2	23,9	16,4	20,2	6,8	6,6	68,6	62,2	29,2	26,8	11,2	7,8	28,1	27,7
Поморське	2,1	1,9	24,1	27,2	20,6	24,0	6,6	7,3	67,2	63,5	30,5	29,4	11,0	8,6	25,6	25,6
Сілезьке	1,0	0,7	32,7	33,2	20,2	24,4	6,5	6,9	59,8	59,3	28,9	26,8	9,1	8,0	21,8	24,4
Свентокшиське	4,8	4,2	22,5	27,8	18,1	21,2	8,7	7,8	64,1	60,3	29,1	26,4	10,1	7,0	24,8	26,9
Вармінсько-Мазурське	5,9	5,7	23,5	27,9	20,4	24,3	6,4	6,3	64,3	60,1	26,6	24,0	10,3	8,3	27,3	27,8

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики Польщі [8]

Примітка. *Входить до складу промисловості. **Включає такі ВЕД: Торговля; ремонт автотранспортних засобів; транспорт і зберігання; проживання та харчування; інформація та зв'язок; фінансова та страхова діяльність; послуги ринку нерухомості; інші послуги. ***Включають такі ВЕД: М. Професійна, науково-технічна діяльність; Н. Діяльність надання адміністративних та допоміжних послуг; О. Державне управління та національна оборона; обов'язкове соціальне захист; Р. Освіта; Q. Охорона здоров'я та соціальна підтримка Р. Діяльність, пов'язана з культурою, розвагами та відпочинком; S. Інша сервісна діяльність; Т. Домашні господарства, які наймають персонал; домашні господарства, що виробляють продукцію та надають послуги для власних потреб.

Для Польщі (як і для України) характерна значна нерівномірність просторового економічного розвитку, яка не була подолана, а навпаки – посилилась за період членства цієї країни в ЄС. Зокрема,

у 2021 році на Мазовецьке воєводство припадало 22,6% (проти 17,4% у 2003-му) ВДВ сільського господарства, 15,6% (проти 14,9%) промисловості, 20,6% (проти 15,7%) будівництва, 25,7% (проти 22,9%) сфери послуг. У 4-х воєводствах (Великопольському, Мазовецькому, Нижньосілезькому і Сілезькому) продукується понад 50% ВДВ польської промисловості, будівництва і сфери послуг, а також понад 40% ВДВ сільського господарства.

Результати розрахунку коефіцієнта спеціалізації (або локалізації) економіки воєводств Польщі у розрізі основних ВЕД засвідчили певну просторову трансформацію польської економіки упродовж аналізованого періоду. Так, кількість воєводств, у яких сфера послуг (загалом) була одним із напрямків економічної спеціалізації, зменшилась у 1,6 разу – з 13-ти до 8-ми (табл. 2). Скорочення такої спеціалізації стосувалось передусім фінансової та страхової діяльності і послуг ринку нерухомості. Доречно звернути увагу на те, що найвищий (із тенденцією до зростання) показник локалізації фінансового сегменту послуг характерний для економіки Мазовецького воєводства, яке є незаперечним лідером серед регіонів Польщі.

Таблиця 2

Коефіцієнт спеціалізації* економіки воєводств Польщі (у розрізі основних ВЕД)

Воєводство	Сільське господарство		Промисловість		Переробна промисловість		Будівництво		Сфера послуг, всього		Торгівля; ремонт автотранспортних засобів; транспорт і зберігання; проживання та харчування; інформація та зв'язок		Фінансова та страхова діяльність; послуги ринку нерухомості		Інші послуги	
	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021	2003	2021
Нижньосілезьке	0,7	0,4	1,2	1,3	1,1	1,3	1,1	0,9	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0
Куявсько-Поморське	1,4	1,5	1,0	1,1	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	0,9	0,8	1,0	0,9
Люблінське	1,6	2,2	0,8	0,8	0,8	0,8	1,0	1,0	1,1	1,0	1,0	0,9	1,2	1,0	1,1	1,1
Любуське	1,0	1,2	1,0	1,2	1,1	1,2	1,0	0,9	1,0	0,9	1,0	0,9	0,9	0,8	1,1	0,9
Лодзинське	1,2	1,3	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0	0,8	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	1,1	1,0	0,9
Малопольське	0,6	0,4	0,9	0,9	0,9	0,9	1,2	1,2	1,0	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	1,1	1,1
Мазовецьке	0,9	1,0	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,9	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2	1,4	1,0	1,0
Опольське	1,2	1,2	1,1	1,3	1,1	1,3	1,0	1,1	0,9	0,9	0,9	0,8	1,0	0,8	1,0	1,0
Підкарпатське	0,5	0,6	1,1	1,2	1,3	1,2	0,9	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	1,0	0,8	1,0	1,0
Підляське	1,9	2,9	0,8	0,9	0,9	0,9	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	1,1	0,9	1,1	1,1
Поморське	0,7	0,8	1,0	1,0	1,1	1,1	1,0	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Сілезьке	0,3	0,3	1,4	1,2	1,1	1,1	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Свентокшиське	1,6	1,7	0,9	1,0	1,0	1,0	1,4	1,1	1,0	0,9	0,9	0,9	1,0	0,8	1,0	1,0
Вармінсько-Мазурське	2,0	2,3	1,0	1,0	1,1	1,1	1,0	0,9	1,0	0,9	0,9	0,8	1,0	0,9	1,1	1,1
Великопольське	1,7	1,3	1,1	1,1	1,3	1,2	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9
Західнопоморське	1,1	1,2	0,8	0,9	0,8	0,9	1,2	1,2	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	1,1	1,1

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики Польщі [8]

Примітка. *Коефіцієнт спеціалізації (або локалізації) розраховано діленням частки ВЕД у ВДВ регіону на частку цього ВЕД у ВДВ країни.

Натомість свою традиційно сільськогосподарську спеціалізацію посилили Куявсько-Поморське і Свентокшиське, а надто – Люблінське і Підляське воєводства. Водночас найбільш індустріальними в Польщі залишаються Нижньосілезьке, Сілезьке і Опольське воєводства.

Одним із ключових показників ефективності та, водночас, стимулятором структурно-просторових змін в економічній системі, є продуктивність праці, яка у даному дослідженні визначалася діленням обсягу ВДВ на кількість працюючих. Результати проведених розрахунків засвідчили, що у Польщі продуктивність праці у розрізі основних ВЕД є різною. Так, найвище

значення цього показника (в аналізованих 2003 і 2021 роках) було характерне для фінансової та страхової діяльності; послуг ринку нерухомості, а найнижче – для сільського господарства. Однак, зауважимо, що у 2003 році продуктивність праці у першому з названих ВЕД у 22 рази перевищувала показник у сільському господарстві, тоді як у 2021-му це переважання скоротилось до 9 разів (361 тис. зл. проти 39,8 тис. зл.).

Для польського сільського господарства характерні найбільші розбіжності між рівнем продуктивністю праці у регіональному розрізі. Так, розрив між лідером за значеннями цього показника (Західно-Поморським воєводством) і аутсайдером (Підкарпатським воєводством) у 2021 році становив 5,3 разу (проти 9,6 разу у 2003-му). Натомість у промисловості спостерігалася зовсім інша ситуація: розрив між Мазовецьким воєводством (лідером за продуктивністю праці у цьому ВЕД) і Підкарпатським воєводством (аутсайдером) у 2021 році становив 1,7 разу (проти 1,4 разу у 2003-му). Водночас у сфері послуг загалом розрив між значеннями показника продуктивності праці у регіоні-лідері (Мазовецькому воєводстві) і регіоні-аутсайдері (Вармінсько-Мазурському воєводстві) в аналізованих роках незмінно становив 1,4 разу. Звідси випливає, що упродовж аналізованого періоду (після вступу в ЄС) у сільському господарстві Польщі розбіжності між регіонами за рівнем продуктивності праці прямували до зменшення, але залишалися дуже суттєвими, тоді як у промисловості – до незначного збільшення, а у сфері послуг – були сталими і відносно невеликими. Таким чином, можна констатувати наявність значної просторової дивергенції в польській економіці.

Виявлені тенденції пояснюються різною динамікою значень показника продуктивності праці у розрізі ВЕД і регіонів Польщі. Так, з-поміж розглянутих ВЕД найвище зростання продуктивності праці у 2021 році, порівняно із 2003-м, відбулось у сільському господарстві (у 4,3 разу), а найнижче – у фінансовому сегменті послуг (у 1,8 разу). Зокрема, у сільському господарстві продуктивність праці найбільше (у 5,9 разу) зросла у Підкарпатському воєводстві, а найменше (у 3 рази) – у Великопольському і Нижньосілезькому воєводствах. У промисловості діапазон зростання значень показника продуктивності праці у розрізі регіонів коливався від 2,9 разу (у Підкарпатському, Сілезькому і Великопольському воєводствах) до 3,6 разу (у Мазовецькому воєводстві), а у секторі послуг загалом – від 2,1 до 2,3 разу.

Розглянуті відмінності між значеннями та динамікою продуктивності праці у розрізі ВЕД і регіонів Польщі можуть зумовлюватись як різними обсягом створеної ВДВ, так і різною кількістю працюючих. За результатами оцінки значень цих двох показників виявлено, що підвищення продуктивності праці у 4,3 разу упродовж 2003-2021 років у сільському господарстві відбулось під впливом не лише зростання ВДВ (на 172,1%), але й суттєвого зниження (на 36,4%) кількості працюючих у цьому секторі польської економіки (табл. 3). Це зниження відбулось в усіх регіонах і становило: від -21,9% у Західнопоморському воєводстві до -51,7% у Підкарпатському. Натомість в інших аналізованих ВЕД підвищення продуктивності праці супроводжувалось збільшенням кількості працюючих, зокрема, у будівництві – на 36,6%, у сфері послуг (загалом) – на 31,1%, у промисловості – на 6,8%. Вищу продуктивність праці у промисловості, порівняно з будівництвом і сферою послуг, у 2021 році можна пояснити значно меншим зростанням кількості промислових працівників та порівняно вищим темпом приросту ВДВ – 238,1% проти 225,4% (у будівництві) і 195,1% (у сфері послуг загалом).

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що упродовж 2003-2021 років в Польщі та її регіонах відбувалась структурна трансформація економіки у напрямку розвитку секторів із більшою продуктивністю праці, тобто тих, які забезпечують вищий рівень значень показника ВДВ і його динаміки. Йдеться про переміщення людського капіталу із сільського господарства у промисловість (зокрема переробну), будівництво та окремі сегменти сфери послуг, передусім фінансові.

Таблиця 3

Темп приросту/зниження ВДВ і кількості працюючих (N) у регіонах Польщі (у розрізі ВЕД), %

Регіон	Сільське господарство	Промисловість	Переробна промисловість	Будівництво	Сфера послуг, всього	Торгівля; ремонт автотранспортних засобів; транспорті	Фінансова та страхова діяльність; послуги ринку	Інші послуги

											зобрігання, проживання та харчування; інформація та зв'язок		нерухомості			
	ВДВ	N	ВДВ	N	ВДВ	N	ВДВ	N	ВДВ	N	ВДВ	N	ВДВ	N	ВДВ	N
Польща	172,1	-36,4	238,1	6,8	255,2	11,5	225,4	36,7	195,1	31,2	186,1	25,0	162,9	47,2	219,4	34,9
Нижньосілезьке	88,3	-36,5	306,8	17,7	344,5	25,8	216,2	31,1	209,6	34,7	197,1	30,5	187,4	40,6	230,8	37,8
Куявсько-Поморське	163,0	-31,5	228,3	4,5	229,5	5,1	188,7	27,0	158,4	19,0	158,5	11,0	114,0	39,4	175,2	24,2
Люблінське	218,8	-39,9	218,8	3,3	211,3	0,9	179,7	46,7	157,8	21,1	149,3	15,0	99,2	20,3	193,1	26,2
Любуське	208,6	-24,9	276,8	16,5	276,9	15,7	171,5	69,1	152,0	18,8	154,1	18,8	111,9	6,6	164,4	20,0
Лодзинське	167,4	-35,5	229,3	-3,4	225,7	0,0	162,9	15,6	184,5	25,4	171,3	20,0	190,3	47,1	197,6	28,3
Малопольське	103,6	-47,4	252,0	13,1	274,6	18,0	241,5	61,4	226,6	50,2	228,1	47,5	160,1	83,8	249,2	49,7
Мазовецьке	254,5	-26,8	253,6	-1,3	257,3	-0,8	328,7	32,2	230,9	49,1	207,1	41,9	223,5	76,8	269,6	51,4
Опольське	124,0	-40,8	268,2	9,4	302,8	12,8	221,3	47,4	150,6	10,1	145,9	4,4	91,7	9,0	178,7	14,8
Підкарпатське	182,9	-51,7	235,0	14,5	228,0	14,2	243,6	57,8	164,9	24,2	164,7	16,7	99,4	11,5	191,8	31,4
Підляське	284,3	-32,1	255,4	13,7	251,7	13,6	177,6	64,0	159,2	20,7	161,5	15,2	97,2	13,7	181,4	26,1
Поморське	200,7	-23,3	265,6	11,6	276,2	13,4	257,5	62,2	206,1	39,0	211,8	29,8	152,2	56,5	222,6	45,7
Сілезьке	90,6	-51,1	178,0	-3,3	230,2	14,6	189,3	3,1	171,0	16,1	153,4	7,8	142,3	36,6	206,4	22,5
Свентокшиське	128,7	-43,5	221,6	2,0	204,2	2,2	130,4	23,9	144,2	10,7	134,9	-0,3	80,4	10,1	181,4	21,0
Вармінсько-Мазурське	166,0	-20,6	227,3	14,0	227,6	14,9	172,8	39,6	157,3	14,1	148,1	3,2	120,4	12,5	180,1	23,3
Великопольське	122,3	-27,0	243,7	18,9	256,7	21,8	253,4	56,0	224,5	41,0	234,1	41,8	177,9	41,4	230,4	39,9
Західнопоморське	152,3	-21,9	235,2	5,4	251,3	8,3	186,9	28,6	157,0	15,8	141,8	8,2	142,3	16,0	178,8	23,6

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики Польщі [8]

Водночас варто наголосити, що в економіці Польщі відбулась значна просторова трансформація у напрямку поглиблення дивергенції між центральним (Мазовецьким), декількома промислово розвиненими (Великопольським, Нижньосілезьким і Сілезьким) і рештою менш промислово розвинених воєводств. Це стало прямим наслідком неоднорідних структурних економічних трансформацій в регіональному розрізі. Так, у всіх регіонах величина і динаміка показників продуктивності праці, ВДВ, кількості працюючих у розглянутих ВЕД є різною. Основною причиною таких відмінностей є різна виробнича спеціалізація, рівень витратності, технологічності, умов виробництва, тощо. До прикладу, у воєводствах із більш сприятливими природно-кліматичними умовами для ведення сільського господарства (Любуському, Мазовецькому, Вармінсько-Мазурському, Західнопоморському і Поморському) продуктивність праці у названому ВЕД є порівняно вищою. Також у цих регіонах нижчі темпи зменшення кількості працюючих у сільському господарстві. Натомість у воєводствах із вищим приростом ВДВ промисловості (Нижньосілезькому, Великопольському, Малопольському, Любуському) спостерігався більший приріст промислових працівників.

Виявлені зміни в польській економіці після її вступу до ЄС на сьогодні ще не повністю відповідають закономірностям класичної наукової школи. Аналітично обґрунтовано лише тенденцію переходу людського капіталу від сільського господарства до промисловості. З цього випливає, що ключовими чинниками структурних, а відтак, і просторових, трансформацій в економіці Польщі є рівень технологічності та інноваційності виробничих процесів, а також спеціалізація на продукції із вищою часткою ВДВ. Усе це сприяє зростанню обсягу ВДВ, продуктивності праці та є передумовою для підвищення заробітної плати і зайнятості у перспективних ВЕД, а відтак, і в регіонах, де ці ВЕД активно розвиваються.

Загалом польська економіка спеціалізується в ЄС на виробництві агропродукції, а її сфера послуг зорієнтована на сектори із порівняно низькою часткою ВДВ (передусім торгівлю). За таких умов суттєвий відтік працівників із сільського господарства упродовж 2003-2021 років при найвищому темпі приросту продуктивності праці (4,3 разу) у цьому ВЕД дає підстави для припущення, що просторова трансформація економіки Польщі та її регіонів у подальшому може мати зворотну тенденцію – повертатись до розвитку сегментів із найбільшою потребою у людському капіталі, тобто знову у сільське господарство, а також в окремі сегменти промисловості і низькотехнологічних послуг. Такі економічні трансформації є ознаками «пасти середнього доходу», коли, до прикладу, показники продуктивності праці, заробітної плати у певних ВЕД певного регіону

підвищуються, але відносно середнього значення у країні, в регіоні-лідері чи в інших подібних країнах – знижуються або суттєво не змінюються.

За аналізований період рівень продуктивності праці у сільському господарстві регіонів, порівняно із середнім значенням показника у Польщі, суттєво зріс лише у Підляському воєводстві (на 25,3 в.п.), тоді як у решти регіонів залишався умовно сталим або знижувався. Рівень продуктивності праці у промисловості дещо підвищився у 5-ти воєводствах (найбільше у Нижньосілезькому – на 10,4 в.п. і Мазовецькому – на 9,7 в.п.), будівництві – у 6-ти воєводствах (найбільше у Мазовецькому – на 14,9 в.п.), а у сфері послуг (загалом) – у 5-ти воєводствах (найбільше у Любуському – на 13,2 в.п.). Водночас порівняльний аналіз воєводств за рівнем продуктивності праці із регіоном-лідером (Мазовецьким воєводством) показав, що тенденція до скорочення розриву між регіонами за цим показником найбільшою мірою характерна для торгівлі. Натомість у промисловості (зокрема переробній), будівництві та сільському господарстві відставання решти регіонів (за винятком Люблінського, Підкарпатського і Підляського воєводств у сільському господарстві) від лідера лише посилилось. З цього випливає, що після вступу до ЄС в економіці Польщі не відбулось суттєвих якісних, позитивних просторових змін у напрямку зниження регіональної нерівності, посилення технологічного та інноваційного розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Із результатів проведеного дослідження структурно-просторової трансформації економіки країн ЄС (передусім Польщі) випливають певні висновки для України.

1. Під впливом економічної глобалізації та посилення євроінтеграції просторова трансформація економіки регіонів в Україні може відбуватись за прикладом Польщі – сконцентрується на сільському господарстві, окремих низько технологічних (із невисокою продуктивністю праці і часткою ВДВ) сегментах промисловості та сфери послуг. Внаслідок цього економічний розвиток України та її регіонів може на десятиліття потрапити у «пастку середнього доходу». Це означає, що продуктивність праці, ВДВ, заробітна плата, ефективність національної та регіональної економіки будуть зростати, але рівень цих показників, порівняно із сусідніми країнами ЄС чи регіоном-лідером в Україні, залишатиметься без змін або і зменшуватиметься.

2. Фінансові вливання із структурних фондів ЄС, подальша економічна лібералізація і пасивна роль держави у формуванні та розвитку стратегічних, високотехнологічних виробництв, поряд із нераціональною фінансовою децентралізацією, посилюватимуть розрив між соціально-економічним розвитком регіонів, центрів і периферій, а також між міграційними і еміграційними процесами.

3. В Україні, за зразком Польщі та інших країн ЄС, внутрішні і зовнішні програми регіонального розвитку не забезпечать бажаної конвергенції, якщо при цьому державою та бізнес-середовищем не буде вжито реальних дієвих заходів у напрямку:

- зниження критично високої імпортозалежності національної економіки, передусім у сегменті валового нагромадження основного капіталу і, водночас, підвищення цінової, технічної та інноваційної конкурентоспроможності останнього на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- стимулювання поглибленої переробки сировини (аграрної, гірничо-хімічної, деревинної) та розвитку відповідних виробництв;
- посилення міжрегіональних і міжсекторальних економічних зв'язків всередині країни;
- зменшення сировинної орієнтованості українського товарного експорту, зокрема, шляхом неповернення (або зменшення величини) ПДВ за експорт сировини, встановлення ринкового рівня ренти за використання природних ресурсів, корисних копалин, тощо.

Управління просторовим розвитком економіки України повинно базуватись не на засадах підтримки слабких (сегментів чи підприємств) і навіть не на виборі лідерів, а на оптимізації всіх перспективних можливостей регіону/території.

Перспективи подальших досліджень у цьому науковому напрямку вбачаються в розробці моделей оптимізації взаємодії між секторами національної економіки з урахуванням досвіду країн ЄС.

Джерела та література

1. Nayyar D. Structural change and economic transformation. Resurgent Asia: Diversity in Development. Oxford University Press, 2019. P. 92-114. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198849513.003.0004>
2. Корсунський С. Як нації відновлюються: досвід Східної Азії. Харків. Вид-во: Vivat, 2023. 192 с.
3. Ishchuk S., Sozanskyu L., Pukała R. Optimisation of structural parameters of the industry by the criterion of product innovation. Engineering Management in Production and Services. 2021. № 13(3). P. 7-24. DOI: <https://doi.org/10.2478/emj-2021-0018>
4. Лукач Н. Європейська політика згуртування в XXI ст.: орієнтири та досвід для України. Політикус. 2021. № 5. С. 107-113. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-5.18>
5. Маруняк Є. О. Територіальний розвиток України в контексті виконання Угоди про асоціацію України з ЄС: За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 7 липня 2021 року. Вісник Національної академії наук України. 2021. № 9. С. 21-28. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.09.021>
6. Wisła R., Nowosad A. (Eds.). Economic Transformation in Poland and Ukraine: National and Regional Perspectives. 2020. (1st ed.). Routledge. 300 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003041375>
7. Іщук С. О. Економіка регіонів України в умовах повномасштабної війни: новітні тенденції. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2023. № 3(35). С. 24-33 DOI: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-03-24-33>.
8. Główny Urząd Statystyczny. 2024. URL: <https://stat.gov.pl/>

References

1. Nayyar D. (2019). Structural change and economic transformation. Resurgent Asia: Diversity in Development. Oxford University Press, 92-114. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198849513.003.0004> [in English].
2. Korsunskyi S. (2023). Yak natsii vidnovliuutsia: dosvid Skhidnoi Azii [How nations recover: the experience of East Asia]. Kharkiv. Vyd-vo: Vivat [in Ukrainian].
3. Ishchuk S., Sozanskyu L., Pukała R. (2021). Optimisation of structural parameters of the industry by the criterion of product innovation. Engineering Management in Production and Services, 13(3), 7-24. DOI: <https://doi.org/10.2478/emj-2021-0018> [in English].
4. Lukach N. (2021). Yevropeiska polityka zghurtuvannia v KhKhI st.: oryentyry ta dosvid dlia Ukrainy [European Cohesion Policy in the XXI Century: Guidelines and Experience for Ukraine]. Politykus – Politikus, 5, 107-113. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-5.18> [in Ukrainian].
5. Maruniak Ye. O. (2021). Terytorialnyi rozvytok Ukrainy v konteksti vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu Ukrainy z YeS: Za materialamy dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 7 lypnia 2021 roku [Territorial development of Ukraine in the context of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU: Based on the report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on July 7, 2021]. Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, 9, 21-28. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.09.021> [in Ukrainian].
6. Wisła R., Nowosad A. (Eds.) (2020). Economic Transformation in Poland and Ukraine: National and Regional Perspectives. (1st ed.). Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003041375> [in English].
7. Ishchuk S. O. (2023). Ekonomika rehioniv Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoi viiny: novitni tendentsii [The economy of the regions of Ukraine in the conditions of a full-scale war: the latest trends]. Ekonomichnyi chasopys Volynskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University, 3(35), 24-33 DOI: <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2023-03-24-33> [in Ukrainian].
8. Główny Urząd Statystyczny (2024). URL: <https://stat.gov.pl/> [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 18.11.2024 р.

УДК 332.1:339.5:339.5

Ляховська Олена,
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
відділ проблем реального сектора економіки регіонів
ДУ “Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України”,
м. Львів; ORCID ID: 0000-0003-4838-5619

<https://doi.org/10.29038/10.29038/2786-4618-2024-04-32-39>

ЕКСПОРТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

Вступ. Сільське господарство – один із вагомих експортоорієнтованих секторів економіки України. В умовах постійних структурних змін в економіці під впливом економіко-політичної нестабільності, доцільно дослідити місце сільськогосподарської продукції в товарному експорті України, а також, у формуванні експортного потенціалу регіонів. Актуально виявити регіональні особливості експорту продукції сільського господарства, визначити спеціалізацію регіонів.

Мета. Метою дослідження є проаналізувати регіональну структуру експорту сільськогосподарської продукції, визначити місце сільського господарства у товарному експорті регіонів, вказати на зміни у структурі експорту спричинені повномасштабною війною.

Методи. Проведене дослідження ґрунтувалось на аналізі статистичних даних щодо обсягів експорту в Україні і у областях. Висновки про регіональні аспекти експорту сільськогосподарської продукції зроблено на основі систематизації даних, наукової абстракції та методів порівняльного аналізу.

Результати. Досліджено сучасні тенденції експорту сільськогосподарської продукції України. Встановлено частку регіонів у формуванні товарного експорту сільськогосподарської продукції України. Визначено зміни у структурі експорту (у розрізі основних товарних груп і підгруп), які відбулись під впливом повномасштабної війни. Встановлено частку продукції сільського господарства у формуванні товарної структури експорту регіонів, визначено експортну спеціалізацію регіонів (в межах продуктів сільськогосподарського виробництва). Зазначено основних експортерів, проблеми і перспективні напрями розвитку експорту у регіонах. Встановлено, що в окремих областях України сільськогосподарський експорт відіграє ключову роль у формуванні експортного потенціалу регіону.

Висновки. На основі результатів проведеного дослідження зроблено висновки про спеціалізацію регіонів за видами сільськогосподарської продукції, вказано на особливості і зміни у тенденціях щодо експорту продукції сільського господарства у регіонах.

Ключові слова: експорт, сільське господарство, регіони, експортний потенціал, товарна структура експорту.

Liakhovska Olena,
PhD in Economics,
Senior Researcher of the Department of Problems of the Real Sector of the Economy of Regions
SI “Institute of Regional Research named after M.I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine”

EXPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN THE CONDITIONS OF WAR: REGIONAL ASPECTS

Introduction. Agriculture is one of the important export-oriented sectors of the economy of Ukraine. In the conditions of constant structural changes in the economy under the influence of economic and political instability, it is expedient to investigate the place of agricultural products in commodity exports of Ukraine, as well as in the formation of the export potential of the regions. It is urgent to identify the regional peculiarities of the export of agricultural products, to determine the specialization of the regions.

The purpose of the article. The purpose of the study is to analyze the regional structure of agricultural exports, to determine the place of agriculture in the commodity exports of the regions, to point out the changes in the export structure caused by the full-scale war.

Methods. The conducted research was based on the analysis of statistical data on export volumes in Ukraine and in the regions. Conclusions about regional aspects of export of agricultural products are made on the basis of data systematization, scientific abstraction and methods of comparative analysis.

Results. The current trends in the export of agricultural products of Ukraine were studied. The share of regions in the formation of commodity exports of agricultural products of Ukraine has been established. The changes in the export structure (in terms of main product groups and subgroups) that took place under the influence of a full-scale war were determined. The share of agricultural products in the formation of the commodity structure of the regions' exports has been determined, and the export specialization of the regions (within agricultural products) has been determined. The main exporters, problems and promising directions of export development in the regions are indicated. It has been established that in certain regions of Ukraine, agricultural export plays a key role in the formation of the region's export potential.

Conclusions. Based on the results of the conducted research, conclusions were made about the specialization of regions by types of agricultural products, the peculiarities and changes in trends regarding the export of agricultural products in the regions were indicated.

Keywords: export, agriculture, regions, export potential, export product structure.

Постановка проблеми та її значення. Повномасштабна війна на території України мала непоправний вплив на економіку нашої країни: змінилась структура, напрями розвитку, вектори співпраці та інше. Сільське господарство – один із ключових експортоорієнтованих секторів економіки. У період до повномасштабної війни частка цього сектора у структурі експорту України займала більше 20%, а вже у 2023 році – більше 36%. Зважаючи на значний вплив сільськогосподарської продукції на формування товарного експорту, доцільно дослідити зміни, які відбулись у вказаному секторі економіки за останні роки. Оскільки на розвиток сільського господарства мають значний вплив географічне розміщення і природньо-кліматичні умови, а також, зважаючи на нерівномірність і дисбаланс економічного розвитку в Україні через війну, доцільно і актуально виокремлювати у дослідженні регіональні аспекти експорту продукції сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Експорт сільськогосподарської продукції України в сучасних умовах досліджено у багатьох наукових працях вітчизняних авторів. Зокрема, основні тенденції та проблеми у формуванні експортного потенціалу регіону [1], встановлено основні методичні підходи до оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу регіону [2], проаналізовано можливість нарощування експортного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції [3] та інше. Дослідження ґрунтувалось на вивченні регіональних особливостей виробництва сільськогосподарської продукції [4]. Дослідження експорту української сільськогосподарської продукції було актуальним і у зарубіжних дослідженнях. Зокрема, визначено вплив війни на ціни на українську пшеницю [5], досліджено кореляцію між найбільшими експортерами аграрної продукції до ЄС і місце України у ній [6], проведено оцінку інтеграції ринку соняшникової олії України з ринком ЄС [7], що показує місце українського сільського господарства на ринку міжнародної торгівлі.

Мета і завдання статті. Метою дослідження є проаналізувати регіональну структуру експорту сільськогосподарської продукції, визначити місце сільського господарства у товарному експорті регіонів, вказати на зміни у структурі експорту спричинені повномасштабною війною.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сільське господарство – це той напрям діяльності, який присутній у тій чи іншій мірі у кожному регіоні України. Зокрема, рослинництво, якому сприяють природньо-кліматичні умови. Щодо експорту продукції, то його географічна приналежність залежність, від розміщення підприємств-виробників чи підприємств-експортерів, від логістичних шляхів, розміщення елеваторів та іншого, і ґрунтується на специфіці сільськогосподарської продукції.

Зростання регіонального експорту говорить про такі позитивні зміни, як зростання податків (зокрема, місцевих), створення робочих місць, популяризація місцевого виробництва на ринку та інший позитивний розвиток економічної сфери регіону. Натомість, його зменшення може мати протилежний ефект, особливо, коли експортована продукція – основна спеціалізація регіону.

Зважаючи на вагому частку сільського господарства у товарній структурі експорту України, можемо виділити регіони, які експортували найбільше сільськогосподарської продукції, зокрема,

таких продуктів: м'ясо та їстівні субпродукти (02 група УКТЗЕД), молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед (04), зернові культури (10), насіння і плоди олійних рослин (12).

Відтак, за останні роки найбільші обсяги експорту живих тварин і продуктів тваринного походження були у Вінницькій, Черкаській, Київській і Дніпропетровській областях, продуктів рослинного походження – у Одеській, Миколаївській і Полтавській областях.

У першій групі товарів (I групу УКТЗЕД – живі тварини; продукти тваринного походження), найбільшу частку серед експортованих товарів в останні роки займав експорт м'яса і їстівних субпродуктів птиці (у 2023 році – 2,21% товарного експорту України, у 2021 році – 1,05%).

У регіональній структурі експорту м'яса і субпродуктів у 2023 році лідерські позиції займали Черкаська (37,67%), Київська (35,71%) і Вінницька (8,50%) області, разом з цих регіонів експортували 81,88% продукції. За перше півріччя 2024 року лідерські позиції зайняли Вінницька (43,24% у товарному експорті України), Черкаська (32,84%) і Дніпропетровська (9,03%) області, разом експортуючи 85,11% вказаної продукції (таблиця 1).

Таблиця 1

Частка регіонів у експорті сільськогосподарської продукції України, %

Регіон	Період	Всього експорт	I. Живі тварини; продукти тваринного походження	02 м'ясо та їстівні субпродукти	04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	II. Продукти рослинного походження	10 зернові культури	12 насіння і плоди олійних рослин
Вінницька	2021	1,92	6,26	4,61	11,77	3,15	2,95	3,55
	2023	4,70	10,22	8,50	15,61	4,73	4,84	3,96
	Іп.2024	5,19	32,79	43,24	14,98	4,64	4,76	2,39
Волинська	2021	1,22	1,63	0,85	н.д.	0,48	0,16	1,19
	2023	2,28	2,12	0,47	6,05	2,60	2,56	2,73
	Іп.2024	2,07	2,04	0,51	5,41	2,24	1,89	3,94
Дніпропетровська	2021	17,87	2,84	3,10	1,60	1,09	1,17	0,58
	2023	12,98	4,48	5,54	2,68	2,56	2,21	3,49
	Іп.2024	16,05	6,30	9,03	1,29	1,18	0,91	2,41
Донецька	2021	10,34	1,19	0,67	2,58	0,45	0,47	0,11
	2023	0,55	0,04	0,06	н.д.	0,09	0,12	0,01
	Іп.2024	0,28	0,12	н.д.	н.д.	0,05	0,01	0,08
Житомирська	2021	1,13	0,78	0,16	2,14	0,74	0,71	0,77
	2023	1,47	0,84	0,23	2,32	0,83	0,64	1,24
	Іп.2024	1,56	0,51	н.д.	1,67	1,46	1,38	2,01
Закарпатська	2021	2,48	0,15	н.д.	0,41	0,64	0,09	2,52
	2023	3,76	0,12	н.д.	0,34	3,10	2,29	5,20
	Іп.2024	1,36	0,09	н.д.	0,25	1,76	0,63	7,31
Запорізька	2021	6,96	2,25	н.д.	4,93	2,14	2,27	1,12
	2023	4,03	0,63	0,15	0,43	1,32	1,28	1,44
	Іп.2024	4,29	0,57	0,08	1,67	0,94	0,84	1,29
Івано-Франківська	2021	1,71	1,35	0,54	3,59	0,33	0,24	0,29
	2023	1,70	2,37	0,11	7,76	1,11	0,96	0,99
	Іп.2024	1,33	0,15	0,12	0,25	0,86	0,84	0,60
Київська	2021	3,75	53,18	75,23	7,25	3,01	2,91	3,15
	2023	5,08	27,48	35,71	10,16	3,90	3,54	4,85
	Іп.2024	4,50	6,03	5,08	5,80	4,67	4,47	6,03
Кіровоградська	2021	1,50	0,92	н.д.	2,87	2,51	3,04	0,47
	2023	2,24	0,25	н.д.	0,83	2,13	2,78	0,59
	Іп.2024	2,22	0,16	н.д.	0,04	1,99	2,35	0,29
Луганська	2021	0,25	0,03	н.д.	0,09	0,07	0,04	0,11
	2023	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
	Іп.2024	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
Львівська	2021	4,31	2,28	1,99	1,61	3,02	2,76	3,47

	2023	7,05	2,30	1,22	3,20	2,93	1,94	4,25
	Іп.2024	5,15	3,28	2,57	3,54	2,59	1,74	3,88
Миколаївська	2021	5,08	1,22	0,01	4,24	14,40	15,68	11,93
	2023	2,77	0,66	н.д.	2,23	6,32	7,16	5,14
Одеська	Іп.2024	2,42	0,95	0,02	3,02	5,16	5,30	4,67
	2021	2,49	1,39	0,07	4,19	4,71	4,33	4,19
Полтавська	2023	4,97	1,59	0,03	5,08	9,50	9,30	9,94
	Іп.2024	4,86	1,96	0,02	6,19	7,42	7,39	5,97
Рівненська	2021	4,69	1,32	0,32	3,41	3,07	3,64	0,87
	2023	3,96	2,25	н.д.	6,86	4,19	4,13	5,03
Сумська	Іп.2024	5,50	2,24	н.д.	6,20	5,22	5,47	5,38
	2021	1,03	1,02	0,07	3,33	1,18	0,69	1,53
Тернопільська	2023	1,64	1,00	0,06	2,91	1,43	0,95	2,22
	Іп.2024	1,37	1,34	н.д.	3,66	0,84	0,47	1,75
Харківська	2021	1,56	2,54	1,45	1,92	1,98	2,19	1,41
	2023	1,94	2,99	н.д.	н.д.	2,65	2,68	2,94
Херсонська	Іп.2024	1,87	1,74	н.д.	н.д.	3,05	3,25	2,77
	2021	1,00	4,06	5,99	0,82	1,48	0,96	4,03
Хмельницька	2023	1,90	2,87	3,61	1,61	2,81	2,53	3,91
	Іп.2024	1,58	1,81	2,55	0,32	2,47	2,38	3,23
Черкаська	2021	2,65	1,05	н.д.	2,91	3,10	3,21	н.д.
	2023	2,15	0,34	н.д.	1,08	2,06	2,19	н.д.
Чернівецька	Іп.2024	2,01	0,29	н.д.	0,82	1,56	1,56	н.д.
	2021	0,61	0,55	н.д.	н.д.	0,76	н.д.	н.д.
Чернігівська	2023	0,06	0,01	н.д.	н.д.	0,04	н.д.	н.д.
	Іп.2024	0,02	н.д.	н.д.	н.д.	0,02	0,01	н.д.
Хмельницька	2021	1,35	2,46	0,20	7,97	3,09	3,02	3,50
	2023	2,15	2,36	0,26	7,02	2,53	2,35	3,08
Черкаська	Іп.2024	1,82	2,77	0,08	8,64	1,62	1,36	2,88
	2021	1,30	2,30	0,39	5,78	2,48	2,47	1,53
Чернівецька	2023	3,38	26,33	37,67	5,27	4,02	4,66	1,73
	Іп.2024	3,24	23,65	32,84	7,06	3,59	3,89	1,61
Чернівецька	2021	0,30	0,27	0,31	0,26	0,09	н.д.	0,02
	2023	0,54	1,76	2,67	0,04	0,39	0,24	0,55
Чернігівська	Іп.2024	0,38	0,88	н.д.	н.д.	0,15	0,10	0,21
	2021	1,75	1,17	н.д.	2,92	4,34	4,78	2,66
Чернігівська	2023	2,47	1,19	0,00	2,96	4,13	4,89	2,27
	Іп.2024	2,51	1,12	н.д.	2,18	4,47	4,61	4,39

*-виділено частку регіону у експорті більше 10%

Джерело: розраховано автором за статистичними даними Офіційних сайтів Головних управлінь статистики у областях України [8]

Основними експортерами м'яса птиці в Україні були великі птахофабрики, що входять у склад промислових груп і холдингів. Зокрема, у 2024 році найбільшими підприємствами з виробництва і експорту курятини були ПрАТ “Миронівська птахофабрика” (Черкаська область) і СТОВ “Старинська птахофабрика” (Київська область), що входять до групи МХП, ТОВ “Птахофабрика Дніпровська” (Дніпропетровська область) – входить у Дніпровську агро-промислову групу компаній, ТОВ “ПК Зоря Поділля” (Вінницька область) – входить до складу холдингової компанії “Укрпромінвест-агро”. Такі тенденції підкреслюють ефективність і високий експортний потенціал саме для сільськогосподарських підприємств, що входять у склад великих корпорацій, об'єднань, груп. Зокрема, це актуально для торгівлі м'ясом тварин, оскільки вона вимагає великих фінансових затрат на організацію експорту продукції, інформаційної забезпеченості і фахового підходу до реалізації. Натомість, малі сільськогосподарські товаровиробники України в більшості не готові до таких викликів.

Доцільно зазначити, що експорт м'яса і субпродуктів птиці став ключовим для формування експортного потенціалу окремих регіонів (табл.2). Відтак, у товарній структурі експорту Вінницької і Черкаської областей частка експорту м'яса птиці досягла більше 20%: у 2021 році експорт м'яса та

їстівних субпродуктів птиці становив 2,98% товарного експорту Вінницької області, у 2023 році – 4,46%, у I половині 2024 року – 21,47%; у Черкаській області у 2021 році експорт вказаної продукції становив 0,37% товарного експорту регіону, у 2023 році – 27,52%, у I половині 2024 року – 26,14% (таблиця 2).

Таблиця 2

Частка сільського господарства у товарному експорті регіону, %

Регіон	Рік	I. Живі тварини; продукти тваринного походження	02 м'ясо та їстівні субпродукти	04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	II. Продукти рослинного походження	10 зернові культури	12 насіння і плоди олійних рослин
Україна	2021	1,98	1,24	0,56	22,83	18,13	3,58
	2023	3,77	2,47	1,12	32,38	22,96	7,79
	I пол 2024	3,97	2,58	1,23	33,81	26,86	5,41
Вінницька	2021	6,43	2,98	3,40	37,39	27,83	6,60
	2023	8,20	4,46	3,71	32,62	23,66	6,58
	I пол 2024	25,10	21,47	3,54	30,25	24,66	2,49
Волинська	2021	2,63	0,86	н.д.	8,98	2,42	3,47
	2023	3,51	0,51	2,96	36,91	25,80	9,34
	I пол 2024	3,92	0,64	3,20	36,59	24,44	10,29
Дніпропетровська	2021	0,31	0,22	0,05	1,40	1,19	0,12
	2023	1,30	1,05	0,23	6,39	3,91	2,10
	I пол 2024	1,56	1,45	0,10	2,48	1,52	0,81
Донецька	2021	0,23	0,08	0,14	1,00	0,82	0,04
	2023	0,25	0,25	н.д.	5,16	4,97	0,10
	I пол 2024	1,71	1,71	н.д.	5,52	1,20	1,46
Житомирська	2021	1,36	0,18	1,05	14,91	11,31	2,44
	2023	2,16	0,39	1,76	18,24	10,03	6,59
	I пол 2024	1,31	н.д.	1,31	31,47	23,61	6,96
Закарпатська	2021	0,12	н.д.	0,09	5,88	0,69	3,64
	2023	0,12	н.д.	0,10	26,71	13,98	10,79
	I пол 2024	0,28	н.д.	0,23	43,81	12,52	29,08
Запорізька	2021	0,64	н.д.	0,39	7,02	5,91	0,57
	2023	0,59	0,09	0,12	10,60	7,32	2,78
	I пол 2024	0,52	0,05	0,48	7,39	5,28	1,63
Івано-Франківська	2021	1,56	0,40	1,17	4,46	2,49	0,60
	2023	5,25	0,16	5,08	21,04	13,00	4,55
	I пол 2024	0,46	0,22	0,23	21,93	17,03	2,43
Київська	2021	28,05	24,94	1,08	18,36	14,10	3,01
	2023	20,39	17,34	2,23	24,85	16,00	7,44
	I пол 2024	5,32	2,91	1,58	35,10	26,64	7,25
Кіровоградська	2021	1,21	н.д.	1,06	38,12	36,77	1,13
	2023	0,41	н.д.	0,41	30,74	28,55	2,04
	I пол 2024	0,28	н.д.	0,02	30,19	28,41	0,71
Луганська	2021	0,22	н.д.	0,21	6,60	3,16	1,56
	2023	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
	I пол 2024	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.
Львівська	2021	1,05	0,57	0,21	16,02	11,60	2,88
	2023	1,23	0,43	0,51	13,46	6,32	4,70
	I пол 2024	2,53	1,29	0,84	16,98	9,06	4,07
Миколаївська	2021	0,47	н.д.	0,46	64,73	56,00	8,41
	2023	0,90	н.д.	0,90	73,97	59,42	14,48
	I пол 2024	1,56	0,02	1,53	71,94	58,66	10,43
Одеська	2021	1,10	0,04	0,93	43,11	31,49	6,01
	2023	1,20	0,01	1,14	61,93	42,95	15,59
	I пол 2024	1,60	0,01	1,57	51,70	40,88	6,66
Полтавська	2021	0,55	0,08	0,41	14,96	14,08	0,67
	2023	2,14	н.д.	1,93	34,22	23,93	9,89

	I пол 2024	1,62	н.д.	1,38	32,13	26,72	5,30
Рівненська	2021	1,94	0,08	1,79	26,08	12,10	5,30
	2023	2,29	0,09	1,98	28,11	13,23	10,54
	I пол 2024	3,87	0,19	3,28	20,63	9,30	6,93
Сумська	2021	3,23	1,16	0,69	29,06	25,53	3,24
	2023	5,81	н.д.	н.д.	44,24	31,74	11,83
	I пол 2024	3,69	н.д.	н.д.	55,09	46,57	7,99
Тернопільська	2021	8,05	7,46	0,46	33,82	17,53	14,46
	2023	5,70	4,69	0,95	48,01	30,60	16,06
	I пол 2024	4,55	4,17	0,25	52,93	40,53	11,09
Харківська	2021	0,78	н.д.	0,61	26,77	21,99	н.д.
	2023	0,59	н.д.	0,56	31,10	23,38	н.д.
	I пол 2024	0,56	н.д.	0,50	26,25	20,84	н.д.
Херсонська	2021	1,79	н.д.	н.д.	28,44	н.д.	н.д.
	2023	0,79	н.д.	н.д.	22,93	н.д.	н.д.
	I пол 2024	0,25	н.д.	н.д.	21,70	14,74	н.д.
Хмельницька	2021	3,61	0,19	3,28	52,28	40,54	9,28
	2023	4,14	0,30	3,64	38,14	25,15	11,17
	I пол 2024	6,05	0,12	5,84	30,15	20,08	8,58
Черкаська	2021	3,50	0,37	2,47	43,58	34,52	4,22
	2023	29,39	27,52	1,74	38,53	31,71	3,98
	I пол 2024	29,03	26,14	2,68	37,49	32,28	2,69
Чернівецька	2021	1,76	1,28	0,47	6,93	0,11	0,28
	2023	12,36	12,29	0,07	23,41	10,09	8,04
	I пол 2024	9,13	9,13	н.д.	13,18	6,98	3,06
Чернігівська	2021	1,32	0,00	0,93	56,71	49,59	5,44
	2023	1,81	0,00	1,34	54,21	45,48	7,17
	I пол 2024	1,78	0,00	1,07	60,20	49,31	9,48

*-виділено частку регіону у експорті більше 10%

Джерело: розраховано автором за статистичними даними Офіційних сайтів Головних управлінь статистики у областях України [8]

Також можна виділити такий важливим сегмент у товарній структурі експорту України, як молоко та молочні продукти, яйця птиці і натуральний мед. Експорт цього виду продуктів в Україні не мав сталої динаміки, відтак і частка його у товарній структурі була нестабільною, проте, це один із перспективних напрямів розвитку експортного потенціалу.

У 2021 році частка молока та молочних продуктів, яєць птиці, натурального меду становила 0,56% товарного експорту України, а з 2022 року частка цієї продукції зросла до 1,02%, у 2023 році – 1,12%, а у першій половині 2024 року – 1,23%. Доцільно зазначити, що серед продуктів, які входять до вказаної товарної групи (04) у структурі експорту найбільшу частку у 2023 році займав мед – 0,34% (у 2021 році частка цього продукту становила всього 0,21% експорту України) [7]. Відтак, експорт цього продукту дуже активно розвивається в останні роки, зокрема, у 2023 році Україна ввійшла в п'ятірку найбільших експортерів меду у світі [10].

Регіонально, експорт молока, молочної продукції, яєць та меду також не мав стабільного характеру. Проте, можна виділити Вінницьку область, яка була лідером серед експортерів вказаної продукції впродовж останніх років: у 2021 році частка в Українському експорті молока, молочної продукції, яєць та меду становила 11,77%, у 2023 році – 15,61%, а у першому півріччі 2024 року – 14,98%. Частка інших регіонів змінювалась, до прикладу, у 2023 році Київська область була серед лідерів експортерів – 10,16% експорту, а у першій половині 2024 року частка цієї області у експорті молока і молочної продукції України становила 5,80%.

Водночас, доцільно зазначити, що експорт вказаної продукції не був ключовим для жодної області у формуванні експортного потенціалу регіону. Проте, за I півріччя 2024 року становив більше 5% у товарній структурі експорту виключно Хмельницької області (5,84%), у 2023 році – Івано-Франківської (5,08%).

Незмінно впродовж останніх років серед експортованих продуктів сільського господарства України основну частку займали продукти рослинництва. Зокрема, у 2021 році вказана продукція

сільського господарства становило 22,83% товарного експорту, у 2023 році – 32,38%, а за I півріччя 2024 року – 33,81% [8].

Зокрема, найбільшу частку у експорті II товарної групи “Продукти рослинного походження” займали:

- кукурудза – у 2021 році – 8,65% у товарній структурі експорту, у 2023 році – 13,72%, за 8 місяців 2024 року – 13,01%;
- пшениця – у 2021 році – 7,45% у товарній структурі експорту, у 2023 році – 8,13%, за 8 місяців 2024 року – 9,24%;
- соєві боби – у 2021 році – 0,89%, у 2023 році – 3,54%, за 8 місяців 2024 року – 2,4%;
- насіння свиріпи або ріпаку – у 2021 році – 2,48%, у 2023 році – 3,23%, за 8 місяців 2024 року – 3,64% [9].

Основними регіонами-експортерами зерна залишаються східні області України, зокрема Одеська (9,30% товарного експорту у 2023 році, проти 4,33% – у 2021 році) і Миколаївська (7,16% у 2023 році, проти 15,68% – у 2021 році). Натомість зростає частка у експорті Полтавської (у 2023 році – 4,13%, у 2021 році – 3,64%), Київської (у 2023 році – 3,54%, у 2021 році – 2,91%), Вінницької (у 2023 році – 4,84%, у 2021 році – 2,95%) та Чернігівської областей (у 2023 році – 4,89%, у 2021 році – 4,78%).

У товарному експорті окремих областей експорт зернових культур становить основу, зокрема, у Миколаївській і Чернігівській областях частка експорту зерна становить близько половини усього експорту (у 2023 році у Миколаївській області – 59,42%, у Чернігівській – 45,48%). Ключовим у товарній структурі регіону був експорт зернових у Одеській (у 2023 році – 42,95%, у 2021 році – 31,49%), Черкаській (у 2023 році – 31,71%, у 2021 році – 34,52%) і Хмельницькій (у 2023 році – 25,15%, у 2021 році – 40,54%).

З початку повномасштабного військового вторгнення на територію України зросли обсяги експорту зернових у Тернопільській і Волинській областях, що вплинуло на зростання частки вказаної продукції у товарній структурі регіонів (у Тернопільській області частка експорту зернових у товарній структурі експорту у 2023 році становила 30,60%, проти 17,53% – у 2021 році; у Волинській області у 2023 році – 25,80%, у 2021 – 2,42%). Такі тенденції пов’язані як із зростанням виробництва зерна у цих регіонах, так і зі зміною логістичних шляхів експорту продукції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Можемо відмітити в останні роки зростання ролі сільського господарства у формуванні експортного потенціалу як України загалом, так і окремих регіонів. Зокрема, у 2023 році у 10-ти з областей, частка сільського господарства у експорті становила більше 40%. З них, частка сільського господарства у експорті Миколаївської області становив 73,97%, Черкаської – 67,92%, Одеської – 61,13%.

Незважаючи на значні перешкоди для розвитку сільськогосподарського експорту, які спровоковані війною, можемо зазначити позитивні моменти. Зокрема, зростання експорту м’яса і субпродуктів птиці, які суттєво вплинули на формування експортного потенціалу двох областей: Вінницької і Черкаської. Окрім цього, можемо зазначити зростання експорту сої і ріпаку, меду. Це ті напрями експорту сільськогосподарської продукції, які тільки починають займати свою нішу на світовому ринку.

Подальші дослідження розвитку сільського господарства України, експортного потенціалу регіонів, проблем і перспективних напрямів експорту, можуть спиратись на проведений у статті структурний аналіз товарного експорту, а також, на висновки і результати наведені вище.

Джерела і література

1. Іщук С. О., Полякова Ю. В., Процев’ят О. С. Структура та динаміка українського товарного експорту: регіональний вимір. *Регіональна економіка* 1 (2021): 20-28. URL: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-1-3>
2. Гудзь Ю. Ф. Оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності АПК регіону. *Економічний аналіз*. Тернопільський національний економічний університет, 2017. Том 27. № 2. С. 20-29. URL: [file:///C:/Users/Worker/Downloads/ecan_2017_27\(2\)_5.pdf](file:///C:/Users/Worker/Downloads/ecan_2017_27(2)_5.pdf)

3. Злидник М. І. Методика оцінки експортного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»* 39 (2020): 23-27. URL: <https://www.ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/663>
4. Іщук С. О., Ляховська О. В. Моніторинг розвитку агропереробних виробництв в Україні: регіональний вимір: аналітичне видання / ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України». Львів, 2020. 37 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20200601.pdf>
5. Novotná L, Rowland Z, Janek S. Impacts of the war on prices of Ukrainian wheat. *Agric. Econ. -Czech.* 2023;69(10):404-415. doi: 10.17221/121/2023-AGRICECON.
6. Kiforenko, O. Correlation between the Greatest Agricultural Products Exporters to the EU: is Ukraine included?, *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, Vol. 15, No. 3, pp. 87-103. ISSN 1804-1930. DOI [10.7160/aol.2023.150308](https://doi.org/10.7160/aol.2023.150308).
7. Hamulczuk, M., Makarchuk, O. and Kuts, T. Time-Varying Integration of Ukrainian Sunflower Oil Market with the EU Market, *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, Vol. 13, No. 3, pp. 35-47 . ISSN 1804-1930. DOI [10.7160/aol.2021.130304](https://doi.org/10.7160/aol.2021.130304).
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Митна статистика. Офіційний сайт Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/en/statistika-ta-reiestri#statistika>
10. ITC Export Potential Map. URL: <https://exportpotential.intracen.org/en/>

References

1. Ishchuk S. O., Polyakova YU. V., Protsev"yat O. S. (2021) Struktura ta dynamika ukrayins'koho tovarnoho eksportu: rehional'nyy vymir [Structure and dynamics of Ukrainian commodity exports: regional dimension]. *Rehional'na ekonomika – Regional Economy*, 1. P. 20-28. URL: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2021-1-3> [in Ukrainian].
2. Hudz' Y. F. (2017) Otsinyuvannya efektyvnosti zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti APK rehionu [Evaluation of the effectiveness of foreign economic activity of the agricultural sector of the region]. *Ekonomichnyy analiz - Economic analysis*. Ternopil's'kyu natsional'nyy ekonomichnyy universytet. Volume 27. No. 2. P. 20-29. URL: [file:///C:/Users/Worker/Downloads/ecan_2017_27\(2\)_5.pdf](file:///C:/Users/Worker/Downloads/ecan_2017_27(2)_5.pdf) [in Ukrainian].
3. Zlydnyk M. I. (2020) Metodyka otsinky eksportnoho potentsialu vitchyznyanykh vyrobnykiv sil's'kohospodars'koyi produktsiyi [Methodology for assessing the export potential of domestic producers of agricultural products]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky» - Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences"*, 39 (2020): 23-27. URL: <https://www.ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/663> [in Ukrainian].
4. Ishchuk S. O., Lyakhovs'ka O. V. (2020) Monitorynh rozvytku ahropererobnykh vyrobnystv v Ukrayini: rehional'nyy vymir: analitychne vydannya [Monitoring the development of agro-processing industries in Ukraine: regional dimension: analytical edition] / *DU "Instytut rehional'nykh doslidzhen' im. M. I. Dolishn'oho NAN Ukrayiny" - State University "Institute of Regional Research named after M. I. Dolishnyi National Academy of Sciences of Ukraine"*. Lviv, 37 p. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/> [in Ukrainian].
5. Novotná L, Rowland Z, Janek S. (2023) Impacts of the war on prices of Ukrainian wheat. *Agric. Econ. - Czech.* ;69(10):404-415. doi: 10.17221/121/2023-AGRICECON.
6. Kiforenko, O. (2023) Correlation between the Greatest Agricultural Products Exporters to the EU: is Ukraine included?, *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, Vol. 15, No. 3, pp. 87-103. ISSN 1804-1930. DOI [10.7160/aol.2023.150308](https://doi.org/10.7160/aol.2023.150308).
7. Hamulczuk, M., Makarchuk, O. and Kuts, T. (2021) Time-Varying Integration of Ukrainian Sunflower Oil Market with the EU Market, *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*, Vol. 13, No. 3, pp. 35-47 . ISSN 1804-1930. DOI [10.7160/aol.2021.130304](https://doi.org/10.7160/aol.2021.130304).
8. Ofitsynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny - Official website of the State Statistics Service of Ukraine. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Mytna statystyka [Customs statistics]. Ofitsynyy sayt Derzhavnoyi mytnoyi sluzhby Ukrayiny – Official website of the State Customs Service of Ukraine. URL: <https://customs.gov.ua/en/statistika-ta-reiestri#statistika> [in Ukrainian].
10. ITC Export Potential Map. URL: <https://exportpotential.intracen.org/en/> [in Ukrainian].

УДК 330.3

Данилюк Тетяна,
декан факультету економіки та управління,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, ORCID ID: [0000-0002-9513-5287](https://orcid.org/0000-0002-9513-5287)
e-mail: Danyluk.Tatiana@vnu.edu.ua

Мурафа Тарас,
здобувач освіти третього (освітньо-наукового) рівня спеціальності 051 «Економіка»,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, ORCID ID: [0009-0000-6053-6489](https://orcid.org/0009-0000-6053-6489)
e-mail: taras.murafa@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-40-47>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА

Вступ. У сучасних умовах глобалізації та інтеграції української економіки в світовий простір, особливе значення набуває інноваційний розвиток будівельної галузі. Розвиток інноваційних рішень у будівництві стає критично важливим фактором підвищення конкурентоспроможності галузі та аналізу передових інноваційних технологій, які використовуються в міжнародній практиці і можливостям їх адаптації до українських реалій.

Мета. Мета статті полягає в пошуку сучасних тенденцій, які використовуються в міжнародній практиці, пов'язаних з інноваційним розвитком будівельної галузі України.

Методи. Дослідження сучасних тенденцій інноваційного розвитку будівельної галузі України передбачає використання методів наукового дослідження, які забезпечують системний підхід до аналізу досвіду розвинених країн, що дозволяє отримати об'єктивні результати, що сприяють формуванню рекомендацій щодо впровадження інновацій в Україні.

Результати. В статті обґрунтовано, що одним із основних факторів сталого розвитку будівельної галузі є впровадження сучасних інновацій. Розглянуто успішний досвід розвинених країн, що визначається через використання інноваційних технологій, стійких будівельних практик, ефективного управління ресурсами та залучення міжнародних інвестицій. В статті наведено кілька прикладів успішного досвіду в сфері будівництва в різних країнах. Визначені чинники, що підтверджують важливість впровадження міжнародних інновацій у будівельну галузь України на основі яких сформовано рекомендації щодо впровадження інновацій в Україні. Зроблено висновки, що використання міжнародного досвіду у будівництві допоможе Україні не тільки модернізувати свій сектор, а й стати конкурентоспроможною на світовому ринку будівельних послуг та інвестицій.

Висновки. Нестабільна економічна ситуація, наслідки військових дій та глобальні екологічні виклики формують унікальне середовище, у якому інновації стають не просто бажаними, а необхідними, особливо в будівельній галузі.

Ключові слова: будівельна галузь, інноваційний розвиток будівельної галузі, досвід розвинених країн в галузі будівництва, міжнародна практика в галузі будівництва.

Danyliuk Tetiana,
Dean of the Faculty of Economics and Management,
Associate Professor, Ph.D. in Economics,
Lesia Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

Murafa Taras,
applicant for education of the third (educational and scientific) level
specialty 051 «Economics»,
Lesia Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

CURRENT TRENDS IN INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY IN UKRAINE: INTERNATIONAL PRACTICE

Introduction. In the current context of globalization and integration of the Ukrainian economy into the global space, the innovative development of the construction industry is of particular importance. The development of innovative solutions in construction is becoming a critical factor in increasing the competitiveness of the industry and analyzing advanced innovative technologies used in international practice and the possibilities of their adaptation to Ukrainian realities.

The purpose of the article. The purpose of the article is to search for modern trends used in international practice related to the innovative development of the construction industry in Ukraine.

Methods. The study of modern trends in the innovative development of the construction industry of Ukraine involves the use of scientific research methods that provide a systematic approach to analyzing the experience of developed countries, which allows obtaining objective results that contribute to the formation of recommendations for the implementation of innovations in Ukraine.

Results. The article substantiates that the construction industry of Ukraine is one of the key sectors for economic development and, in the context of globalization and constant economic changes, it needs to be adapted to new realities. It is proved that one of the main factors of sustainable development of the construction industry is the introduction of modern innovations.

The successful experience of developed countries in the field of construction is considered, which demonstrates that an innovative approach to the construction process is important for increasing competitiveness, developing infrastructure and improving environmental performance. Such successful experience is determined by the use of innovative technologies, sustainable construction practices, efficient resource management and attraction of international investments. The article provides several examples of successful experience in the field of construction in different countries. Leaders in the development of sustainable construction and energy-efficient technologies, in the use of renewable energy sources for construction, in the application of advanced technologies for the construction of earthquake-resistant buildings, in the creation of a sustainable urban environment through the use of vertical construction and in the integration of various engineering systems in cities are identified.

The article determines that for Ukraine, which is undergoing an intensive economic transformation, the issue of introducing international innovations is extremely relevant. The factors that confirm the importance of introducing international innovations into the construction industry of Ukraine are identified. It is substantiated that they are due to the current situation in the country, its economic and social transformations, as well as the challenges facing the national construction sector.

Conclusions are drawn that require a focus on the use of energy efficient technologies, smart buildings, sustainable materials, and the integration of digital technologies, which will significantly increase the efficiency of construction processes, reduce costs, and help preserve natural resources. Leveraging international experience in construction will also help Ukraine not only modernize its sector but also become competitive in the global construction services and investment market.

Conclusions. The unstable economic situation, the consequences of military actions and global environmental challenges create a unique environment in which innovations become not only desirable but necessary, especially in the construction industry.

Keywords: construction industry, innovative development of the construction industry, experience of developed countries in the construction industry, international practice in the construction industry.

Постановка проблеми та її значення. Будівельна галузь України знаходиться на етапі глибокої трансформації під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх викликів. Воєнні дії, руйнування інфраструктури, необхідність відновлення житлового фонду та критично важливих об'єктів, а також глобальні екологічні виклики ставлять перед галуззю нові завдання. Водночас підвищення вимог до енергоефективності, екологічності будівельних матеріалів та інтеграції інноваційних технологій підсилюють потребу у модернізації підходів до будівництва.

Залучення іноземних інвестицій, розвиток співпраці з міжнародними компаніями та організаціями відкривають нові можливості для модернізації інфраструктури, зниження витрат на будівництво та підвищення якості. Міжнародний бізнес, у свою чергу, відіграє важливу роль у цьому процесі, оскільки сприяє впровадженню передових технологій, стандартів та управлінських практик, які активно впроваджуються в будівництві. Крім того, глобальні екологічні та економічні виклики,

такі як зміни клімату та необхідність зменшення викидів вуглекислого газу, стимулюють впровадження інноваційних підходів, що відповідають міжнародним стандартам.

Основною проблемою галузі є недостатня її адаптація до сучасних умов, що включає застарілі методи управління проектами, обмеженість у використанні новітніх технологій та недостатню увагу до принципів сталого розвитку. Особливого значення це питання набуває в умовах повоєнного відновлення країни, коли потрібен швидкий і якісний результат за мінімальних витрат ресурсів. Це буде особливо важливо для забезпечення житлом переселенців, відновлення зруйнованих лікарень, шкіл, мостів та інших критично важливих об'єктів. Також, буде сприяти досягненню Україною цілей сталого розвитку, скороченню викидів парникових газів і зменшенню залежності від імпортованих енергоресурсів.

Слід зазначити, що Україні варто буде розвивати цифрові технології для моніторингу будівельних майданчиків. Україна має шанс не лише наздогнати світові тренди, а й зайняти лідерські позиції в окремих напрямках. Також використання сучасних стандартів і технологій відкриває можливості для залучення іноземного капіталу, грантової підтримки та партнерських програм.

Варто зазначити, що розвиток будівельної галузі буде сприяти зростанню рівня зайнятості та формуванню інноваційного середовища на основі створення попиту на висококваліфікованих фахівців, стимулюючи розвиток освіти, науки та інженерної творчості.

Таким чином, інновації у будівельній галузі України мають стати не лише інструментом для подолання сучасних викликів, але й основою для створення конкурентоспроможного сектору, здатного забезпечити сталий розвиток економіки країни в майбутньому. Особливу увагу слід приділити аналізу передових інноваційних технологій, які використовуються в міжнародній практиці, і можливостям їх адаптації до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед відомих вітчизняних та закордонних учених, які присвятили свої дослідження вивченню сучасних тенденцій розвитку будівельної галузі, заслуговують на особливу увагу праці Дж. Стігліца [7], Майкла Портера [8], Пола Кругмана [9], Любові Згалат-Лозинської [3], Олени Коби [5], Володимира Гайця [2] та інших.

Валерій Геєць [2] акцентує увагу на ролі будівельної галузі в економічному розвитку України. Він підкреслює її мультиплікативний ефект: інвестиції в будівництво сприяють зростанню суміжних галузей, таких як виробництво будівельних матеріалів, транспорт, логістика та енергетика. Його праці вказують на необхідність стратегічного управління галуззю з огляду на її вплив на загальну макроекономічну ситуацію.

Олена Коба [5] аналізує процеси планування та залучення інвестицій, приділяючи особливу увагу міжнародному фінансуванню. Коба досліджує механізми державного-приватного партнерства, які дозволяють залучати додаткові ресурси для реалізації великих інфраструктурних проєктів. Її праці пропонують ефективні моделі фінансування, що сприяють стабільності та зростанню будівельної галузі.

Любов Згалат-Лозинська [3] фокусується на інноваціях та ефективності в управлінні ресурсами в будівництві. Вона аналізує сучасні підходи до управління, включаючи впровадження цифрових технологій, таких як інформаційне моделювання будівель. Її праці акцентують увагу на важливості підвищення енергоефективності та оптимального використання ресурсів у будівельних процесах.

Праці Олексія Козича [6] підкреслюють важливість державного регулювання та цільових інвестицій, особливо в умовах економічних криз.

Джозеф Стігліц (Joseph Stiglitz) [7] акцентує увагу на інфраструктурних інвестиціях як на важливому інструменті стимулювання економічного зростання. Він доводить, що інвестиції у будівельну галузь не тільки сприяють створенню нових робочих місць, але й мають мультиплікативний ефект, сприяючи розвитку суміжних галузей.

Праці Майкла Портера (Michael Porter) [8] орієнтовані на аналіз конкурентоспроможності галузей, включаючи будівельну. Його модель п'яти сил дозволяє оцінювати зовнішнє середовище, зокрема загрози конкуренції та можливості для інноваційного розвитку. Крім того, Портер пропонує підходи до стратегічного управління, які є надзвичайно актуальними для будівельної галузі в умовах глобалізації та зростання конкуренції.

Пол Кругман (Paul Krugman) [9] зосереджується на глобальних економічних тенденціях, особливо на ролі інфраструктури в економічному розвитку. Він розглядає інфраструктуру як ключовий фактор регіонального розвитку, наголошуючи на важливості інтеграції глобальних ринків і адаптації до викликів глобалізації. Його дослідження допомагають зрозуміти, як міжнародна торгівля та економічна політика впливають на розвиток будівельної галузі.

Таким чином, дослідження українських вчених формують цілісний підхід до аналізу та управління будівельною галуззю. Об'єднання цих підходів дозволяє не лише оцінити поточний стан галузі, а й розробити стратегії її сталого розвитку в умовах сучасних викликів, таких як глобалізація, економічна нестабільність та необхідність енергетичного переходу. Праці ж зарубіжних вчених є важливим підґрунтям для розробки стратегій сталого розвитку будівельної галузі, орієнтованих як на економічну ефективність, так і на інноваційні підходи в управлінні ресурсами та інвестиціями.

Отже, сучасні наукові дослідження та публікації забезпечують глибоке розуміння багатьох аспектів розвитку будівельної галузі, але питання, які охоплюють тенденції та підходи, що можуть сприяти ефективному розвитку будівельної галузі України в умовах сучасних міжнародних викликів все ще залишаються недостатньо вивченими, що вимагає подальших наукових пошуків і розробок у цьому напрямі.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає в аналізі сучасних тенденцій інноваційного розвитку будівельної галузі України в контексті міжнародної практики, де дослідження націлене на вивчення ефективних міжнародних підходів до розвитку будівельної індустрії та їх адаптацію в Україні. Завданнями статті є пошук новітніх технологій, інвестиційних стратегій та екологічних ініціатив, що є важливими для сталого розвитку галузі. У цьому контексті важливо розглянути не лише технологічні інновації, а й питання інвестицій, стратегічного управління та залучення міжнародного бізнесу для розвитку цієї галузі.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Будівельна галузь є однією з ключових для економічного розвитку будь-якої країни, зокрема й України. В умовах глобалізації та постійних економічних змін вона потребує адаптації до нових реалій, зокрема до впливу міжнародних інвестицій, технологічних інновацій та змін у глобальній економічній ситуації [4]. Одним із основних факторів сталого розвитку будівельної галузі є впровадження сучасних інновацій, що дозволяють підвищити ефективність, зменшити витрати та забезпечити високий рівень якості.

Успішний досвід розвинених країн у сфері будівництва демонструє, що інноваційний підхід до будівельного процесу є важливим для зростання конкурентоспроможності, розвитку інфраструктури та покращення екологічних показників. Такий успішний досвід можна визначити через використання інноваційних технологій, стійкі будівельні практики, ефективне управління ресурсами та залучення міжнародних інвестицій.

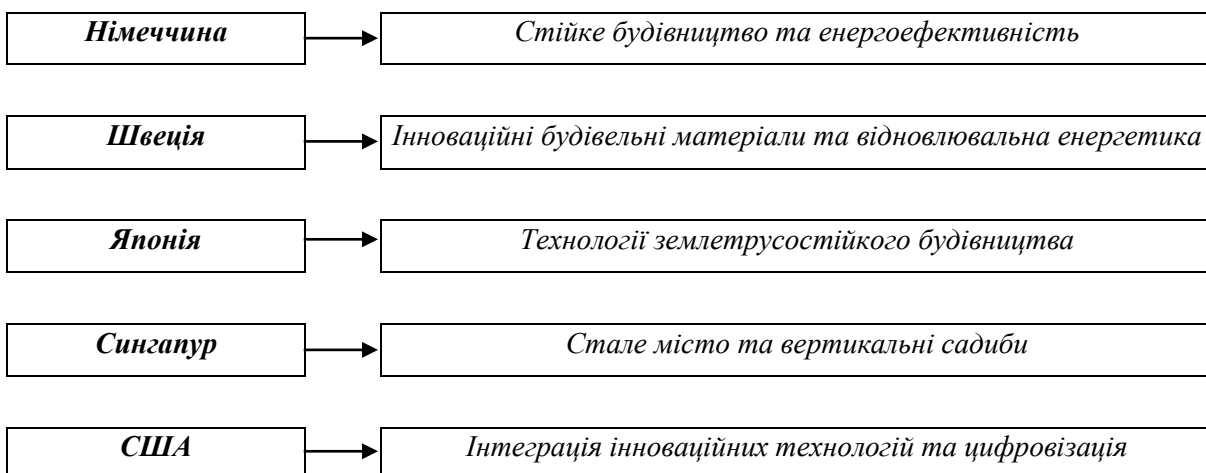

Рис. 1. Успішний досвід розвинених країн у сфері будівництва

Джерело: власна розробка автора

Розвинені країни не лише активно впроваджують нові технології в будівництво, а й фокусуються на сталому розвитку, енергоефективності та екологічності будівель [2]. Ось кілька прикладів успішного досвіду в сфері будівництва в різних країнах (рис.1).

1. Німеччина є лідером у розвитку сталого будівництва та енергоефективних технологій. Програма «Енергоефективні будівлі» (EnEV) визначає вимоги до енергоефективності будівель, що призводить до значного зниження енергоспоживання та скорочення викидів CO₂. Одним з яскравих прикладів є проект Passivhaus – будинки, що майже не потребують зовнішнього опалення завдяки високій теплоізоляції та вентиляції з рекуперацією тепла. Також Німеччина активно застосовує BIM (Building Information Modeling) для покращення ефективності будівельних процесів. Використання цифрових технологій дозволяє знижувати витрати, оптимізувати процеси та уникати помилок під час проектування.

2. Швеція демонструє великий прогрес у використанні відновлювальних джерел енергії для будівництва. Один із прикладів – «Самодостатні будинки», що функціонують на основі сонячної енергії та геотермального опалення. Швеція активно інвестує в будівництво енергоефективних будівель, де використовуються природні матеріали, такі як дерево, що дозволяє знижувати вуглецевий слід. Шведський концерн Skanska – один із найбільших у світі будівельних гравців, що активно впроваджує інновації в будівництві, зокрема через використання новітніх матеріалів та технологій для досягнення високої енергоефективності будівель.

3. Японія, розташована на сейсмонезбезпечній території, розробила передові технології для зведення землетрусостійких будівель. Завдяки інноваційним підходам до проектування і використанню спеціальних матеріалів, таких як амортизатори та демпфери для зменшення вібрацій, Японія стала світовим лідером у створенні будівель, які можуть витримати сильні землетруси. Один із прикладів є Токуо Skytree – висотна будівля, яка поєднує в собі інновації в сфері інженерії та сейсмостійкості. Також Японія активно використовує BIM для створення точних моделей будівель, що дозволяє зменшити помилки при проектуванні та будівництві.

4. Сингапур став піонером у створенні сталого міського середовища завдяки використанню вертикального будівництва. Місто активно застосовує вертикальне садівництво, перетворюючи високі будівлі в «зелені» простори. Прикладом є проект Gardens by the Bay, де велику частину простору займають вертикальні сади та екологічні зони. Сингапур також успішно застосовує інтелектуальні технології для управління водними та енергетичними ресурсами. Також місто застосовує інноваційні підходи до управління будівництвом, зокрема через використання BIM та 3D-друк для швидкого зведення невеликих будівель, що дозволяє значно знижувати витрати та скорочувати час на будівництво.

5. У США особливу увагу приділяють інтеграції новітніх технологій у будівельний процес. Одним із прикладів є проект Smart Cities, де використовується інтернет речей (IoT) для інтеграції різних інженерних систем у містах. Такий підхід дозволяє оптимізувати енергоспоживання, управління водними ресурсами та покращити якість життя городян. У великих містах США активно використовуються 3D-друк для швидкого зведення будівель, а також BIM для автоматизації проектування та управління будівництвом. Одним з яскравих прикладів є проект ICON, що спеціалізується на 3D-друці будівель для бездомних.

Отже, сучасні технології, автоматизація, цифровізація, впровадження інноваційних матеріалів, а також енергоефективність і сталий розвиток стали основними напрямками в міжнародній практиці будівництва.

Для України ж, яка перебуває в умовах інтенсивної трансформації економіки, питання впровадження міжнародних інновацій є надзвичайно актуальним [1]. Використання передових технологій та стратегій, адаптованих до специфіки національних умов, може стати важливим рушієм відновлення і розвитку будівельної галузі після економічних і соціальних потрясінь, зокрема внаслідок військових дій, а також допомогти забезпечити стабільне зростання в умовах глобальних викликів [5].

Питання впровадження міжнародних інновацій у будівельну галузь України є актуальним з кількох причин, що зумовлені поточною ситуацією в країні, її економічними та соціальними

трансформаціями, а також викликами, що постають перед національним сектором будівництва. Ось кілька факторів, які підтверджують важливість їх впровадження (рис. 2).

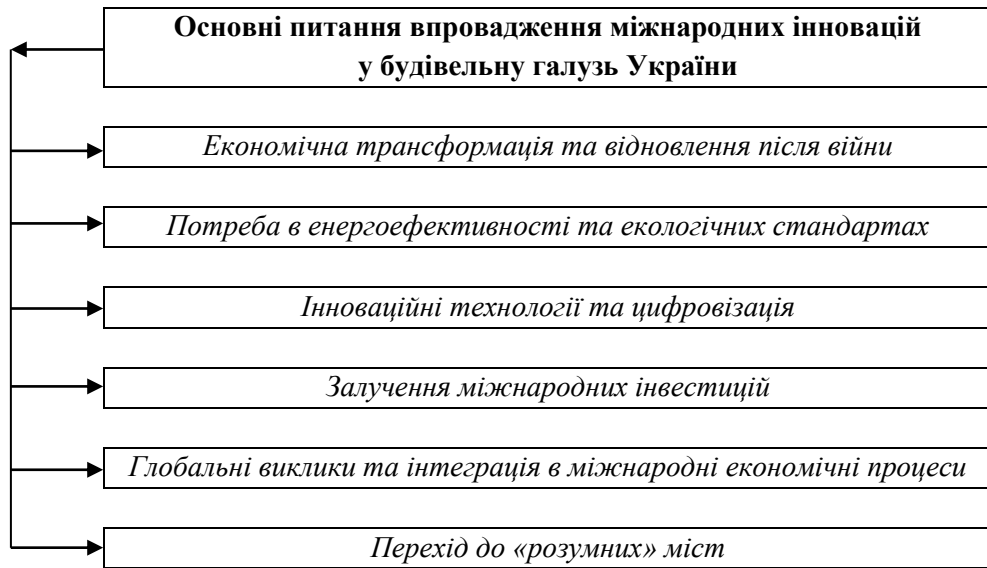

Рис. 2. Чинники, що підтверджують важливість впровадження міжнародних інновацій у будівельну галузь України

Джерело: власна розробка автора

1. Економічна трансформація та відновлення після війни. Після військових дій та економічних криз, які пережила Україна, країна стоїть перед важким завданням – відновленням зруйнованої інфраструктури та інвестиціями у нові проекти [1]. Для ефективного відновлення потрібно залучати інноваційні підходи, які включають новітні будівельні технології, енергоефективні матеріали та рішення, що дозволяють не тільки відбудувувати, а й створювати інфраструктуру нового покоління. Міжнародний досвід у таких сферах, як відновлення інфраструктури після катастроф, сталий розвиток та впровадження «розумних міст», може бути безцінним для України, оскільки ці технології вже довели свою ефективність у постконфліктних зонах та країнах, які пережили серйозні економічні потрясіння.

2. Потреба в енергоефективності та екологічних стандартах. Україна зіштовхується з величезними проблемами в енергетичній сфері, такими як високі витрати енергії, втрата тепла та неефективне використання ресурсів. Впровадження інноваційних енергоефективних технологій і матеріалів, застосованих в міжнародній практиці, здатне допомогти значно знизити енергоспоживання будівель та зменшити екологічний слід. Міжнародні практики, наприклад, технології пасивних будинків, використання відновлювальних джерел енергії (сонячні панелі, геотермальні системи) або смарт-рішення для управління енергією, дозволяють значно зменшити енергоспоживання та сприяють досягненню цілей сталого розвитку.

3. Інноваційні технології та цифровізація. Сучасне будівництво все більше орієнтується на цифрові технології: BIM, автоматизація процесів, 3D-друк будівель, використання дронів для моніторингу будівництва, інтеграція «розумних» систем управління будівлею. Це дає можливість знижувати витрати, скорочувати час на реалізацію проектів і забезпечувати більш точні й ефективні результати. Для України, яка переживає період економічних і соціальних змін, впровадження таких інновацій є життєво важливим для того, щоб країна не відставала від міжнародних тенденцій і могла підтримувати конкурентоспроможність на глобальному ринку.

4. Залучення міжнародних інвестицій. Міжнародні інвестори часто шукають країни з сучасними, технологічно просунутими та стійкими будівельними практиками. Україна, яка потребує великих інвестицій для відновлення інфраструктури, може стати більш привабливою для інвесторів завдяки впровадженню інновацій, що підвищують ефективність і надійність будівельних проектів. Інвестиції в інфраструктуру, енергоефективність та інноваційні технології можуть стати джерелом

економічного зростання для України, особливо з огляду на зростаючий інтерес до зелених та сталих інвестицій у світі.

5. Глобальні виклики та інтеграція в міжнародні економічні процеси. Україна повинна активно інтегруватися в міжнародні економічні процеси та відповідати на глобальні виклики, зокрема зміну клімату, соціальні і технологічні перетворення. Впровадження міжнародних інновацій в будівництві допоможе країні не тільки вирішувати внутрішні проблеми, а й відповідати на глобальні виклики. Сталий розвиток, «зелені» технології та інноваційні підходи до будівництва стануть основою для забезпечення економічної стабільності та підвищення якості життя в Україні.

6. Перехід до «розумних» міст. Тенденція до розвитку «розумних міст» вже набирає обертів у багатьох країнах, і Україна не може залишитися осторонь цього процесу. Розумні будівлі та інфраструктура, які інтегрують інноваційні технології для підвищення комфорту та ефективності, мають велике значення для розвитку міської середовища в Україні. Використання міжнародних технологій у цьому напрямі дозволить Україні стати частиною глобальної тенденції до створення інтелектуальних, стійких і ефективних міських середовищ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Успішний досвід розвинених країн демонструє важливість інтеграції інноваційних технологій і сталих підходів у будівництво. Використання енергоефективних технологій, інтелектуальних будівель, стійких матеріалів та інтеграція цифрових технологій значно підвищують ефективність будівельних процесів, зменшують витрати та допомагають зберігати природні ресурси. Україна може використати цей досвід, адаптуючи найкращі практики для розвитку своєї будівельної галузі, що допоможе сприяти сталому розвитку економіки та інфраструктури. Це дозволить країні ефективно відновити свою інфраструктуру, залучити міжнародні інвестиції, підвищити енергоефективність будівель і забезпечити сталий розвиток. Використання міжнародного досвіду у будівництві також допоможе Україні не тільки модернізувати свій сектор, а й стати конкурентоспроможною на світовому ринку будівельних послуг та інвестицій.

Джерела та література

1. Бахур Н.В. Вплив будівельної сфери України на регіональний розвиток у воєнний час. Ефективна економіка. 2022. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/94.pdf
2. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України : монографія. Харків: Константа, 2006. 272 с.
3. Згалат-Лозинська Л.О. Концепція інноваційного розвитку будівельної галузі в умовах пандемії та економічної кризи. Економічний простір. 2020. № 157. URL: <http://prostrir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/572/558>
4. Квасніцька О.О. Сутність будівельної діяльності: теоретичний погляд. Наукові праці НУ ОЮА. 2018. URL: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom10/43.pdf>
5. Коба О. Вплив війни на будівельний бізнес України. Перспективи. 2023. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/2718/2727>
6. Козич О.М. Державне регулювання будівельної діяльності галузі України. Публічне управління: теорія та практика. 2012. №3 (11). С.138-142.
7. Joseph Stiglitz. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. W. W. Norton & Company. 2013. 560 p.
8. Michael E. Porter. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press, 1998. 432 p.
9. Paul Krugman. Geography and Trade. By Paul Krugman. Leuven, Belgium: Leuven University Press jointly with The MIT Press, 1991. 156 p.

References

1. Bakhur, N.V. (2022). Vplyv budivel'noyi sfery Ukrainy na rehional'nyy rozvytok u voyenny chas. [The influence of the construction sector of Ukraine on regional development during wartime]. Efektyvna ekonomika. Vypusk 5. 2022. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2022/94.pdf [In Ukrainian]
2. Heyets', V. M. (2006). Innovatsiyni perspektyvy Ukrainy [Innovative prospects of Ukraine]. monohrafiya. Kharkiv: Konstanta, 2006. 272 s.[In Ukrainian]

3. Z·halat-Lozyns'ka, L.O. (2020). Kontsepsiya innovatsiynoho rozvytku budivel'noyi haluzi v umovakh pandemiyi ta ekonomichnoyi kryzy. [The concept of innovative development of the construction industry in the conditions of a pandemic and economic crisis]. Ekonomichnyy prostir. Vypusk 157. 2020. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/572/558> [In Ukrainian]
4. Kvasnits'ka, O.O. (2018). Sutnist' budivel'noyi diyal'nosti: teoretychnyy pohlyad. [The essence of construction activity: a theoretical view.]. Naukovi pratsi NU OYUA. 2018. URL: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom10/43.pdf> [In Ukrainian]
5. Koba, O. (2023). Vplyv viyny na budivel'nyy biznes Ukrayiny. [The impact of the war on the construction business of Ukraine.]. Perspektyvy. 2023. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/2718/2727> [In Ukrainian]
6. Kozych, O.M. (2012). Derzhavne rehulyuvannya budivel'noyi diyal'nosti haluzi Ukrayiny. [State regulation of construction activity in the Ukrainian industry]. Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka. Vypusk 3(11). 2012. S. 138-142. [In Ukrainian]
7. Joseph Stiglitz. (2013). The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. W. W. Norton & Company. 2013. 560 p. [USA]
8. Michael E. Porter. (1998). Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press, 1998. 432 p. [USA]
9. Paul Krugman. (1991). Geography and Trade. By Paul Krugman. Leuven, Belgium: Leuven University Press jointly with The MIT Press, 1991. 156 p. [USA].

Стаття надійшла до редакції 03.11.2024 р.

УДК 33.021.8:338.244.2 "18"

Кутузов Руслан,
кандидат економічних наук, в.о.доцента,
Дубенська філія ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
кафедра обліку, фінансів та права
м. Дубно; ORCID ID: 0009-0001-5525-947X
e-mail: kutuzovrv@ukr.net

Дацюк-Томчук Марія,
кандидат економічних наук, професор,
ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Луцький інститут розвитку людини
кафедра права та фінансів
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-9794-8943
e-mail: mashaprof@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-48-54>

УПРАВЛІНСЬКІ РЕФОРМИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Вступ. Управлінські реформи першої половини XIX століття у наукових дослідженнях українських вчених є важливими дослідженнями, для розвитку економічної теорії на теренах України. Адже одним з багатьох можливих шляхів створення історії української управлінської думки є ґрунтовне дослідження теоретичного і практичного внеску видатних вчених та особистостей у справу реформування управління.

Мета: розкрити основні тенденції формування управлінської думки в Україні на прикладі аналізу управлінських реформ та наукових праць українських вчених. Визначити основні тенденції формування управлінської думки в Україні в першій половині XIX ст.

Методи. Під час проведення даного наукового дослідження використовувалися такі методи: збір інформації, прикладне дослідження (що має на меті одержання та використання отриманих даних для практичних цілей під час вивчення дисципліни «Економічна теорія (мікро- та макроекономіка), узагальнення та порівняння, аналіз (обґрунтування проєктів реформ в галузі економіки, фінансів, законодавства, видатними українськими вченими і державним діячами XIX століття).

Результати. У даній науковій статті узагальнено методичні підходи, щодо проведених управлінських реформ у наукових дослідженнях українських вчених. Проаналізовані з позиції обґрунтування проєктів реформи в галузі економіки, фінансів, законодавства, видатними українськими вченими і державним діячами: В. Н. Каразіним (1773-1842), М. Х. Бунге (1823-1895), М. А. Балудянським (1769-1847), Т. Ф. Степановим (1795-1847), Д. П. Журавським (1810-1856) та ін.

Висновки. Особлива увага зосереджена на розкритті поглядів вчених, та на роль держави в економіці та реформах. Отже, у першій половині 19 століття вітчизняні вчені брали активну участь у розробці питань управління. Однак, як і у світовій думці, ці напрацювання не сформувалися в самостійну галузь знань, яка згодом стала називатися менеджментом. У даному науковому дослідженні узагальнено основні положення наукових поглядів провідних представників української управлінської думки першої половини 19 століття.

Ключові слова: управлінська думка, реформи, історія української управлінської думки, грошовий обіг, державне управління, державні фінанси, фінансові реформи.

Kutuzov Ruslan,
PhD in Economics, Associate Professor,
Dubeni branch of the Open International
University of Human Development «Ukraine»
Dubno

Datsyuk-Tomchuk Maria,
PhD in Economics, Associate Professor,
Separate Structural Subdivision Lutsk Institute of Human Development of Higher Education Institution
"Open International University of Human Development "Ukraine"

ADMINISTRATIVE REFORMS OF THE FIRST HALF OF XIX OF CENTURY IN SCIENTIFIC RESEARCHES OF UKRAINIAN SCIENTISTS

Introduction. Administrative reforms of the first half of the 19th century in the scientific research of Ukrainian scientists are important studies for the development of economic theory on the territory of Ukraine. After all, one of the many possible ways of creating the history of Ukrainian management thought is a thorough study of the theoretical and practical contribution of outstanding scientists and personalities to the business of reforming management.

Purpose: to reveal the main trends in the formation of management opinion in Ukraine using the example of the analysis of management reforms and scientific works of Ukrainian scientists. To determine the main trends in the formation of management opinion in Ukraine in the first half of the 19th century.

Methods. The following methods were used in the course of this research: information collection, applied research (aimed at obtaining and using the data obtained for practical purposes in the study of the discipline "Economic Theory (micro- and macroeconomics), generalization and comparison, analysis (substantiation of reform projects in the field of economy, finance, legislation, by prominent Ukrainian scientists and statesmen of the nineteenth century).

Results. This research article summarizes methodological approaches to management reforms in the research of Ukrainian scientists. They are analyzed from the standpoint of substantiation of reform projects in the field of economics, finance, and legislation by prominent Ukrainian scientists and statesmen: V. N. Karazin (1773-1842), M. H. Bunge (1823-1895), M. A. Baludiansky (1769-1847), T. F. Stepanov (1795-1847), D. P. Zhuravsky (1810-1856), and others.

Conclusions. Particular attention is paid to the views of scientists and the role of the state in the economy and reforms. Thus, in the first half of the 19th century, domestic scholars took an active part in the development of management issues. However, as in the world thought, these developments did not form an independent branch of knowledge, which later became known as management. This research summarizes the main provisions of the scientific views of the leading representatives of Ukrainian management thought of the first half of the 19th century.

Key words: administrative idea, reforms, history of the Ukrainian administrative idea, turnover, state administration, public finances, financial reforms.

Постановка проблеми та її значення. Проголошені та до певної міри досить суперечливі економічні реформи в нашій країні протягом останньої чверті століття актуалізують написання історій національних економічних реформ. Окрім своєї пізнавальної цінності у виявленні успіхів і невдач, сильних і слабких сторін, така історія дозволяє сформуванню певні висновки щодо поточних і майбутніх національних економічних реформ з точки зору ретроспективи.

На нашу думку, історія української управлінської думки може і повинна стати невід'ємною частиною історії реформ в національній економіці в тих важливих напрямках, які стосуються реформування управління в різних секторах економіки, включаючи різні історичні етапи економічного розвитку, різні рівні (макро-, мезо- і мікро) та єдність структурних складових. Вона може і повинна стати невід'ємною частиною історії реформ в національній економіці.

Одним з багатьох можливих шляхів створення історії української управлінської думки є ґрунтовне дослідження теоретичного і практичного внеску видатних вчених та особистостей у справу реформування управління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вагомим вважаємо дослідження танауковий підхід відомих українських вчених (П. М. Леоненко Л.П., Горкіна, С. О. Біла, В. В. Небрат, Н. А. Супрун, П. І. Юхименко та ін.) до вивчення наукових праць і рекомендацій економістів XIX–XX ст. з позиції дослідження ретроспективи реформ в сучасній Україні.

Серед публікацій сучасних вітчизняних економістів за темою, що розглядається в статті, можна виділити монографії С. М. Голубки [1], В. В. Небрат [2] та П. М. Леоненка [3]. Слід зазначити, що, незважаючи на свою актуальність, тема дослідження є недостатньо вивченою з позиції формування історії української управлінської думки та визначення того, наскільки окремі ідеї минулого в галузі управління гармонійно можуть бути поєднанні з сучасними реформами.

Мета статті: розкрити основні тенденції формування управлінської думки в Україні на прикладі аналізу управлінських реформ та наукових праць українських вчених. Визначити основні тенденції формування управлінської думки в Україні в першій половині XIX ст.

Викладення основного матеріалу. Науковий етап в розвитку управлінської думки розпочався у XVIII – на початку XIX ст. В Україні до цього періоду належить наукова і практична діяльність ряду вчених. Серед них В. Н. Каразін (1773-1842), М.Х. Бунге (1823–1895), Т. Ф. Степанов (1795-1847), Д. П. Журавський (1810-1856) та ін.

Важливе місце в творчості В. Каразіна займала розробка проблем, характерних лише для представників «неросійських» народів, які входили до складу Російської імперії. Йдеться про співвідношення особистих, місцевих, національних і загальноекономічних інтересів імперії та їх врахування в управлінні. Дійсно, в листі детально викладено проєкт політичної та економічної програми на весь період правління царя, план реформ за принципом «згори донизу», що є типовим для управлінського підходу російської імперії. Вже на початку листа В. Каразін звертає увагу царя на унікальність імперії, зокрема на її неосяжність, розташування на межі двох континентів, природне розмаїття та багатонаціональність.

Автор листа радить монарху враховувати ці особливості і пристосовувати закони, які однаково обов'язкові як для влади, так і для підданих, до «становища народу, становища землі» та «вдач, звичаїв і релігії народу». [4, с. 325].

Автори листа не оминули увагою і факт «потворної роздутості» центральних державних інституцій. Пишучи про «жадібні полчища чиновників», відчужених від губерній і областей [4]. В. Каразін різко засуджував неефективне, недоцільне та нераціональне тодішнє «одностороннє зосередження багатства в столиці, решта якої все ще була халупою без даху» [4, с. 325].

До цієї ж думки В. Каразін повернувся через півтора десятиліття, знову звертаючи увагу на незбагненність існуючого контрасту: «убогі халупи, що ростуть на землі, іноді з очерету, кущів або глини, становлять жорстокий і страшний контраст з розкішними будівлями столиці» [4, с. 327-328].

Ця частина листа до Олександра I містить роздуми українського вченого про незадовільне державне управління і становище населення в російській імперії та необхідності врахування місцевих особливостей України в пропонованій реформі управління. По суті, автор описує, розбіжність різних економічних інтересів у суспільстві (не підкреслюючи їх класового характеру), а з іншого - можливість їх збігу (об'єднання) в майбутньому в результаті перспектив здійснення пропонованих реформ.

За словами В. Каразіна, у 1801 році він «дав ідею і виконав її на пів сторінці паперу власною рукою щодо формування окремого міністерства народного виховання, якого ще не існувало в Європі» [4, с. 324].

В. Каразін як вчений і урядовець був автором «записок з історії окремих відомств» імперського уряду (фінансів, законодавства) та за поданням так званого негласного комітету (до якого входили близькі друзі царя, брав безпосередню участь у реформах центрального уряду. 8 вересня 1802 р. царський указ про затвердження міністерств спричинив значні зміни в системі державного управління .

Варто зазначити, що дослідження діяльності державних фінансових установ у різні історичні періоди посідають важливе місце в історії управлінської та фінансової думки. В такому аспекті заслуговують на увагу праці професора О. Білімовича: «Міністерство фінансів: 1802-1902 рр. Історичний нарис» (1903). Власний аналіз історичної діяльності Міністерства фінансів у російській імперії О. Білімович розпочав зі згаданого вище короткого викладу адміністративних реформ Олександра I. У відповідності до неї, управління економікою країни було поділено на вісім відомств. Кожне з відомств очолював адміністратор, який керував справами лише певного сектору соціально-економічної діяльності.

«Точне розмежування відомств замість колишнього змішування їх та посилення особистого начала замість заведеного Петром I колегіального – ось основні риси нового порядку» [5, с. 26].

Професор О. Білімович правильно «зафіксував» суть управлінської реформи, вірно підкреслює відмінність оновленої системи управління від «старої»(камерц-колегіальної).

В. Каразін також висловлював глибокі думки що до стану України у складі російської імперії, інтереси економіки України та необхідність їх відображення і врахування в державному управлінні. Він глибоко усвідомлював колоніальний характер української економіки та причин її економічної відсталості. Такими причинами вчений називав низький рівень споживання населенням промислової продукції, обмеженість українського ринку, низький рівень споживання населення, брак капіталу та монополію торгівлі. Як наслідок, не достатність підприємницьких ініціатив населення гальмували розвиток української промисловості. У своїх працях В. Каразін також порушував питання нерівноправності російсько-українських економічних відносин зумовлених колоніальною спрямованістю політики диктатури, нераціональним розміщенням промисловості в російській імперії та нерівноправністю торгівлі. Однак з різних причин (цензура, брак достовірних даних) розгляд таких питань мав радше публіцистичний, ніж науковий характер. Звичайно, така ситуація не дозволяла офіційно визнавати, а тим більше поширювати такі міркування В. Каразіна.

У процесі розгляду проблем управління В. Каразін продемонстрував правильне розуміння взаємозв'язку між національним добробутом, підприємництвом та управлінням.

В. Каразін виступав проти визначення пріоритетності добробуту держави, наголошуючи: «Розкоші держави лише створюють і підтримують дух промисловості в державі» [4, с. 329].

Відзначимо вирішення цієї проблеми вченим в контексті учень А. Сміта, В. Каразін розрізняв матеріальний, політичний і моральний рівень життя і ставив його в пряму залежність від зростання чисельності населення [4, с. 326].

В. Каразін розглядав проблему управління зовнішньоекономічною діяльністю з актуальних на той час позицій класичної політичної економії, але з урахуванням особливостей становища російської імперії у світі. На його думку, основні інтереси держави та особистості збігаються. При цьому вони повинні «мати за мету свого існування загальний добробут» [4, с. 325].

В. Каразін відкидав меркантилістський принцип антагонізму економічних інтересів між державами і протиставляв йому соціальні принципи співіснування і взаємозбагачення населення різних країн. Переходячи від загальних до конкретних проблем Каразін завжди звертався до особливостей становища Російської імперії у світі, яке, на думку вченого, визначало непозиційний характер співвідношення інтересів імперії в цілому з інтересами інших держав. «Якщо управління в інтересах інших країн має бути правилом для всіх держав, для всіх урядів, – підкреслював вчений, – то це правило повинно стосуватися особливо російського царства. Його відсталість в освіті, величезні простори по відношенню до свого населення і положення на краю світу дають йому можливість рухатися вперед і просуватися в добробуті, не посягаючи на добробут інших країн» [4, с. 330].

У цьому ж ключі В. Каразін розглядав й інші питання, а саме: спеціалізацію, міжнародний поділ праці, заохочення вітчизняної промисловості державою та співвідношення внутрішньої і зовнішньої торгівлі. При цьому його трактування не тільки відрізнялося від меркантилістського (за економічним змістом), але й характеризувалося високими моральними міркуваннями. Так, вчений писав про взаємозв'язок між двома видами торгівлі: «Внутрішня торгівля, посилена успіхами землеробства і рукоділля, через кілька років сама собою, без застосування насильницьких засобів, підніме зовнішню торгівлю на користь нашої країни». [4, с. 330].

Слова, яким майже 200 років, але які мають важливе значення для нашої країни і сьогодні.

Українські вчені (В. Каразін, М. Балудянський, Т. Вернадський, М. Бунге) намагалися вирішити проблему управління шляхом реформ, а не революції, в межах російської імперії (включаючи Україну), в межах монархії а не демократичної республіки. Варто зауважити, що вони намагалися вирішити проблему управління в умовах ринкової підприємницької економіки, а не самодостатньої економіки.

М. Бунге приділив значну увагу легітимності останніх двох пропозицій, зосередимось на них.

З метою усунення недоліків у законодавчій сфері та покращення поточної ситуації М. Бунге висловив низку пропозицій. На його думку, законодавча робота значно покращилася б, якби міністрам було надано право висловлювати свої думки та зауваження безпосередньо в департаментах Державної ради, а не заздалегідь надсилати їх міністрам. За такої схеми законопроект кожного міністерства можна було б обговорювати протягом місяця або шести тижнів після його

подання до Державної ради, що було б достатнім часом для його розгляду іншими міністрами та членами ради. Міністр вважав, що було б краще створити міністерський комітет для розгляду законодавчих пропозицій, поданих до Державної ради. Після обговорення в міністерському комітеті, з дозволу імператора, такі питання можна було б надсилати до різних департаментів Державної ради. Ще більш досконалим способом, на думку вченого, було б подання попереднього законопроекту до Державної ради і надання імператору можливості обговорити основу проекту в міністерському комітеті; на думку М. Бунге, це особливо ефективним було б для масштабних законодавчих ініціатив і перетворень. «Вивчення закону і прийняття цих основ з тими чи іншими змінами в Раді міністрів, нарешті дозвіл Вашої Величності розробити проект на прийнятих основах або за даними Вашими вказівками, – писав вчений монархові, – усунули б ті недоліки у законодавчих роботах, що так свіжі ще в пам'яті всіх» [7, с.217].

М. Бунге мав на увазі ситуацію в Міністерстві внутрішніх справ – був підготовлений (двічі) проект закону про губернську земську управу, який зазнав невдачі в прийнятті. Перший проект був повністю змінений за вказівкою міністра юстиції, наступний проект також виявився несумісним з думками, висловленими в різних відомствах. Нарешті, третя версія проекту була підготовлена відповідно до резолюції царя. Якби загальні принципи пропоновані М. Бунге були раніше прийняті керівництвом, то і Міністерство внутрішніх справ, і Державна рада пішли б тим самим шляхом до цієї мети. Тому М. Бунге узагальнив: «Законодавчі роботи виграли б багато в узгодженні їх з іншими діючими законами і в більшій точності щодо редакції, тому що праця державної канцелярії не полягала б, у написанні нового проекту» [7, с. 218].

М. Бунге особливий акцент фіксував на покращенні міжвідомчої співпраці між міністерствами, вказавши на небезпеку ситуацій, коли одне міністерство приймає ексклюзивні та одноосібні експертні рішення щодо своїх власних справ. Як приклад такої небезпеки міністр Бунге навів ситуацію з тарифами на залізничні перевезення. У цьому випадку повноваження міністра фінансів були обмежені не лише іншими міністерствами, але й місцевими спеціальними органами, які повинні були чути голос уряду [7, с. 219].

Критичними були ідеї М. Бунге щодо системи внутрішнього управління губерній, повітів, міст, містечок, волостей і сіл.

М. А. Балудянський приймав безпосередню участь у розробці заходів, з метою нормалізацію стану російських державних фінансів, а саме «програми адміністративної модернізації та плану фіскальної реформи», відомої як «Бюджетний план 1810 року». Цей план детально висвітлений в економічній та фінансовій літературі, а також розглянутий в статті [6].

Не дивлячись на досить значний розрив у часі (близько 80 років) між появою проектів М. Балудянського і М. Бунге присвячених державному управлінню спостерігається багато спільного в позиціях вчених щодо стану державного управління, недоліків в управлінні та заходів для їх усунення.

Проекти адміністративного вдосконалення, двох видатних українських вчених і політиків М. Балудянського та М. Бунге, мають багато спільного. Їх проекти – це висновки розробки, пропозиції та рекомендації, які базуються на власному та суспільному досвіді, підкріплені великою кількістю фактів, а не народжені суб'єктивними оцінками та прагненнями. Не менш важливим є той факт, що такі проекти ґрунтуються на абстрактних принципах управління, таких як структура управління, стратегія, ефективна міжвідомча координація, міжвідомча координація та кадрове забезпечення. Саме необхідність дотримання системності управління та подолання недоліків таких як бюрократизм, відсутність самостійності та відповідальності, визначає важливість та актуалізує дослідження українськими науковцями проблем управління проектами з позицій сьогодення.

У роботах українських економістів XIX - початку XX ст. дослідження проблем управління характеризується об'єднанням макро- та мікрорівневих підходів, прикладом чого є теоретична та практична діяльність М. Бунге, В. Каразіна, М. Балудянського. Водночас існують суттєві відмінності у проблематиці досліджень та теоретичних і практичних позиціях. Основна увага української управлінської думки була зосереджена на вдосконаленні управління капіталістичними підприємствами, індустріалізації, впровадженні технічного прогресу в усі галузі економіки, підвищенні продуктивності праці та ефективності виробництва, обмеженні негативного впливу

царської бюрократії на соціально-економічне життя. Описові або нормативні рекомендації щодо вирішення конкретних практичних управлінських проблем ґрунтувалися на певних положеннях економічної теорії та управлінської думки. У цьому плані слід відзначити серію статей М. Бунге, присвячених аналізу промислових і сільськогосподарських акціонерних товариств та їх поширенню. Питання управління акціонерними товариствами було новим для тогочасної ситуації в російській імперії, але отримали в них належне висвітлення.

Більшість українських науковців XIX – початку XX ст. відстоювали та просували принципи вільної конкуренції, вільної праці та свободи підприємництва в душі класичних та неокласичних теорій. Водночас існувала сильна позиція на користь історичної та соціальної шкіл (наприклад, С. Вітте). На початку 20 століття професор Харківського університету І. Ю. Левицький стверджував: «Необхідно звернути увагу на те, що соціальне благополуччя народу не гарантується одним лише забезпеченням громадського порядку і суворой законності, і що діяльність держави, яка виявляється лише в охороні цивільних відносин, не гарантує суспільство від багатьох проблем і нещасть. Необхідно звернути увагу на те, що діяльність держави не гарантує суспільству безпеку від багатьох проблем і нещасть» [8, с. 3].

Це є відходом від класичного *laissez-faire*. Водночас, внаслідок зіткнення різних поглядів на питання вільної конкуренції та ролі держави в економіці, вільної торгівлі та протекціонізму, вони продовжували залишатися гостро дискусійними в управлінській думці, і в економічній теорії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у першій половині XIX ст. вітчизняні науковці брали активну участь у розробці проблем управління. Але, як і у світовій думці, такі розробки не переросли в окрему, самостійну галузь знань, яку згодом стали називати менеджмент. У таблиці 1 узагальнено ключові положення наукових поглядів провідних представників української управлінської думки першої половини XIX ст.

Таблиця 1

Наукові погляди представників української управлінської думки першої половини XIX ст.

Представники	Навчальний заклад	Посада	Основні тези наукових поглядів	Ключові праці
Степанов Тихін Федорович (1795-1847)	Етико-політичне відділення Харківського університету	Службовець Державної комісії з погашення боргів (1830-1832). Професор (1832-1845), декан, проректор Харківського університету	Представник класичної політекономії. Прихильник концепції «досконалої співрозмірності» населення і багатства. Прихильник свободи торгівлі. Розрізнення політичної економії (наука про багатство) і політики (релігія, управління, законодавство, освіта, моральність) як окремих наук.	«Про сутність, важливість та призначення політичних наук. Промова на урочистих зборах університету 30 серпня 1833 р.», Х., 1833. «Записки про політичну економію», Т. 1-2. Харків, 1844-1848.
Балудянський Михайло Андрійович (1769-1847)	Юридичний факультет Віденського університету (1789)	Професор академії в Гросс-Вардейні (1789-1796), Пештського університету (1796-1803), Ректор Петербурзького університету (1819-1821).	Політичної економії. Класифікація теоретичних систем економічної науки. Кодифікація законів Російської імперії (15 томів). Розробка питань кредиту, грошового обігу, фінансів, судового устрою, сільського господарства та ін. Розробка проектів реформування управління, фінансів («План фінансів») (1810), реорганізації фінансів (1812-1816), реформи державних селян (1838-1841), грошової реформи (1839-1843), удосконалення оподаткування та ін.	«Національне багатство. Зображення різноманітних господарських систем», 1806-1808. «Про розподіл і обіг багатства», 1806-1808
Каразін Василь	Гірничий корпус	Службовець Міністерства	Представник пізнього меркантилізму і фізіократії.	Твори, листи й папери В. Н. Каразіна / за ред. Д. І

Назарович (1773-1842)	(Петерб ург)	народної освіти	Ініціатор та організатор заснування Харківського університету (1805). Засновник і голова Фототехнічного товариства (1811-1818). Розробник питань про співвідношення у державному управлінні загальноімперських, національних і місцевих інтересів. Прихильник вільної торгівлі.	Багалія. Харків, 1910.

Джерело: розробка автора на основі: [9]

В історіографії першу половину XIX ст. прийнято називати ліберально-дворянським періодом. Його представниками були В. Каразін, І. Вернадський та інші. Однак такі характеристики не повною мірою враховували загальну спрямованість поглядів українських вчених та певні суперечності з тогочасними практиками. У сьогодишніх умовах особливо доречним і необхідним є перегляд попередніх інтерпретацій та оцінок теоретичної «управлінської» спадщини українських вчених до 1860-х років.

Джерела і література

1. Голубка С. М. «Економічна система» М. А. Балудьянського. Львів : Світ, 1998. 288с.
2. Небрат В. В. Еволюція державних фінансів в Україні: монографія / НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2013. 584 с.
3. Леоненко П. М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX–XX ст.): монографія. Київ : ІАЕ УААН, 2003. 414 с.
4. Багалій Д. І. Твори, листи і папери В. Н. Каразіна. Харків, 1910.
5. Білимович А. Д. Міністерство фінансів : 1802-1902 : історичний нарис. Київ, 1903. 106 с.
6. Кутузов Р.В. Управлінські реформи першої половини XIX ст. у науковій творчості та державній діяльності М.А. Балудьянського. *Вісник Одеського національного університету*. 2014. №3 С. 22-26.
7. Бунге М. Х. Загробні нотатки. Річка часів : кн. історії та культури. Київ, 1894. Кн. 1. С. 198-254.
8. Левитский В. Ф. Історія політичної економії у зв'язку з історією господарського побуту. Харків, 1914. 494 с.
9. Єфименко Т.І. Фінанси. Бюджет. Податки: національна та міжнародна термінологія: у 3 т. Київ : Ін-т світ. екон. і міжнар. відносин НАНУ; ДННУ «Акад. фін. упр.», 2013. Т. 1.

Reference

1. Holubka S.M.(1998). «Ekonomichnasyistema» M.A.Baludianskoho. Lviv : Svit. 288p. [in Ukrainian].
2. Nebrat V. V. (2013). Evoliutsiia derzhavnykh finansiv v Ukraini: monohrafiia / NAN Ukrainy ; In-t ekon. ta prohnouzuv. Kyiv. 584 p. [in Ukrainian].
3. Leonenko P. M. (2003). Metodolohichni aspekty istorii ukrainskoi ekonomichnoi dumky (KhIKh–KhKh st.): monohrafiia. Kyiv : IAE UAAN. 414 p. [inUkrainian].
4. Bahalei D. Y. (1910). Sochyneniya, pysma y bumahy V. N.Karazyna. Kharkov. [in Ukrainian].
5. Bylymovych A. D. (1903). Mynysterstvo fynansov : 1802–1902 : ystorycheskyi ocherk. Kyev. 106 p. [in Ukrainian].
6. Kutuzov R. V. (2014). Upravlinski reformy pershoi polovyny KhIKh st. u naukovii tvorchosti ta derzhavnii diialnosti M. A. Baludianskoho. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. №3 P. 22-26. [in Ukrainian].
7. Bunhe N. Kh. (1995). Zahrobnye zametky. Reka vremen : kn. ystoryy y kultury. Kyiv,(1894). Kn. 1. P. 198-254.[in Ukrainian].
8. Levytskyi V. F. (1914). Ystoryia polytycheskoi ekonomyy v svyazy s ystoryei khoziaistvennoho byta. Kharkov. 494 p. [in Ukrainian].
9. Iefymenko T. I. (2013). Finansy. Biudzheth. Podatky : natsionalna ta mizhnarodna terminolohiia : u 3 t. Kyiv : In-t svit. ekon. i mizhnarod. vidnosyn NANU; DNNU «Akad. fin. upr.». Vol. 1. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.11.2024 р.

УДК 330.341.13

Пшибельський Володимир,
аспірант спеціальності 051 «Економіка»,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, ORCID ID: 0009-0006-9113-9690,
e-mail: pshybelskyi@ukr.net

Шматковська Тетяна,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку та оподаткування,
м. Луцьк, ORCID ID: 0000-0003-2771-9982,
e-mail: shmatkovska2016@gmail.com

Колосок Андрій,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи,
м. Луцьк, ORCID ID: 0000-0001-9167-5430
kolosok.andrew@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-55-62>

РОЗВИТОК ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЗАСАДАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Вступ. В сучасних умовах розвиток зеленої економіки стає одним із пріоритетних напрямів сучасного глобального розвитку, спрямованого на забезпечення стійкого економічного зростання з урахуванням екологічних обмежень. Інтеграція принципів соціальної відповідальності в господарську діяльність підприємств створює передумови для гармонійного поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів. Усе це потребує поглибленого дослідження основних аспектів формування зеленої економіки на засадах соціальної відповідальності, а також визначення шляхів підвищення ефективності її впровадження у бізнес-практики.

Мета. Метою дослідження є визначення ключових механізмів інтеграції принципів соціальної відповідальності в бізнес-процеси підприємств, оцінка їх ефективності для економічного та екологічного розвитку для забезпечення гармонійного балансу між соціально-економічними цілями та збереженням екосистем.

Методи. У процесі дослідження використано міждисциплінарний підхід, що включає аналіз теоретичних засад зеленої економіки та соціальної відповідальності, а також підходів щодо їх реалізації. Застосовано методи системного аналізу для оцінки взаємозв'язків між економічними, соціальними та екологічними компонентами, а також порівняльний аналіз для вивчення міжнародного досвіду впровадження зеленої економіки. Використано емпіричні методи, для визначення актуальних проблем і перспектив розвитку бізнесу в контексті соціально відповідального підходу.

Результати. У статті досліджено роль соціальної відповідальності як фундаментальної основи зеленої економіки, що сприяє гармонійному поєднанню економічних, екологічних і соціальних інтересів. Проаналізовано механізми інтеграції принципів соціальної відповідальності у бізнес-процеси, що включають впровадження екологічно чистих технологій, скорочення шкідливих викидів та раціоналізацію ресурсокористування в господарських процесах. Доведено необхідність впровадження стратегії соціально відповідального розвитку в діяльність суб'єктів господарювання для забезпечення конкурентоспроможності бізнесу та сприяння екологічно безпечному веденню господарської діяльності. Визначено соціальну відповідальність як функціональний інструмент досягнення стійкого економічного прогресу та збереження навколишнього середовища. Сформовано організаційно-економічний механізм функціонування зеленої економіки на засадах соціальної відповідальності.

Висновки. Доведено, що розвиток зеленої економіки на засадах соціальної відповідальності є важливим інструментом забезпечення сталого економічного зростання, що враховує екологічні та соціальні потреби суспільства. Визначено, що інтеграція цих принципів у діяльність підприємств сприяє підвищенню конкурентоспроможності, збереженню природних ресурсів та формуванню позитивної соціальної репутації бізнесу.

Ключові слова: зелена економіка, екологізація бізнес-процесів, соціальна відповідальність, сталий розвиток, зелені технології.

Pshybelskyi Volodymyr,
Postgraduate student,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

Shmatkovska Tetiana,
PhD in Economics, associate professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of accounting and taxation,
Lutsk

Kolosok Andrii,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School,
Lutsk

DEVELOPMENT OF A GREEN ECONOMY ON THE BASIS OF SOCIAL RESPONSIBILITY

Introduction. In modern conditions, the development of a green economy is becoming one of the priority areas of modern global development, aimed at ensuring sustainable economic growth taking into account environmental constraints. The integration of the principles of social responsibility into the economic activities of enterprises creates the prerequisites for a harmonious combination of economic, social and environmental interests. All this requires in-depth research into the main aspects of the formation of a green economy on the principles of social responsibility, as well as identifying ways to increase the effectiveness of its implementation in business practice.

The purpose of the article. The purpose of the study is to identify key mechanisms for integrating the principles of social responsibility into the business processes of enterprises, assess their effectiveness for economic and environmental development to ensure a harmonious balance between socio-economic goals and the preservation of ecosystems.

Methods. The research process used an interdisciplinary approach, which includes an analysis of the theoretical foundations of the green economy and social responsibility, as well as approaches to their implementation. Systems analysis methods were used to assess the relationships between economic, social and environmental components, as well as comparative analysis to study international experience in implementing the green economy. Empirical methods were used to identify current problems and prospects for business development in the context of a socially responsible approach.

Results. The article examines the role of social responsibility as a fundamental basis of a green economy, which contributes to the harmonious combination of economic, environmental and social interests. The mechanisms of integrating the principles of social responsibility into business processes are analyzed, which include the introduction of environmentally friendly technologies, the reduction of harmful emissions and the rationalization of resource use in economic processes. The need to implement a strategy of socially responsible development in the activities of business entities is proven to ensure business competitiveness and promote environmentally safe conduct of economic activity. Social responsibility is defined as a functional tool for achieving sustainable economic progress and environmental protection. An organizational and economic mechanism for the functioning of a green economy based on social responsibility is formed.

Conclusions. It has been proven that the development of a green economy based on social responsibility is an important tool for ensuring sustainable economic growth that takes into account the environmental and social needs of society. It has been determined that the integration of these principles into the activities of enterprises contributes to increasing competitiveness, preserving natural resources, and forming a positive social reputation of business.

Keywords: green economy, greening of business processes, social responsibility, sustainable development, green technologies.

Постановка проблеми. Розвиток зеленої економіки набуває стратегічного значення у сучасному світі, де загострюються екологічні проблеми, спричинені нераціональним використанням природних ресурсів, забрудненням довкілля та системними змінами в екосистемах. Традиційні моделі економічного зростання, орієнтовані переважно на максимізацію прибутку без належного врахування екологічних і соціальних аспектів, поступово втрачають свою ефективність у контексті глобальних викликів сьогодення. Тому потреба у переході до зеленої економіки, яка ґрунтується на принципах стійкості, ефективного використання ресурсів і зменшення негативного впливу на навколишнє середовище, стає актуальним завданням для національної економіки України.

Соціальна відповідальність є ключовим елементом формування зеленої економіки, оскільки вона сприяє врахуванню екологічних, соціальних і економічних інтересів. Однак інтеграція принципів соціальної відповідальності у бізнес-процеси в даний час стикається з низкою проблем, серед яких варто відзначити відсутність належного правового регулювання, низький рівень обізнаності підприємств щодо переваг екологізації бізнесу, обмеженість фінансових ресурсів для впровадження екологічно чистих технологій та відсутність стимулів для розвитку стійких бізнес-моделей. В Україні зазначені проблеми ускладнюються також недостатньою підтримкою з боку держави, низьким рівнем екологічної культури суспільства та деструктивним впливом війни на процеси технологічної модернізації економіки.

В даному аспекті варто відзначити необхідність використання для формування успішної національної соціо-еколого-економічної системи міжнародного досвіду, який демонструє ефективність зеленої економіки та соціальної відповідальності для створення конкурентних переваг бізнесу. При цьому відсутність комплексного підходу до впровадження даних принципів на рівні підприємств і державної політики обмежує можливості досягнення економічної, екологічної та соціальної стійкості національної економіки. Усе це обумовлює об'єктивну потребу дослідження ефективних міжнародних підходів до екологізації бізнес-процесів та їх адаптації до національних умов.

Таким чином, ключовою проблемою в даний час є необхідність розробки та впровадження інтегрованих стратегій, які поєднують принципи соціальної відповідальності з цілями зеленої економіки. Саме це і визначає актуальність дослідження даної проблематики з метою забезпечення гармонійного розвитку економіки на засадах її відповідності сучасним екологічним і соціальним стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток зеленої економіки та інтеграція принципів соціальної відповідальності активно досліджуються у сучасній науковій літературі. При цьому у програмі сталого розвитку ООН зелена економіка розглядається як стратегія стійкого розвитку, що сприяє збереженню природних ресурсів, скороченню забруднення довкілля та підвищенню якості життя [12]. Разом з тим, принципи соціальної відповідальності, визначені у стандартах ISO 26000, акцентують увагу на необхідності врахування екологічних та соціальних аспектів у діяльності підприємств [9].

В даному аспекті необхідно відзначити роботи М. І. Дзямулича, у яких розкривається важливість екологічної модернізації як ключового чинника підвищення конкурентоспроможності підприємств. При цьому стверджується, що інвестиції в екологічно чисті технології та стійкі бізнес-моделі є не лише відповіддю на екологічні виклики, а й джерелом економічної вигоди. У той же час наголошується, що інтеграція соціальної відповідальності сприяє підвищенню соціального капіталу та довіри до бізнесу [1; 2; 8].

Окрему увагу варто приділити дослідженням Н. М. Довганик, яка розкриває значення державної політики та регулювання розвитку зеленої економіки, що реалізується через впровадження фінансових стимулів, податкових пільг та програм підтримки для підприємств, які реалізують екологічно відповідальні практики. При цьому авторка акцентує увагу на недостатності поточної нормативно-правової бази в Україні, що гальмує розвиток соціально відповідального бізнесу та впровадження екологічно чистих технологій [3; 7].

Варто також відзначити праці Ю. О. Чалюк, яка на основі дослідження міжнародного досвіду, визначає успішність зеленої економіки завдяки впровадженню підходів, спрямованих на енергоефективність, відновлювану енергетику та управління відходами. В даному контексті розглядається економічна ефективність екологічних інновацій, які дозволяють знижувати витрати на виробництво та водночас зменшувати негативний вплив господарської діяльності на довкілля [5; 6].

Водночас, існує дискусія щодо викликів та обмежень впровадження зеленої економіки. Зокрема, у роботах Т. О. Шматковської підкреслюється необхідність подолання бар'єрів, пов'язаних із високою вартістю екологічних технологій та опору екологізації з боку традиційного бізнесу. Водночас автор звертає особливу увагу на важливим питання довгострокового планування та залучення громадськості до процесу реалізації стратегій зеленої економіки [10; 11].

Загалом існуючі наукові напрацювання визначають, що розвиток зеленої економіки на засадах соціальної відповідальності є багатовимірним явищем, яке потребує міждисциплінарного підходу до його усвідомлення. Відповідно, існує потреба подальшого дослідження підходів щодо розробки конкретних механізмів, які б сприяли гармонізації соціо-еколого-економічних інтересів у контексті сталого розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою статті є визначення ключових механізмів інтеграції принципів соціальної відповідальності в бізнес-процеси підприємств, оцінка їх ефективності для економічного та екологічного розвитку для забезпечення гармонійного балансу між соціально-економічними цілями та збереженням екосистем.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах соціальна відповідальність відіграє ключову роль як фундаментальна основа зеленої економіки, оскільки вона забезпечує баланс між економічними, екологічними та соціальними інтересами суспільства. В загальному її концепція базується на усвідомленні бізнесом і комерційними організаціями своєї відповідальності не лише перед власниками та акціонерами, але й перед ширшим колом стейкхолдерів, включаючи власних працівників, територіальні громади, споживачів та навколишнє середовище. Відповідно, одним із основних аспектів соціальної відповідальності у контексті зеленої економіки є її функціональна орієнтація на сталий розвиток, який передбачає раціональне використання ресурсів, мінімізацію негативного впливу на природу та підтримку соціального благополуччя. Це сприяє побудові економічної системи, яка функціонує на засадах довгострокової екологічної та соціальної стійкості.

Важливою складовою є формування умов для підвищення екологічної обізнаності та культури як всередині суб'єктів господарювання, так і серед суспільства. Зокрема, соціальна відповідальність сприяє формуванню нового підходу до ведення бізнесу, де ключовими пріоритетами є етичність, прозорість і підзвітність дій. Тому завдяки інтеграції принципів соціальної відповідальності в економічну діяльність стимулюється розвиток інновацій, які спрямовані на екологічне вдосконалення виробничих процесів і створення нових продуктів із мінімальним впливом на довкілля. Таким чином, вона виступає каталізатором змін, спрямованих на екологізацію бізнесу та посилення його конкурентоспроможності в умовах змін економічної системи.

Загалом можна стверджувати, що соціальна відповідальність забезпечує необхідну прозорість у прийнятті рішень та сприяє формуванню довіри між бізнесом і суспільством, що є критично важливим для досягнення цілей сталого розвитку. Тому її реалізація створює основу для партнерства між державою, приватним сектором і громадськими організаціями, спрямованого на досягнення цілей зеленої економіки.

Інтеграція принципів соціальної відповідальності у бізнес-процеси є важливим чинником трансформації сучасного бізнесу в умовах посилення соціо-еколого-економічних викликів. Походження цих механізмів пов'язане з еволюцією концепції корпоративної соціальної відповідальності, яка виникла як відповідь на потребу гармонізації економічних інтересів із соціальними та екологічними потребами суспільства. Основні принципи даної концепції були закріплені в міжнародних стандартах, таких як ISO 26000, та отримали подальший розвиток у програмах сталого розвитку, які націлені на досягнення балансу між економічною ефективністю, соціальним добробутом суспільства і збереженням довкілля.

В практичному аспекті ефективна реалізація даних принципів потребує комплексного підходу, що включає різні механізми, здатні адаптувати бізнес-процеси до вимог соціальної відповідальності та сприяти досягненню стратегічних цілей підприємств. Це передбачає розробку та реалізацію стратегій, орієнтованих на раціональне використання ресурсів, мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище та підвищення ефективності операційної діяльності суб'єктів господарювання. Одним із ключових аспектів при цьому є адаптація виробничих процесів шляхом впровадження екологічно чистих технологій, спрямованих на оптимізацію логістичних схем і вдосконалення управління ланцюгами постачання. Важливою складовою також виступає розвиток систем управління, які забезпечують інтеграцію екологічних і соціальних критеріїв у процеси прийняття рішень та регулярне вдосконалення внутрішніх підходів до управління виробництвом. В умовах економічної невизначеності саме такий підхід здатний не лише оптимізувати внутрішні процеси компанії, але й сприяє формуванню стійкої бізнес-моделі, яка поєднує економічну ефективність із дотриманням соціальних та екологічних стандартів. Тому використання таких механізмів дозволяє ефективно адаптувати бізнес-процеси до сучасних потреб і вимог на основі забезпечення їх функціональної відповідності принципам соціальної відповідальності та сприяння досягненню стратегічних цілей підприємства (рис. 1).

Як бачимо, інтеграція принципів соціальної відповідальності в бізнес-процеси є багатограним завданням, яке потребує скоординованих зусиль на рівні як окремого підприємства, так і суспільства загалом. Використання зазначених механізмів дозволяє підвищити ефективність діяльності бізнесу, забезпечити його довгострокову стійкість на засадах розвитку зеленої економіки.

Отже, необхідність впровадження стратегії соціально відповідального розвитку у діяльність підприємств обумовлена сучасними глобальними змінами та економічною невизначеністю, які включають посилення екологічного навантаження, зростання соціальних очікувань і підвищення вимог до екологічної прозорості бізнесу. Соціально відповідальний розвиток дозволяє гармонізувати інтереси підприємств із суспільними та екологічними потребами, що сприяє сталому розвитку економіки. Відповідно, інтеграція принципів соціальної відповідальності у стратегію розвитку підприємства забезпечує конкурентні переваги через адаптацію до сучасних вимог ринку, орієнтованого на стійкі бізнес-моделі.

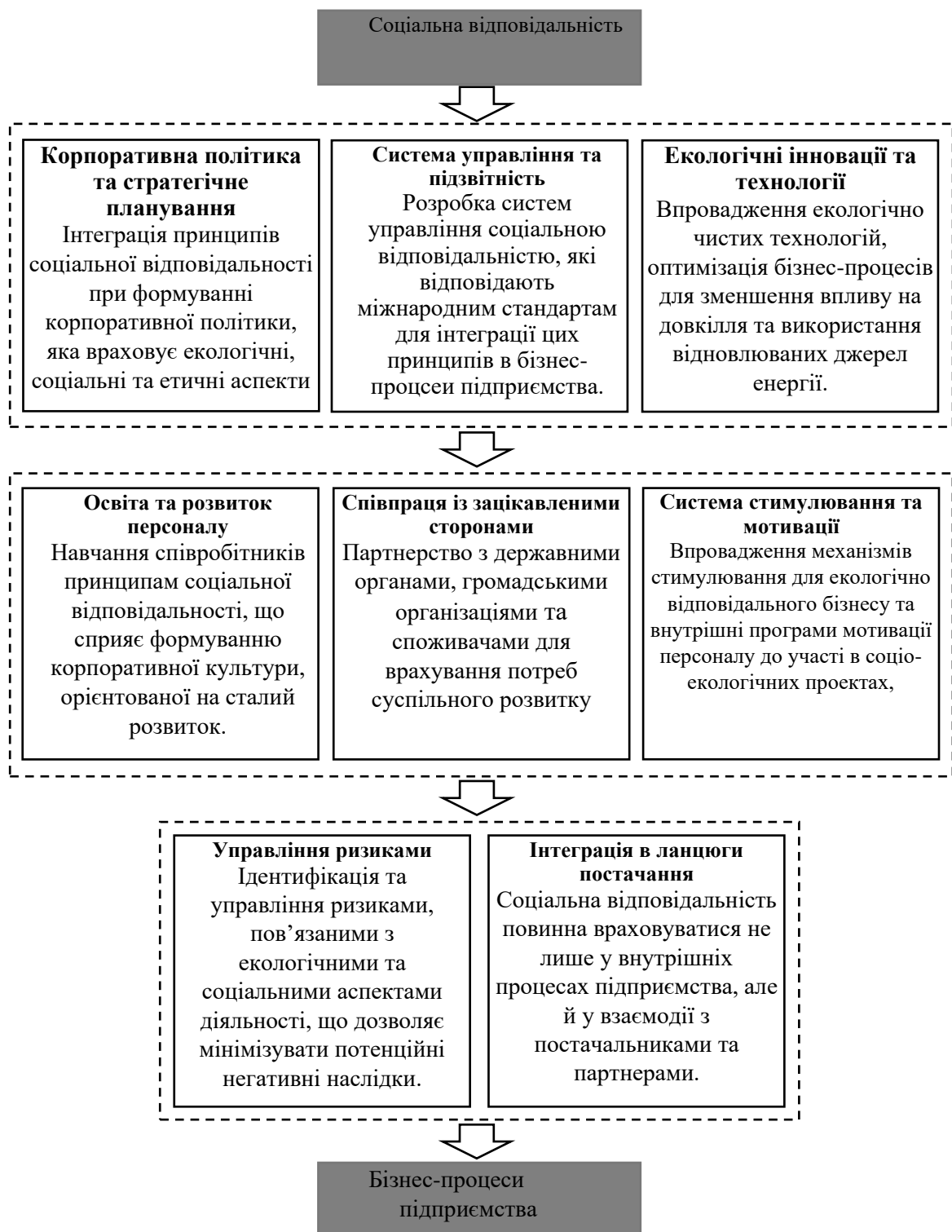

Рис. 1. *Механізми інтеграції принципів соціальної відповідальності у бізнес-процеси*
Джерело: розроблено автором

Крім того, соціально відповідальні стратегії сприяють зниженню ризиків, пов'язаних з екологічними та соціальними проблемами, через запровадження механізмів раціонального використання ресурсів і мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище. Таким чином, вони формують основу для екологічно безпечної господарської діяльності та забезпечують стійкість бізнесу в умовах динамічних змін бізнес-середовища.

В Україні в даному аспекті схвалено Концепцію реалізації державної політики у сфері розвитку соціально відповідального бізнесу на період до 2030 року. Цей документ заохочує підприємства дотримуватися міжнародних стандартів та принципів відповідального ведення бізнесу, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню стандартів життя населення на засадах забезпеченню гідних умов праці та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище. Реалізація даної Концепції дозволить підприємствам, які впроваджують політику соціально відповідального ведення бізнесу, отримати конкурентні переваги на міжнародному ринку та можливості залучення додаткових інвестицій [4].

Таким чином, соціальна відповідальність виступає у якості специфічного функціонального інструменту, який забезпечує гармонійне поєднання економічного прогресу з екологічною стійкістю та соціальною рівновагою. Вона спрямована на адаптацію бізнес-процесів до сучасних вимог сталого розвитку, враховуючи інтереси широкого кола стейкхолдерів, включаючи суспільні інституції та інвесторів. При цьому як інструмент, соціальна відповідальність виступає механізмом впровадження підходів, котрі сприяють мінімізації негативного впливу на довкілля та раціоналізації використання природних ресурсів. Вона також формує умови для економічного зростання, стимулюючи інновації, підвищення продуктивності та зниження витрат через впровадження екологічних технологій.

Як наслідок, в сучасних умовах соціальна відповідальність забезпечує прозорість та підзвітність бізнесу і формує передумови для залучення інвестицій, орієнтованих на довгостроковий сталий розвиток, що підсилює його конкурентоспроможність. У результаті, соціальна відповідальність виконує роль стратегічного інструмента, який підтримує економічний прогрес, водночас зберігаючи природний баланс і забезпечуючи екологічну безпеку господарської діяльності.

Отже, розвиток зеленої економіки на засадах соціальної відповідальності потребує системного підходу, який поєднує в собі економічні, екологічні та соціальні компоненти. В умовах сучасного ринку, що характеризується високою конкуренцією та швидкими технологічними змінами, бізнесу необхідно уміти динамічно адаптуватися до нових вимог. Тому ефективне функціонування зеленої економіки залежить від здатності підприємств інтегрувати принципи соціальної відповідальності в свої бізнес-процеси. Це стає можливим лише за умови створення відповідного організаційно-економічного механізму, який би забезпечував координацію зусиль та раціональне використання наявних ресурсів.

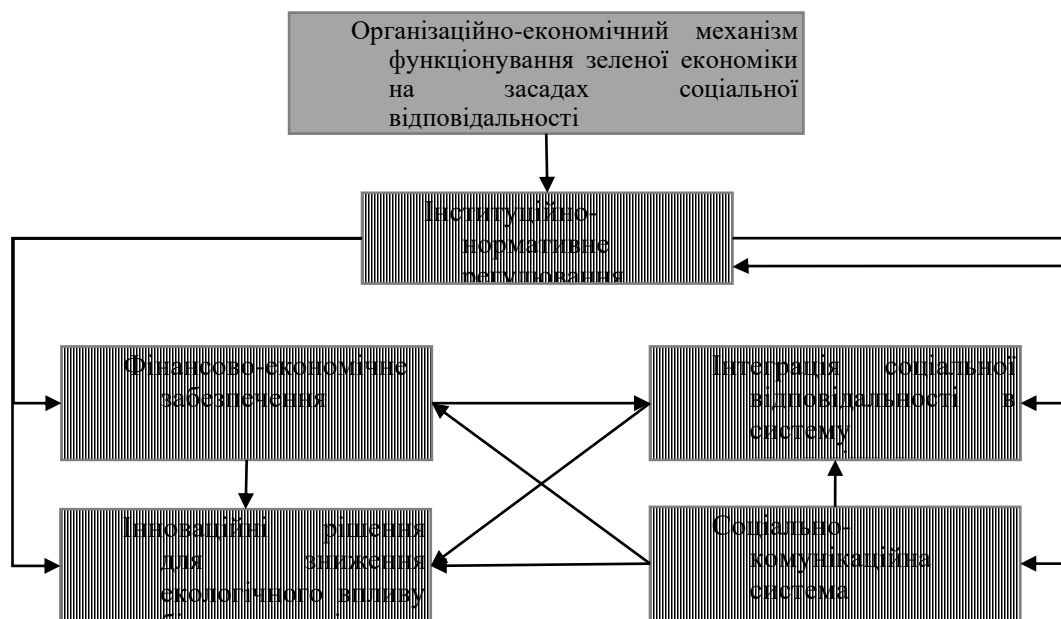

Рис. 2. Організаційно-економічний механізм функціонування зеленої економіки на засадах соціальної відповідальності

Джерело: розроблено автором

Такий організаційно-економічний механізм виступає ключовою складовою, яка сприяє ефективному впровадженню принципів соціальної відповідальності в діяльність підприємств та забезпечує інтеграцію стратегічних цілей зеленої економіки з операційними завданнями суб'єкта господарювання, формуючи необхідні структури й інструменти. При цьому механізм виконує координаційну функцію, встановлюючи чіткі

взаємозв'язки між учасниками ринку, що дозволяє забезпечити узгодженість дій і створити сприятливі умови для спільного вирішення екологічних проблем.

Крім того, організаційно-економічний механізм повинен включати в себе фінансові та регуляторні інструменти, що стимулюють підприємства до впровадження екологічних технологій та соціально відповідальних підходів до господарювання. При цьому відповідні податкові пільги, субсидії, пільгове кредитування та інші стимули дозволяють підприємствам суттєво знижувати свої витрати на впровадження екологічних інновацій, підвищуючи їх економічну ефективність.

Тому ефективне функціонування зеленої економіки на засадах соціальної відповідальності неможливе без створення організаційно-економічного механізму, який би забезпечував системний підхід до управління екологічними, соціальними та економічними аспектами діяльності підприємств. Такий механізм здатен не лише сприяти досягненню стратегічних цілей бізнесу, але й виступає у ролі стимулу сталого розвитку суспільства та збереження навколишнього середовища (рис. 2).

Необхідно зазначити, що формування даного механізму неможливе без застосування системного підходу, який передбачає поєднання стратегічного планування, управління ресурсами та моніторингу досягнення цілей. Саме такий підхід дозволяє підприємствам формувати довгострокові стратегії, орієнтовані на стійкий розвиток, з урахуванням економічних і соціальних чинників. Тому формування такого організаційно-економічного механізму потребує подолання низки перешкод, пов'язаних з недостатністю фінансування та браком інституційної підтримки. Водночас, використання міжнародного досвіду, зокрема досвіду країн ЄС, може сприяти розробці ефективних механізмів формування зеленої економіки, адаптованих до українських реалій.

Висновки та пропозиції. Таким чином, приходимо до висновку, що розвиток зеленої економіки на засадах соціальної відповідальності є стратегічно важливим інструментом забезпечення сталого економічного зростання, що гармонійно поєднує економічні, екологічні та соціальні потреби суспільства. Даний підхід сприяє раціональному використанню природних ресурсів, мінімізації негативного впливу на довкілля та формуванню нових стандартів ведення бізнесу, які відповідають принципам сталого розвитку. При цьому соціальна відповідальність як фундаментальна основа зеленої економіки забезпечує ефективну взаємодію бізнесу, держави та громадянського суспільства, спрямовану на вирішення актуальних екологічних проблем і підвищення якості життя. Впровадження соціально відповідальних принципів господарювання дозволяє підприємствам не лише адаптуватися до сучасних викликів, але й отримати конкурентні переваги та залучити нові інвестиції.

Організаційно-економічний механізм зеленої економіки забезпечує системний підхід до інтеграції принципів соціальної відповідальності, включаючи інституційне регулювання, та фінансові стимули. Такий комплексний підхід створює умови для довгострокового економічного розвитку та екологічної стійкості бізнесу. Відповідно, зелена економіка на засадах соціальної відповідальності виступає не лише інструментом вирішення екологічних і соціальних проблем, а й основою для формування нових моделей розвитку, що враховують інтереси майбутніх поколінь. Її реалізація є критично важливою для забезпечення сталого економічного зростання, орієнтованого на створення збалансованого та екологічно безпечного суспільства.

Джерела та література

1. Дзямулич М. І., Рейкін Ю. Ю. Подвійний цифровий та зелений перехід в контексті формування стійкої економічної системи. *Економіка та суспільство*. 2024. №61.
2. Дзямулич М. І., Сташук О. В., Шматковська Т. О., Гаряга Л. О. Трансформація бізнесу в умовах інформаційно-мережевої економіки. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. №36(4). С. 26-33.
3. Довганик Н. М., Чалюк Ю. О. Концепція глобальної освіти в історичній ретроспективі. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. №1. С. 22–29.
4. Міністерство економіки України : веб-сайт. URL: <https://me.gov.ua/> (дата звернення 25.11.2024).
5. Чалюк Ю. О. Індексна оцінка соціально-економічної динаміки. *Підприємництво та інновації*. 2023. №29. С. 45–52.
6. Чалюк Ю. О. Стратегія соціально-економічного прориву КНР. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. № 3. С. 127-140.
7. Dovhanyk N.M., Chaliuk Y.O. International non-governmental organizations and social responsibility. *The scientific heritage*. 2017. Vol. 8(8). Pp. 39-42.
8. Dziamulych M., Petrukha S., Yakubiv V., Zhuk O., Maiboroda O., Tesliuk S., Kolosok A. Analysis of the socio-demographic state of rural areas in the system of their sustainable development: a case study of Ukraine.

Scientific Papers Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development". 2021. Vol. 21(4). Pp. 223-234.

9. ISO 26000:2010. International Organization for Standardization : web-site. URL: <https://www.iso.org/standard/42546.html> (дата звернення 10.11.2024).

10. Shmatkovska T., Dziamulych M., Yakubiv V., Myshko O., Stryzheus L., Yakubiv R. Economic efficiency of land use by agricultural producers in the system of their non-current assets analysis: a case study of the agricultural sector of Ukraine. *Scientific Papers Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*. 2020. Vol. 20(3). Pp. 543-554.

11. Shmatkovska T., Volynets L., Dielini M., Magopets O., Kopchykova I., Kytaichuk T., Popova Yu. Strategic management of the enterprise using the system of strategic management accounting in conditions of sustainable development. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. 2022. Vol. 12(2). Special Issue XXIX. Pp. 123-128.

12. United Nations Development Programme : web-site. URL: <https://www.undp.org/> (дата звернення 10.11.2024).

References

1. Dziamulych, M. I., & Reikin, Yu. Yu. (2024). Podviinyi tsyfrovyy ta zelenyi perekhid v konteksti formuvannia stiikoї ekonomichnoi systemy [Double digital and green transition in the context of the formation of a sustainable economic system]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, vol. 61 [in Ukrainian].

2. Dziamulych, M. I., Stashchuk, O. V., Shmatkovska, T. O., & Gariaga, L. O. (2023) Transformatsia biznesu v umovakh informatsiino-merezhevoi ekonomiky [Transformation of business in the conditions of the information and network economy]. *Ekonomichniy chasopys Volynskogo Natsionalnogo Universytetu imeni Lesi Ukrainy – Economic Journal of the Lesya Ukrainka Volyn National University*. Vol. 35(4). Pp. 26–33 [in Ukrainian].

3. Dovhanyk, N. M., & Chaliuk, Yu. O. (2018). Kontseptsiia hlobalnoi osvity v istorychnii retrospektyvi [The concept of global education in historical retrospect]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty – International relations: theoretical and practical aspects*. Vol. 1. Pp. 22–29 [in Ukrainian].

4. Ministry of Economic of Ukraine. Available at: <https://me.gov.ua/> (accessed November 25, 2024).

5. Chaliuk, Yu. O. (2023). Indeksna otsinka sotsialno-ekonomichnoi dynamiky [Index assessment of socio-economic dynamics]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii – Entrepreneurship and Innovation*. Vol. 29. Pp. 45–52 [in Ukrainian].

6. Chaliuk, Yu. O. (2021). Stratehiia sotsialno-ekonomichnoho proryvu KNR [Strategy of social and economic breakthrough of the People's Republic of China]. *Kytaieznavchi doslidzhennia – Sinological studies*. Vol. 3. Pp. 127–140 [in Ukrainian].

7. Dovhanyk, N. M., Chaliuk, Y. O. (2017). International non-governmental organizations and social responsibility. *The scientific heritage*. Vol. 8(8). Pp. 39–42.

8. Dziamulych, M., Petrukha, S., Yakubiv, V., Zhuk, O., Maiboroda, O., Tesliuk, S., Kolosok, A. (2021). Analysis of the socio-demographic state of rural areas in the system of their sustainable development: a case study of Ukraine. *Scientific Papers Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*. Vol. 21(4). Pp. 223–234.

9. ISO 26000:2010. International Organization for Standardization. Available at: <https://www.iso.org/standard/42546.html> (accessed November 10, 2024).

10. Shmatkovska, T., Dziamulych, M., Yakubiv, V., Myshko, O., Stryzheus, L., & Yakubiv, R. (2020) Economic efficiency of land use by agricultural producers in the system of their non-current assets analysis: a case study of the agricultural sector of Ukraine. *Scientific Papers Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development"*. Vol. 20(3). Pp. 543-554.

11. Shmatkovska, T., Volynets, L., Dielini, M., Magopets, O., Kopchykova, I., Kytaichuk, T., Popova, Yu. (2022). Strategic management of the enterprise using the system of strategic management accounting in conditions of sustainable development. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. Vol. 12(2). Special Issue XXIX. Pp. 123-128.

12. United Nations Development Programme. Available at: <https://www.undp.org/> (accessed November 10, 2024).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2024 р.

РОЗДІЛ II

Облік, аналіз, аудит та оподаткування

УДК 658: 787

Кулинич Мирослава,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0001-9024-2924
e-mail: Kulinych.Muroslava@vnu.edu.ua

Скорук Олена,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-9497-1945
e-mail: Skoruk.Olena@vnu.edu.ua

Корець Петро,
здобувач освіти третього освітнього рівня спеціальності 071 Облік і оподаткування,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Луцьк; e-mail: korets.petro@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-63-71>

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ ОБЛІКУ

Анотація. Розвиток цифрової економіки поклав відбиток на всі сфери діяльності, в тому числі і на облікові процеси. Теоретичні і практичні основи бухгалтерського обліку теж зазнають істотних змін. Інструментарій бухгалтерського обліку повинен відповідати сучасним реаліям. На підприємствах автоматизується збір і реєстрація первинної інформації з використанням сучасних засобів вимірювання, що забезпечує документування господарських операцій винятково в електронній формі. В статті розглядається необхідність забезпечення достовірності показників обліку і запобігання можливим відхиленням за допомогою інвентаризація, одного із головних методів обліку і контролю.

Мета статті. Дослідження та удосконалення цифрових інструментів, що використовуються при проведенні інвентаризації об'єктів обліку у господарюючих суб'єктів різних видів діяльності.

Методи. Здійснюючи дослідження використано методи абстракції, аналізу, логічного, теоретичного та узагальнення та порівняння. За основу дослідження взятий діалектичний метод.

Результати. Трансформація бухгалтерського обліку відповідно до нових потреб суспільства є необхідним етапом у його розвитку. Зміни та поліпшення методології обліку допоможуть не втратити його актуальність в епоху загальної цифровізації.

Складність інвентаризації та її працемісткість пояснюється необхідністю комплексу підготовчих та організаційних дій, широким документальним забезпеченням, залученням до контрольних процедур значних людських ресурсів, багатоаспектністю сфери застосування. В умовах постійного збільшення номенклатури і асортименту товарно-матеріальних цінностей на ринку зростає кількість об'єктів обліку, а це в свою чергу потребує значних затрат часу на контрольні процедури.

Інвентаризація на переважній більшості підприємств характеризується нормативно закріпленою процедурою і періодичністю.

Висновки. Застосування технологій цифрової ідентифікації в інвентаризаційних процедурах дасть змогу зменшити витрати праці та робочого часу, підвищити ефективність таких процедур, забезпечити своєчасність і оперативність інвентаризації, зменшити ймовірність зловживань.

Ключові слова: бухгалтерський облік, управління підприємством, об'єкти обліку, інвентаризація, диджиталізація обліку, товарно-матеріальні цінності, зобов'язання, капітал, програмні продукти, види діяльності.

**Kulynych Myroslava,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Accounting and Auditing,
Lutsk**

**Olena Skoruk,
Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Accounting and Taxation,
Lutsk**

**Korets Petro,
third-level student majoring in 071 Accounting and Taxation,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Accounting and Taxation,
Lutsk**

USE OF DIGITAL TOOLS IN THE INVENTORY OF ACCOUNTING OBJECTS

Introduction. The development of the digital economy has left its mark on all areas of activity, including accounting processes. The theoretical and practical foundations of accounting are also undergoing significant changes. Accounting tools must be in line with modern realities. Enterprises automate the collection and registration of primary information using modern measuring instruments, which ensures the documentation of business transactions exclusively in electronic form. The article discusses the need to ensure the reliability of accounting indicators and prevent possible deviations by means of inventory, one of the main methods of accounting and control.

The purpose of the article. To study and improve the digital tools used in the inventory of accounting objects at business entities of various types of activities.

Methods. The methods of abstraction, analysis, logical, theoretical, generalization and comparison were used in the study. The research is based on the dialectical method.

Results. The transformation of accounting in accordance with the new needs of society is a necessary stage in its development. Changes and improvements in the accounting methodology will help not to lose its relevance in the era of universal digitalization.

The complexity of the inventory and its labor intensity is explained by the need for a set of preparatory and organizational actions, extensive documentary support, involvement of significant human resources in control procedures, and the multidimensional scope of application. With the ever-increasing range and assortment of inventory items on the market, the number of accounting items is growing, which in turn requires significant time spent on control procedures.

Inventory at the vast majority of enterprises is characterized by a statutory procedure and frequency.

Conclusions. The use of digital identification technologies in inventory procedures will reduce labor and working time costs, increase the efficiency of such procedures, ensure timeliness and efficiency of inventory, and reduce the likelihood of abuse.

Keywords: accounting, enterprise management, accounting objects, inventory, digitalization of accounting, inventory, liabilities, capital, software products, types of activities.

Актуальність дослідження. Глобальний розвиток цифрових технологій швидко поширюється на всі сфери життя нашого суспільства. Не залишається осторонь таких змін інформаційна бухгалтерська система, як на теоретичному так на практичному рівнях. Цифровізація економічних процесів суттєво впливає на процес створення, зберігання та передачу облікової інформації.

Ефективне управління суб'єктами господарювання на основі облікових даних визначає важливість і актуальність бухгалтерського обліку на всіх етапах розвитку людської цивілізації. Проте якість такої інформації, пов'язана з оперативністю, своєчасністю, повнотою, змістовністю, буде мати перевагу за умови використання новітніх управлінських і цифрових технологій.

У зв'язку із цим методологія, інструментарій бухгалтерського обліку не завжди відповідають реаліям, що потребує адаптації до сучасних умов пов'язаних з впровадженням цифрових рішень. В умовах цифровізації, для збереження своєї актуальності бухгалтерський облік повинен позиціонуватися як елемент системи отримання, обробки та передачі економічної інформації. Необхідно чітко представити місце, роль і функцію бухгалтерського обліку в екосистемі, його комунікацію з іншими системами. У протилежному випадку його поглинуть сучасні технологічні і мультифункціональні цифрові інформаційні системи, оскільки ці системи динамічно розвиваються і досить агресивно розширюють сферу свого застосування. [13].

Першочерговим етапом комунікаційного процесу є ідентифікація фактів господарської діяльності та їх параметризація в первинних документах. Після осмислення соціально-економічних параметрів особою, або технічним пристроєм, відповідальним за реєстрацію господарських операцій, задіюється перший канал перенесення облікової інформації в первинний документ. Відбувається письмове фіксування інформації після візуального сприйняття обліковим фахівцем господарської операції. Після документування облікова інформація проходить подальші комунікаційні канали для послідовного здійснення інвентаризації, оцінки, калькулювання, подвійного запису на рахунках обліку, що значною мірою є спільними для бухгалтерського фінансового чи управлінського обліку, податкових чи статистичних розрахунків [15].

У зв'язку із цим важливою є внутрішня структура бухгалтерського обліку. Необхідно виділення його нових і затребуваних видів. Головними тенденціями цього напрямку є: зближення вже існуючих видів обліку, спроби виділити нові, такі як стратегічний, адаптивний, багатоцільовий, креативний, інтелектуальний та ін. Втілення цифрових технологій в облік суттєво впливає на трансформацію облікової методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання цифрового інструментарію при проведенні інвентаризації об'єктів бухгалтерського обліку в умовах цифрової модернізації економіки висвітлена у дослідженнях багатьох вітчизняних науковців, таких як: Бардаш С. В. [1], Боднарчук А.В. [2], Височан О. С., Височан О. О. [3], Гуйда Л. [6], Калюга Є. В. [12], Кулинич М. Б. [13, 14], Муравський В. В. [15], Роговський С. В., Олешко О. Г., Жихарева К. В., Струтинська Ю. В., Колотницька А. В. [6], Артюх О. В. [21], Чудовець В.В. [23], та практиків у сфері консалтингу та автоматизації облікових процесів Гордієць І. [4], Гулюк В. [5], Омельницька З. [16], Садова А. [20]. Дослідниками узагальнено напрацювання щодо організаційних і методичних підходів проведення інвентаризації об'єктів бухгалтерського обліку. Проте невпинний процес цифровізації економіки, розвиток ІТ-технологій і їх використання господарюючими суб'єктами різних видів діяльності вимагає продовження існуючих досліджень у цьому напрямку.

Мета статті. З огляду на вище означене, основною метою роботи є дослідження та удосконалення цифрових інструментів, що використовуються при проведенні інвентаризації об'єктів обліку у господарюючих суб'єктів різних видів економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Трансформація бухгалтерського обліку відповідно до нових потреб суспільства є необхідним етапом у його розвитку. Зміни та поліпшення методології обліку допоможуть не втратити його актуальність в епоху загальної цифровізації. Методологія бухгалтерського обліку має свою концепцію, що ґрунтується на державному регулюванні, принципах, положеннях. [7, 8, 11, 18]. Правила організації та проведення інвентаризації регламентує Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань [18]. Складність інвентаризації та її працемісткість пояснюється необхідністю комплексу підготовчих та організаційних дій, широким документальним забезпеченням, залученням до контрольних процедур значних людських ресурсів, багатоаспектністю сфери застосування. В умовах постійного збільшення номенклатури і асортименту товарно-матеріальних цінностей на ринку зростає кількість об'єктів обліку, а це в свою чергу потребує значних затрат часу на контрольні процедури.

Інвентаризація на переважній більшості підприємств характеризується нормативно закріпленою процедурою і періодичністю. Підприємства самостійно можуть визначати порядок проведення інвентаризації активів і зобов'язань та оформлення її результатів у внутрішньому положенні, розробленому відповідно до Положення № 879 та інших нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку та юриспруденції [7, 18, 22]. Норми цього Положення поширюються на юридичних осіб різних форм власності і господарювання. Для проведення процедури інвентаризації керівник розпорядчим документом (наказом) має створити інвентаризаційну комісію. Її очолює сам керівник (або ж заступник), а до її складу входять представників апарату управління підприємства, бухгалтерської служби, досвідчені працівники підприємства. У сьогочасних умовах функціонування, якщо у штаті підприємства єдиний працівник – керівник, то для проведення інвентаризації він у відповідному розпорядчому документі може затвердити склад інвентаризаційної комісії з однієї особи. Тобто, директор може провести інвентаризацію самостійно, але за бажання може залучити осіб відповідно до умов цивільно-правового договору [20].

Певний часовий проміжок між проведеними перевітками може привести до втрат товарно-матеріальних цінностей через недостатній рівень контролю за ними. А несвоєчасна інформація про кількісні і якісні параметри об'єктів може негативно вплинути на безперебійне функціонування. З цією метою підприємства вдаються до внутрішнього аудиторського контролю, що базується на принципах постійної інвентаризації. Проте утримання додаткової управлінської ланки збільшить адміністративні витрати і погіршить фінансовий стан.

В сучасних умовах вирішення проблеми працездатності, оперативності, своєчасності та економічної ефективності інвентаризації досягається автоматизацією контрольних процедур, що ґрунтується на технології ідентифікації матеріальних і нематеріальних активів [16].

Цифрові технології в обліку створюють можливості контролю за об'єктами на основі самоідентифікації. Такому самоконтролю підлягають програмне і технічне забезпечення, носії інформації, периферійні пристрої та комп'ютеризоване виробниче обладнання. Можливість автоматичної інвентаризації полягає у застосуванні спеціалізованого програмного забезпечення, яке здатне ідентифікувати активні інвентарні об'єкти. Автоматизований моніторинг технічного оснащення підприємства виявляє застаріле чи непрацездатне обладнання. Інвентаризація програмного забезпечення дає змогу відстежувати термін його ліцензійного використання та наявність актуальних оновлень [15].

Для товарно-матеріальних цінностей, які не здатні до самоідентифікації доцільно присвоювати індивідуальні коди. Через механізм індивідуального кодування (штрих-кодування) можливо розпізнавати кожну одиницю матеріальних цінностей, що сприятиме повній автоматизації інвентаризаційних процедур. Штрихове кодування, це подання певних даних за допомогою штрихового коду, який є комбінацією послідовно розташованих паралельних темних та світлих смуг, розміри та розташування яких є різними та вони встановлені за певними правилами [21]. З метою контролю за рухом товарно-матеріальних цінностей у виробництві і торгівлі, моделювання оптимальних транспортних маршрутів, створення системи безпеки та захисту від крадіжок використовують радіочастотне розпізнавання за допомогою закріплених за об'єктом спеціальних позначок (радіочастотна ідентифікація - РІ).

Для забезпечення потреб управління пропонуються різноманітні програмні забезпечення з ведення обліку, інвентаризаційних процедур. Більшість таких систем забезпечують коректне та зручне виконання основних облікових функцій, проте мають свої особливості, недоліки та переваги.

Торгівельним підприємствам алгоритм електронної інвентаризації, пропонує облікова платформа із широким функціоналом USAP.

В систему USAP вбудований такий модуль інвентаризації, який дозволяє швидко, ефективно та якісно провести інвентаризацію матеріальних цінностей взагалі не припиняючи торгівельну діяльність підприємства. Тобто при використанні цього програмного забезпечення, продавець може працювати й надалі, а паралельно інший оператор чи працівник магазину можуть проводити інвентаризацію.

Документи з інвентаризації створюються в розрізі кожного магазину окремо. В одного документа інвентаризації є декілька фаз перебігу. Інвентаризацію потрібно почати, зробивши певні

дії, а далі її потрібно завершити. Інвентаризацію можуть проводити одночасно багато людей в одному і тому ж документі. Для того, щоб інші працівники могли додавати самостійно позиції в документ, їм потрібно зайти в меню знайти створений документ інвентаризації, відкрити його. Далі можна приступати до його модифікування, обмежень по кількості людей та доступу немає. Будь який користувач який може зайти в систему – він може вести облік товару. Для того щоб не путалися між собою користувачі в колонці підрахунку, у колонці «Ревізор» підсвічується хто робив зміни в записі даної позиції [9].

Платформа USAP також передбачає спрощення роботи ревізора за допомогою звукових сигналів. Наприклад:

- якщо товар розпізнано за кодом, звучить один короткий сигнал;
- якщо товар не розпізнано системою, лунає довгий сигнал;
- у випадку виявлення надлишку, оператор почує два короткі сигнали.

Сигналізації про внесення надлишків допомагає виключити помилкове внесення товару, спонукаючи оператора ретельніше перевірити правильність введених даних.

Якщо було виявлено відхилення від нульового значення у стовпці «Результат», тобто, є надлишок чи нестача товару, варто перевірити коректність процесу проведення підрахунку саме цих позицій. Метою ревізії товарних залишків - є уточнення їх наявності. Тому за результатами інвентаризації слід вносити відповідні зміни до загального обліку, якщо, такі відхилення було виявлено. Тобто, треба списати нестачу та оприбуткувати надлишок.

В системі USAP є можливість створити два документи з переліком товарів, один в «Списання втрат», які потрібно списати, інший в «Оприбуткування надлишків», які потрібно оприбуткувати, щоб залишок відповідав даним «Ревізії». Сюди вноситься відповідна кількість товарів. Ціна визначається через кнопку «Заповнити цінами». В обох створених документах («Оприбуткування надлишків» та «Списання втрат») є обов'язковий реквізит «Стаття рентабельності», вона має входити в фінансовий результат під назвою «Інвентаризація» і в самому документі оприбутковуємо також через статтю «Інвентаризація». Це дає можливість у звіті «Фінансовий результат» побачити різницю між списаним та оприбуткованим товаром. Якщо підприємство веде облік значної номенклатури товарів, то використання сучасних технологій електронного обліку відкриває широкі можливості для проведення інвентаризації. Відповідне програмне забезпечення дозволяє значно скоротити час на проведення ревізії, мінімізувати вплив людського фактору та запобігти виникненню помилок, у автоматичному режимі прив'язати результати ревізії до фінансових результатів діяльності підприємства. Завдячуючи цьому оптимізуються облікові операції та підвищуються якість керування підприємством [9].

Однією з найскладніших проблем в обліку багаторічних насаджень є те що результати інвентаризації відображаються тільки в паспорті об'єкта та графічних матеріалах. Сучасні комп'ютерні технології дають змогу мати цифрову інтерактивну карту території та нанести на цю карту як наявні садово-паркові об'єкти в їх реальних межах, так і дерева, кущі, а також елементи благоустрою, виявлені в ході інвентаризації на території цих об'єктів.

За задумом розробників Smart Green сучасні супутникові технології дають змогу точно встановити місце геолокації смартфона чи планшета, а отже, підійшовши до дерева або куща, є можливість перенести дані про місце розташування об'єкта на цифрову карту. У режимі реального часу такі дані, як назва рослини, її висота, діаметр стовбура, санітарний стан та власне її фотографія із смартфона або планшета, потрапляють в електронну базу даних. Розробниками програми передбачено можливість наповнення бази даних усіма користувачами мобільного додатку на відкритому порталі. Отже кожне дерево або кущ матиме свій інвентарний номер, і відправивши його фотографію на сайт, можна буде отримати всі дані про цю рослину [19].

Прийняття управлінських рішень з використанням комп'ютерної програми Smart Green здійснюється на основі:

1) заповнення бази даних має відбуватися за спеціальним алгоритмом і виконуватиметься підготовленими групами фахівців, які цілеспрямовано за єдиною методикою будуть проводити ландшафтну таксацію та інвентаризацію насаджень;

2) уточнення виконавцем місця геолокації безпосередньо біля досліджуваного дерева перед початком інвентаризаційної роботи;

3) внесення адміністратором назви рослин, включаючи родову і видову назву (дублювання латиницею);

4) розширення переліку характеристик санітарного стану рослин, окрім оцінок "добрий", "задовільний", "незадовільний" передбачаючи примітки, що характеризують причини погіршення санітарного стану за п'ятибальною шкалою оцінки;

5) формулювання в окремій графі передбачених пропозицій щодо заходів, спрямованих на покращення санітарного стану, а саме: формувальне обрізування гілок, санітарне обрізування гілок, уражених омелою, обрізування сухих гілок.

6) доцільності проведення замірів діаметра стовбура та висоти дерев з використанням спеціальних вимірювальних приладів.

Отримані під час інвентаризації дані в режимі реального часу передаються на сайт, а також паралельно записуються в щоденник інвентаризації. Після камерального оброблення результатів дослідження виготовляється документація: план з нанесеними рослинами, відомість інвентаризації, паспорт об'єкта, звіт про склад і стан дендрофлори й об'єкта благоустрою. На основі цих даних адміністратор сайту або керівник групи, отримавши відповідний доступ, вносить корективи в електронну базу даних, здійснюючи верифікацію, та присвоює інвентарний номер рослині та вказує номер штрих-коду, що закріплюється на дереві під час інвентаризації. Паралельно уточнюють місця геолокації, назви рослин, зокрема і латинські назви виду або культивуру. Перевіряється правильність назви виду насадження, в якому зростає деревна рослина, а також її назва, санітарний стан, кількісні показники (висота, діаметр стовбура та проекція крони, вік, кількість стовбурів, враження омелою тощо). Важливо під час оцінювання деревних рослин відразу встановити естетично-господарську цінність кожного екземпляра, що дасть змогу зважено приймати рішення під час реалізації заходів з догляду чи реконструкції [19].

В цілях запровадження елементів міжнародної концепції з управління активами на підприємствах водопровідно-каналізаційного господарства розроблено програмне забезпечення PostgreSQL та QGIS. Для підприємств водопровідно-каналізаційного господарства всі основні засоби, які безпосередньо задіяні під час процесу видобутку та постачання води питної якості своїм споживачам та відведення й очищення стоків, умовно поділяються на дві групи: «наземні активи» (англ. Aboveground Assets) та «підземні активи» (англ. Belowground Assets). Усі активи, які можливо візуально оглянути, зараховують до «наземних активів», а ті, які неможливо побачити без використання спеціальної техніки – до «підземних активів» [17].

Покроково процес інвентаризації технічного стану та оцінки виглядає наступним чином:

- фактична ідентифікація активу (де знаходиться і під час якого технологічного процесу використовується актив);
- фото зовнішнього вигляду активу;
- збір наявної інформації (інвентарний номер відповідно до оборотної відомості, технічна інформація, що зазначена на металевій інформаційній табличці (бирці) або у паспорті обладнання);
- підготовка анкети – форми для збору даних та оцінки критичності активу (внесення наявної інформації, уточнення даних бухгалтерського обліку, друк анкети);
- проведення оцінки працездатності та критичності активу фахівцем, який обслуговує актив (заповнення оціночної частини в анкеті);
- внесення даних з анкети до бази даних активів із використанням програмного продукту QGIS.

Ключовою метою запровадження системи управління для підземних активів є визначення того, коли і які ділянки трубопроводу необхідно замінити, і відповідно до цього розрахувати потребу у капітальних інвестиціях на довготерміновий період. Для такого прогнозування та розрахунку потреб необхідно щонайменше мати дані стосовно матеріалу мереж та року укладання трубопроводу. Звісно, найбільш достовірну інформацію можна отримати шляхом безпосереднього обстеження наявної системи водопостачання, використовуючи спеціальну техніку та обладнання. Іншим джерелом інформації є дані бухгалтерського обліку та креслення, які мають зберігатися в архівах підприємства. Однак у тих випадках, коли здійснити обстеження стану мереж або перенесення даних з паперових носіїв у електронну базу даних неможливо через витратність та трудомісткість цих робіт, то на початковому етапі створення бази даних достатньо внести наявну (хоч і суб'єктивну) інформацію та зробити деякі припущення, використовуючи досвід та знання технічних спеціалістів, що обслуговують мережі – начальників дільниць, майстрів тощо. У подальшому під час отримання нових даних базу даних можна актуалізувати більш достовірною інформацією [17].

Існує ще такий спосіб виявлення негативних явищ при проведенні інвентаризації як проведення контрольної перевірки після проведення інвентаризації.

До перевірок якості проведеної інвентаризації залучаються досвідчені робітники і спеціалісти, які в досконалому знають організацію проведення інвентаризації. Однак на практиці контрольні перевірки проводяться дуже рідко. Така тенденція має місце через завантаженість роботою бухгалтерів і нестачею достатньої кількості необхідних облікових працівників.

Висновки і пропозиції. Використання комп'ютерних програм при проведенні інвентаризації дозволяє прискорити як ідентифікацію об'єктів, що перевіряються, так і складання та опрацювання інвентаризаційних документів, усунути ймовірність помилок у номенклатурних номерах, цінах та інших реквізитах, уникнути викривлення загальних результатів інвентаризації [8, 10].

Проблема аналітичності обліку недостач і втрат, залишається актуальною. На торговельних підприємствах виявлені недостачі і втрати товарів доцільно групувати в наступних розрізах: за часом виявлення; за місцем виникнення; по відношенню до норм; за товарними групами; за матеріально відповідальними особами. Дана пропозиція значно підвищить достовірність облікової інформації і розширить можливості її використання для аналізу втрат і відповідно прийняття рішень щодо запобігання їх виникненню в майбутньому, що є вкрай актуальним в ринкових умовах господарювання. Також можна ідентифікувати працівників відповідальних за зберігання та переміщення товарів підприємства, що дасть змогу відшкодувати вартість втрат за рахунок осіб, які причетні до нестач цінностей.

Різноманітність організаційно-правових форм підприємницької діяльності спонукає до застосування різних методів контролю, подальшого їх удосконалення або введення нових модифікацій. Дослідження організаційно-правового аспекту функціонування різноманітних суб'єктів господарювання дають підстави вважати, що сьогодні в законодавчому порядку здійснення внутрішньогосподарського контролю не регламентується. Такі чинники, як форма власності, вид економічної діяльності, організаційно-правова форма підприємницької діяльності, розмір підприємства, що залежить від обсягів господарського обороту і чисельності його працівників, не впливають на сутність, зміст і методику проведення інвентаризації, але впливають на вибір і впровадження програмних продуктів для ефективного проведення інвентаризаційних процедур. Застосування технологій цифрової ідентифікації в інвентаризаційних процедурах дасть змогу зменшити витрати праці та робочого часу, підвищити ефективність таких процедур, забезпечити своєчасність і оперативність інвентаризації, зменшити ймовірність зловживань.

Джерела та література

1. Бардаш С. В. Інвентаризація: теорія, практика, компютеризація. Житомир. ЖІТІ, 1999. 372 с.
2. Боднарчук А.В. Інвентаризація власного капіталу. [Облік і фінанси АПК: освітній портал](https://magazine.faaaf.org.ua/inventarizaciya-vlasnogo-kapitalu.html) <https://magazine.faaaf.org.ua/inventarizaciya-vlasnogo-kapitalu.html>
3. Височан О. С., Височан О. О. Інвентаризація: сутність, класифікація, принципи, функції та завдання *Науковий вісник Ужгородського національного університету* Випуск 22, частина 1 • 2018. С. 48-52
4. Гордієць І. Інвентаризація ПММ на АЗС і не тільки. <https://cutt.ly/ye0VTV1V>
5. Гулюк В. Інвентаризація магазину: як зробити процес точнішим та простішим *Consulting for Retail* <http://surl.li/dpwrds>
6. Гуйда Л. Інвентаризація згідно з П(С)БО. Коли і як вона проводиться. *Дебет Кредит* - № 47, 2000 р.
7. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні від 16.07.1999 №996-XIV
8. Інвентаризація критично важливих активів та процедури її проведення. МОГОЛ АЛЬФА. Бухгалтерські новини. 29.11.2023 <http://surl.li/irbsvh>
9. Інвентаризація. Прості рішення для обліку. Автоматизація бізнесу без специфічних знань та додаткових спеціалістів. <https://usap.online/docs/inventaryzatsiia/>
10. Інвентаризація в BAS Системи для бізнесу. 13.11.2024 <http://surl.li/sbcajk>
11. [Інструкції про порядок приймання, транспортування, зберігання, відпуску та обліку нафти і нафтопродуктів на підприємствах і організаціях України № 281/171/578/155](https://www.ris.gov.ua/ua/legislation/ukrainska-pravova-akti/281171578155)
12. Калюга Є.В. Зміст, порядок проведення і вдосконалення методичних прийомів інвентаризації. *Вісник податкової служби України*. 2001. № 5. с. 24-30.

13. Кулинич М. Б. Удосконалення елементів методу бухгалтерського обліку в контексті цифрової модернізації економіки. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 4(24). С. 97-103. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-04-97-103>
14. Кулинич М. Б. Інвентаризація в системі управління : монографія. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. 124 с.
15. Муравський В. В. Комп'ютерно-комунікаційна форма обліку : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 486 с.
16. Омельницька З. Інвентаризація основних засобів і нематеріальних активів. *Online бібліотека «Баланс»* <http://surl.li/tiqeo>
17. Особливості проведення інвентаризації технічного стану та оцінки активів комунальних підприємств водопровідно-каналізаційного господарства із використанням програмного продукту QGIS. <http://surl.li/baczlm>
18. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затверджене наказом Мініфіну від 02.09.2014 №879
19. Роговський С. В., Олешко О. Г., Жихарева К. В., Струтинська Ю. В., Колотницька А. В. Сучасні проблеми інвентаризації рослин у міських насадженнях і досвід їх вирішення. *Науковий вісник НЛТУ України*, 2021, т. 31, № 5. С. 60-66 *Scientific Bulletin of UNFU*, 2021, vol. 31, no 5 <https://nv.nltu.edu.ua> <https://doi.org/10.36930/40310509>
20. Садова А. Інвентаризація: як організувати та провести. <https://7eminar.ua/news/758-inventarizaciya-yak-organizuvati-ta-provesti?page=6>
21. Фрундіна Л. І., Артюх О. В. Вдосконалення процесу інвентаризації шляхом застосування комп'ютерних технологій. *ЛОГОС.онлайн*. № 16 (December, 2020) ЕОІ [10.11232/2663-4139.16.64](https://doi.org/10.11232/2663-4139.16.64)
22. Цивільний кодекс України, зі змінами і доповненнями, № 3778-IX від 05.06.2024
23. Чудовець В.В. Науково-практичний підхід до визначення етапів проведення інвентаризації. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2007. № 8. с.12-19

References

1. Bardash S. V. (1999). *Inventaryzatsiia: teoriia, praktyka, kompiuteryzatsiia*. [Inventory: theory, practice, computerization]. Zhytomyr. ZhITI, 372 s. [in Ukrainian].
2. Bodnarchuk A.V. *Inventaryzatsiia vlasnoho kapitalu*. [Inventory of equity capital]. *Oblik i finansy APK: osvittii portal* [Accounting and finance of the agro-industrial complex: educational portal]. <https://magazine.faaf.org.ua/inventarizaciya-vlasnogo-kapitalu.html> [in Ukrainian].
3. Vysochan O. S., Vysochan O. O. (2018) *Inventaryzatsiia: sutnist, klasyfikatsiia, pryntsyipy, funktsii ta zavdannia*. [Inventory: essence, classification, principles, functions and tasks]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]. Vypusk 22, chastyna 1 •. S. 48-52 [in Ukrainian].
4. Hordiets I. *Inventaryzatsiia PMM na AZS i ne tilky*. [Inventory of fuels and lubricants at gas stations and more] <https://cutt.ly/ye0VTV1V> [in Ukrainian].
5. Huliuk V. *Inventaryzatsiia mahazynu: yak zrobyty protses tochnishym ta prostishym* [Store inventory: how to make the process more accurate and easier] *Consulting for Retail* <http://surl.li/dpwrds> [in Ukrainian].
6. Huida L. (2000) *Inventaryzatsiia zghidno z P(S)BO. Koly i yak vona provodytsia*. [Inventory in accordance with UAS. When and how it is carried out] *Debet Kredyt/ № 47*. [in Ukrainian].
7. *Zakon Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini vid 16.07.1999 №996-XIV* [The Law of Ukraine “On Accounting and Financial Reporting in Ukraine] [in Ukrainian].
8. *Inventaryzatsiia krytychno vazhlyvykh aktyviv ta protsedury yii provedennia*. MOHOL ALFA. *Bukhhalterski novyny*. [Inventory of critical assets and procedures for its conduct. MOGOL ALFA. Accounting news] [29.11.2023 http://surl.li/irbsvh](http://surl.li/irbsvh) [in Ukrainian].
9. *Inventaryzatsiia. Prosti rishennia dlia obliku. Avtomatyziatsiia biznesu bez spetsyfichnykh znan ta dodatkovykh spetsialistiv*. [Inventory. Simple solutions for accounting. Business automation without specific knowledge and additional specialists] <https://usap.online/docs/inventaryzatsiia/> [in Ukrainian].
10. *Inventaryzatsiia v BAS Systemy dlia biznesu*. 13.11.2024 [Inventory in BAS Systems for business] <http://surl.li/sbcjck> [in Ukrainian].
11. *Instruktsii pro poriadok pryimannia, transportuvannia, zberihannia, vidpusku ta obliku nafty i naftoproduktiv na pidpriemstvakh i orhanizatsiiakh Ukrainy* [Instruction on the Procedure for Acceptance, Transportation, Storage, Release and Accounting of Oil and Oil Products at Ukrainian Enterprises and Organizations No. 281/171/578/155] № 281/171/578/155 [in Ukrainian].

12. Kaliuha Ye.V. (2001). Zmist, poriadok provedennia i vdoskonalennia metodychnykh pryiomiv inventaryzatsii. [Content, procedure for conducting and improving inventory methods. Bulletin of the Tax Service of Ukraine]. *Visnyk podatkovoï sluzhby Ukrainy*. [Bulletin of the Tax Service of Ukraine] № 5. s. 24-30. [in Ukrainian].
13. Kulynych M. B. (2020). Udokonalennia elementiv metodu bukhholderskoho obliku v konteksti tsyvrovoi modernizatsii ekonomiky. [Improving the elements of the accounting method in the context of digital modernization of the economy] *Ekonomichni chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. [Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University.] № 4(24). S. 97-103.. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-04-97-103> [in Ukrainian].
14. Kulynych M. B. (2009). Inventaryzatsiia v systemi upravlinnia : monohrafiia. Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. Lutsk : VNU im. Lesi Ukrainky [Inventory in the management system : a monograph] 124 s. [in Ukrainian].
15. Muravskiy V. V. (2018). Kompiuterno-komunikatsiina forma obliku : monohrafiia. Ternopil : TNEU [Computer-communication form of accounting: monograph. Ternopil.] 486 s. [in Ukrainian].
16. Omelnytska Z. Inventaryzatsiia osnovnykh zasobiv i nematerialnykh aktyviv. Online biblioteka «Balans» [Inventory of fixed and intangible assets. Online library “Balance”] <http://surl.li/tiqeoo> [in Ukrainian].
17. Osoblyvosti provedennia inventaryzatsii tekhnichnoho stanu ta otsinky aktyviv komunalnykh pidpriemstv vodoprovodno-kanalizatsiinoho hospodarstva iz vykorystniam prohramnoho produktu QGIS. [Peculiarities of inventorying the technical condition and valuation of assets of water supply and sewerage utilities using the QGIS software product] <http://surl.li/baczlm> [in Ukrainian].
18. Polozhennia pro inventaryzatsiiu aktyviv ta zobov'iazan, zatverdzhene nakazom Minfinu vid 02.09.2014 №879 [Regulations on the inventory of assets and liabilities] [02.09.2014 №879](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/02092014%2F879) [in Ukrainian].
19. Rohovskyi S. V., Oleshko O. H., Zhykharieva K. V., Strutynska Yu. V., Kolotnytska A. V. (2021). Suchasni problemy inventaryzatsii roslyn u miskykh nasadzhenniakh i dosvid yikh vyrishennia. [Modern problems of plant inventory in urban plantations and experience of their solution] *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. [Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine] t. 31, № 5. S. 60-66 <https://nv.nltu.edu.ua> <https://doi.org/10.36930/40310509> [in Ukrainian].
20. Sadova A. Inventaryzatsiia: yak orhanizuvaty ta provesty. [Inventory: how to organize and conduct it] <https://7eminar.ua/news/758-inventarizaciya-yak-organizuvati-ta-provesti?page=6> [in Ukrainian].
21. Frundina L. I., Artiukh O. V. (2020). Vdoskonalennia protsesu inventaryzatsii shliakhom zastosuvannia kompiuternykh tekhnolohii. [Improving the inventory process through the use of computer technology]. *ΛΟΗΟΣ.onlain*. № 16 EOI [10.11232/2663-4139.16.64](https://doi.org/10.11232/2663-4139.16.64) [in Ukrainian].
22. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy, zi zminamy i dopovnenniamy [Civil Code of Ukraine, as amended and supplemented] [№ 3778-IX від 05.06.2024](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3778-IX) [in Ukrainian].
23. Chudovets V.V. (2007) Naukovo-praktychnyi pidkhid do vyznachennia etapiv provedennia inventaryzatsii. [Scientific and practical approach to determining the stages of inventory]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt* [Accounting and audit]. № 8. s.12-19 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.12.2024 р.

УДК 657.15:[351.746:007

Фатенок-Ткачук Алла,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки,
кафедра обліку і оподаткування,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0001-6200-4873
Fatenok-Tkachuk.Alla@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-72-81>

ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ЦИФРОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФІНАНСОВОМУ ОБЛІКУ

Анотація. Вступ. В умовах постійних загроз втручання в інформаційні системи суб'єкта господарювання, виникає потреба захисту та збереження цифрової інформації як первинних так і систематизованих облікових даних.

Метою даної роботи є систематизування теоретичних положень та обґрунтування практичних рекомендацій щодо організації захисту цифрових даних фінансового обліку.

Методи. У процесі досліджень використовувалися метод індукції на етапі збору, обробки та систематизації одержаної інформації, метод аналізу та синтезу – для поєднання складових елементів економічних явищ в єдиному процесі.

Результати. Виявлено сутнісні характеристики понять інформаційна безпека, цифрова безпека та кібер-безпека даних у контексті економічної безпеки підприємства. Ідентифіковано сукупність заходів у системі організування цифрової безпеки даних фінансового обліку. Визначено основні напрямки державної політики у сфері інформаційної безпеки. Визначено основні заходи забезпечення кібер-безпеки для підприємств критичної інфраструктури. Виокремили основні проблеми захисту цифрової інформації в обліку. Узагальнено основні способи запобігання кіберзагрозам. Практичне значення мають сформовано рекомендації щодо організації системи забезпечення безпеки цифрових даних у фінансовому обліку. Виокремлено дії облікового персоналу підприємства або підприємства партнера, що можуть створити загрозу витоку інформації. Ідентифіковано сукупність інформаційних джерел, що потребують захисту.

Висновки. Система захисту цифрової інформації має стати елементом облікової політики підприємства, а її впровадження сприятиме економічній безпеці суб'єкта господарювання.

Ключові слова. Організація інформаційної безпеки, цифрові дані фінансового обліку, кібер-безпека.

Fatenok-Tkachuk Alla,
Ph.D., Associate Professor,
Lesya Ukrayinka Volyn National University,
Lutsk,

ORGANIZATION OF THE DIGITAL INFORMATION PROTECTION SYSTEM IN FINANCIAL ACCOUNTING

Abstract. Introduction. The constant development of technologies, changing forms of threats and the need to adapt to new conditions will require organizations to constantly improve their security systems.

The purpose of this work is to systematize theoretical provisions and substantiate practical recommendations regarding the organization of protection of digital financial accounting data.

Methods. In the process of research, the method of induction was used at the stage of collecting, processing and systematization of the received information, the method of analysis and synthesis - to combine the constituent elements of economic phenomena in a single process.

Results. The essential characteristics of the concepts of information security, digital security and data cyber security in the context of economic security of the enterprise are revealed. A set of measures in the system of organizing digital security of financial accounting data has been identified. National and international legal acts, standards and recommendations define mandatory requirements for data storage, processing and transmission, thus providing a legal basis for the implementation of information security policies. The main directions of state policy in the field of information security have been determined. The state in which business entities currently work is accompanied by constant cyber-attacks both on the enterprises themselves and on the totality of their digital data in the

field of accounting and taxation. The main measures to ensure cyber security for critical infrastructure enterprises have been determined. They singled out the main problems of digital information protection in accounting, namely: data leakage; software attacks; phishing and social engineering; malware. The main methods of preventing cyber threats are summarized. Recommendations on the organization of the system for ensuring the security of digital data in financial accounting have been formed. The actions of the accounting staff of the enterprise or the enterprise of the partner, which may create a threat of information leakage, are singled out. A set of information sources in need of protection has been identified.

Conclusions. The digital information protection system should become an element of the company's accounting policy, and its implementation will contribute to the economic security of the business entity.

Key words. Organization of information security, digital data of financial accounting, cyber security.

Постановка проблеми та її значення. Безпека цифрової інформації на сьогодні – це безпека бізнесу в цілому. У час, коли всі платіжні інструкції, розрахунки, подача фінансової та податкової звітності є за допомогою інформаційних технологій; коли існуючі бухгалтерські програми не оновлюються і є ризик втручання зі сторони – захист є особливо важливим завданням. Доцільність обробки значного масиву даних спричиняє додаткові загрози виникнення витрат у випадку кібератаки чи збою системи. Значна кількість ресурсу на сьогодні витрачається на збереження обліково-аналітичної інформації суб'єкта господарювання.

Забезпечення безпеки обліково-аналітичних даних включає в себе комплекс заходів, спрямованих на запобігання несанкціонованому доступу, змінам, втратам або розголошенню інформації. Урахування сучасних технологій і зростаючих загроз, таких як кіберзлочинність, кібератаки, витоки даних, маніпуляції з інформацією, змушує організації розробляти спеціалізовані стратегії та інструменти для забезпечення захисту даних. Відсутність належного рівня безпеки може призвести до значних фінансових втрат, репутаційних збитків і навіть до втрати конкурентних переваг.

Проте навіть при застосуванні найсучасніших засобів захисту, питання забезпечення безпеки обліково-аналітичних даних залишається складним і багатогранним. Постійний розвиток технологій, зміна форм загроз і необхідність адаптації до нових умов вимагатимуть від організацій постійного вдосконалення систем безпеки. У зв'язку з цим, інтерес до інструментів і методів забезпечення безпеки цих даних є надзвичайно актуальним у сучасному інформаційному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми обліково-аналітичного захисту обліково-аналітичної інформації, у системі управління підприємством знайшли відображення в працях вітчизняних та іноземних вчених, а саме: О. А. Баранова, К. П. Боримської, С. І. Василішина, С. М. Деньги, З.-М. Задорожного, З. Б. Живко. Незважаючи на ґрунтовний доробок, потребують уточнення методичні аспекти захисту обліково-аналітичної інформації та їх відображення в обліковій політиці підприємства.

Багато науковців вважають, що до сьогоднішнього дня питання однозначного розуміння сутності та основне методики забезпечення безпеки цифрових даних фінансового обліку не існує через відсутність нормативного забезпечення, тому все ще залишаються відкритими та потребують вирішення окремі питання.

Мета і завдання статті. Метою даної роботи є систематизування теоретичних положень та обґрунтування практичних рекомендацій щодо організації захисту цифрових даних фінансового обліку.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Однією з основних задач забезпечення безпеки обліково-аналітичних даних є створення багаторівневої системи захисту, яка включає як технічні, так і організаційні заходи. На технічному рівні використовуються різноманітні інструменти шифрування, засоби аутентифікації та управління доступом, системи моніторингу і виявлення загроз. Організаційні заходи включають розробку політик безпеки, регулярне навчання персоналу та створення системи реагування на інциденти.

Правове регулювання безпеки даних має величезне значення в забезпеченні належного рівня захисту обліково-аналітичної інформації. Національні та міжнародні нормативно-правові акти, стандарти та рекомендації визначають обов'язкові вимоги щодо зберігання, обробки та передачі

даних, забезпечуючи тим самим правову основу для реалізації політик інформаційної безпеки. Невиконання цих вимог може призвести до юридичних санкцій і серйозних економічних наслідків для організацій.

Інформаційна безпека – це безпека будь-якої інформації, включаючи паперові документи, голосову інформацію тощо. До неї часто відносять питання державної безпеки, пропаганди, цензури, соціальних маніпуляцій тощо. Крім того до інформаційної безпеки (ІБ) часто відносять фізичну безпеку, безпеку персоналу, безпеку відносин із третіми сторонами, безперервність бізнесу тощо. Прикладом такого бачення є міжнародний стандарт із управління безпекою організацій ISO 27001 [20].

Інформаційна безпека є основою економічної безпеки підприємства. Сьогодні термін «безпека» розглядається як одна з ключових проблем, яка зачіпає кожного індивіда, підприємства, регіони, держави та світову спільноту в цілому. Це поняття постійно еволюціонує, його зміст ускладнюється та набуває нових відтінків.

У Західній Європі термін «безпека» почав використовуватись ще в XII столітті, проте значного поширення набув лише у XVII–XVIII століттях, коли основним завданням держави вважалося забезпечення добробуту та захисту від загроз. У ті часи безпеку визначали як стан, в якому небезпеки усунуто або нейтралізовано, а соціальні інститути забезпечують стабільність.

Безпека розглядається як стан, що дозволяє ефективно запобігати зовнішнім та внутрішнім загрозам, забезпечувати стабільний розвиток об'єкта та його гармонійне існування. Це поняття багатогранне й застосовується на різних рівнях: від глобального та міжнародного до індивідуального.

На міжнародному рівні безпека передбачає гарантії для окремих держав і їхніх суб'єктів. Розширення інтеграційних зв'язків між країнами формує умови для економічного співробітництва, водночас впливаючи на внутрішні політики окремих держав.

На національному рівні безпека охоплює економічну стабільність та захист інтересів країни, що можливе завдяки участі в міжнародному поділі праці, сталому соціально-економічному розвитку та ефективній співпраці на світовій арені. Основним документом, який регулює державну політику в цій сфері, є Закон України «Про національну безпеку», ухвалений 21 червня 2018 року [11]. Координацію питань безпеки здійснює Рада національної безпеки і оборони України.

Поняття «економічна безпека» вперше ввів у вжиток Ф. Рузвельт близько 90 років тому, а офіційно його закріплено в 1985 році в резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Міжнародна економічна безпека». Економічна безпека має особливе значення, оскільки всі інші види безпеки безпосередньо залежать від економічного забезпечення. Стабільна система економічної безпеки є фундаментом для захисту національних інтересів та забезпечення незалежності держави [4].

Державна політика у сфері інформаційної безпеки повинна зосереджуватись на: створенні та забезпеченні функціонування цілісної системи інформаційної безпеки в Україні; розробці та впровадженні новітніх інформаційних технологій для захисту інформаційної інфраструктури; вдосконаленні нормативно-правової бази в галузі інформаційної безпеки.

Таким чином, ефективне забезпечення інформаційної безпеки потребує комплексного підходу, що включає стратегічне планування, правову та організаційну підтримку, а також технологічні заходи для захисту національних інтересів у цифровому середовищі.

Основними принципами ІБ є – цілісність, доступність і конфіденційність. Ці вимоги застосовні не тільки до електронної інформації, але й до «паперової», усної тощо.

Безпека ІТ (комп'ютерна безпека, цифрова безпека, ІТ-безпека) це – захист від хакерів, вірусів, спаму, фішингу та безлічі інших загроз, що виникають, головним чином, з Інтернету. Цей захист найчастіше реалізується зниженням тих чи інших організаційних або технічних вразливостей безпеки [2].

Безпека ІТ – це забезпечення цілісності, доступності, конфіденційності та інших вимог безпеки, що пред'являються до обчислювальної та комунікаційної техніки та інформації, яку вона зберігає, обробляє та передає. До завдань безпеки ІТ відносять також захист від соціальної інженерії, управління ефективністю безпеки, надання гарантій безпеки, відповідності нормативним вимогам безпеки, страхування інформаційних ризиків, забезпечення безперервності бізнесу.

Поняття кібер-безпеки започатковане від теміну “кібернетика”. Він був придуманий Андре-Марі Ампером у 1834 році та розвинений Норбертом Вінером у 1948 році. Кібернетика в сучасному розумінні – це дисципліна про інформацію в складних керуючих системах. Наприклад, у комп’ютері, людині чи суспільстві.

У сучасному контексті приставка «кібер-» набула широкого поширення та переосмислення завдяки канадсько-американському письменнику-фантасту Вільяму Гібсону. У 1984 році у своєму романі «Нейромант» він запровадив та популяризував термін «кіберпростір» (cyberspace) для опису віртуальної реальності та глобальних комунікаційних мереж. Його роботи вплинули на масову культуру і сформували сучасне розуміння цифрового світу.

За визначенням Міжнародного союзу електров’язку (МСЕ), кібербезпека – це набір інструментів, стратегій, принципів безпеки, гарантій, керівних принципів, підходів до управління ризиками, поведінки, навчання, практичного досвіду, страхування та технологій, які можуть бути використані для захисту кіберсередовища, організаційних ресурсів та користувачів [3].

Враховуючи сутність поняття «захист інформації», що трактується міжнародним стандартом ISO/IEC 27001 [20] як забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації, під кібернетичною безпекою облікової інформації розуміється як стан захищеності, за якого забезпечується своєчасне виявлення, запобігання та зведення нанівець несанкціонованого використання, порушення конфіденційності, цілісності або знищення облікової інформації електронними засобами.

На сьогодні багато вітчизняних підприємств відносяться до об’єктів критичної інфраструктури. Фінансова інформація таких підприємств, що є результатом фінансового обліку потребує особливого захисту.

Стан у якому на сьогодні працюють суб’єкти господарювання супроводжується постійними кібератаками як на самі підприємства так і сукупність їх цифрових даних в сфері обліку та оподаткування. Визнання підприємства частиною критичної інфраструктури спрощує військовий облік та сприяє безперервному випуску продукції важливої для існування громадян України. У зв’язку з виникненням нового формату підприємств виникла необхідність нормативного забезпечення їх діяльності та обліку. Так у 2019 році Кабміном було прийнято постанову про затвердження «Загальних вимог до кіберзахисту об’єктів критичної інфраструктури» [9]. Саме вони є основою організації захисту обліково-аналітичної інформації на сьогодні.

Система інформаційної безпеки – сукупність організаційних та технічних заходів, а також засобів і методів захисту інформації, які впроваджуються на об’єкті критичної інформаційної інфраструктури об’єкта критичної інфраструктури з метою запобігання кіберінцидентам, виявлення та захисту від кібератак, порушення конфіденційності, цілісності та доступності інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються), запобігання порушенню режиму функціонування та/або недоступності служб (функцій) об’єкта критичної інформаційної, порушенню функціонування компонентів об’єкта; забезпечення спостережності за діями користувачів та функціонуванням засобів захисту об’єкта критичної інформаційної інфраструктури.

На таких об’єктах має діяти політика інформаційної безпеки. Політика інформаційної безпеки – політика, що визначає підхід підприємства, установи та організації, які відповідно до законодавства віднесені до об’єктів критичної інфраструктури, до інформаційної безпеки, вимоги, правила, обмеження, рекомендації, що регламентують порядок дотримання та забезпечення інформаційної безпеки.

Організаційні та технічні заходи з кіберзахисту, які впроваджуються на об’єкті критичної інформаційної інфраструктури об’єкта критичної інфраструктури, повинні забезпечувати: формування на об’єкті критичної інфраструктури загальної політики інформаційної безпеки; управління доступом користувачів та адміністраторів до об’єктів захисту об’єкта критичної інформаційної інфраструктури об’єкта критичної інфраструктури; ідентифікацію та автентифікацію користувачів та адміністраторів об’єкта критичної інформаційної інфраструктури об’єкта критичної інфраструктури; реєстрацію подій компонентами об’єкта критичної інформаційної інфраструктури об’єкта критичної інфраструктури та їх періодичний аудит; мережевий захист компонентів та інформаційних ресурсів об’єкта критичної інформаційної інфраструктури об’єкта критичної

інфраструктури; доступність та відмовостійкість компонентів та інформаційних ресурсів об'єкта критичної інформаційної інфраструктури об'єкта критичної інформаційної інфраструктури; визначення умов використання змінних (зовнішніх) пристроїв та носіїв інформації на об'єкті критичної інформаційної інфраструктури об'єкта критичної інформаційної інфраструктури; визначення умов використання програмного та апаратного забезпечення об'єкта критичної інформаційної інфраструктури об'єкта критичної інформаційної інфраструктури; визначення умов розміщення компонентів об'єкта критичної інформаційної інфраструктури об'єкта критичної інформаційної інфраструктури.

Формування додаткових заходів із забезпечення кіберзахисту розробник комплексної системи захисту інформації здійснює з урахуванням вимог нормативних документів у сфері технічного захисту інформації, міжнародних стандартів з питань інформаційної безпеки.

Об'єкт критичної інфраструктури повинен мати у своєму складі підрозділ або посадову особу з інформаційної безпеки, що відповідають за політику інформаційної безпеки, прийняту на підприємстві та контроль за її дотриманням. Під час визначення відповідальних за інформаційну безпеку перевага повинна надаватися особам, які мають фахову освіту та досвід роботи у сфері технічного захисту інформації або інформаційної безпеки. Крім того мають бути визначені права та обов'язки всіх категорій користувачів та адміністраторів інформаційної інфраструктури, обов'язки адміністраторів з обслуговування компонентів та забезпечення її інформаційної безпеки, які оформлюються окремим рішенням.

Рекомендовано для підприємств мати визначений перелік інформаційних, програмних та апаратних ресурсів об'єкта критичної інформаційної інфраструктури об'єкта, рівень їх критичності та можливий рівень наслідків у випадку порушення конфіденційності, цілісності та доступності інформації, недоступності служб (функцій) об'єкта критичної інформаційної інфраструктури об'єкта критичної інформаційної інфраструктури, порушення функціонування компонентів об'єкта.

На об'єкті критичної інфраструктури повинно бути затверджено політику управління ризиками інформаційної безпеки і методику їх оцінювання та оброблення.

Бухгалтерські системи можуть бути вразливими до різноманітних кіберзагроз. Ми виокремили основні проблеми захисту цифрової інформації в обліку:

1. Витік даних. Один із найбільших ризиків, пов'язаний із бухгалтерськими системами, полягає в тому, що зловмисники можуть отримати доступ до фінансової інформації, такої як баланси, звіти, інформація про операції. Це може статися через слабкі місця в системах безпеки або через несанкціонований доступ до баз даних.

2. Атаки на програмне забезпечення. Зловмисники можуть скористатися уразливими місцями в програмному забезпеченні бухгалтерської системи (наприклад, уразливості в протоколах обміну даними або в алгоритмах шифрування) для того, щоб здійснити атаку. Атаки можуть включати злочинний доступ до даних або їх пошкодження.

3. Фішинг та соціальна інженерія. Зловмисники можуть використовувати методи соціальної інженерії для того, щоб отримати доступ до облікових даних працівників підприємства, шляхом обману. Наприклад, фішинг-атаки, коли зловмисники створюють фальшиві електронні листи або вебсайти, які імітують справжні, щоб отримати логіни, паролі чи іншу конфіденційну інформацію.

4. Шкідливе програмне забезпечення. Включаючи віруси, трояни, руткити та програмне забезпечення для викрадення даних. Шкідливі програми можуть проникати в бухгалтерські системи через заражені файли, посилання чи електронні листи, а потім виводити або змінювати інформацію в облікових базах даних.

Завданням кіберзахисту та безпеки даних в бухгалтерському обліку є забезпечення комплексу організаційно-технічних заходів та кадрових завдань, спрямованих на захист комерційної таємниці. Заходи безпеки реалізуються у вигляді програм або програмних пакетів, які розширюють функціональність стандартних операційних систем або систем управління базами даних. Ми виокремили три групи заходів кіберзахисту облікової інформації, а саме організаційні, технічні та кадрові.

Організаційні полягають в обмеженні несанкціонованого доступу до обліково-аналітичної інформації. Технічні, у свою чергу, це попередження навмисного пошкодження облікових систем за допомогою спеціально спровокованих порушень роботи технічних засобів або інформаційних

технологій. Підвищення компетенцій працівників та їх відповідальності у процесі використання інформаційних технологій є основою кадрових заходів.

На технічному рівні заходи кібербезпеки включають контроль доступу до облікових даних, управління авторизацією та захист облікової інформації. Основним способом запобігання кіберзагрозам є впровадження заходів контролю доступу до веб-сайтів, систем та файлів на послідовному рівні [3].

Деякі функції безпеки передбачені в бухгалтерському програмному забезпеченні, наприклад наявність пароллю для входу, фіксація того хто створює документи, ведення журналу роботи та керування документами. Крім вбудованих функцій контролю доречно регулярно здійснювати перевірку на наявність пристроїв призначених для прослуховування.

Основним способом запобігання кіберзагрозам є впровадження заходів контролю доступу до веб-сайтів, систем та файлів на послідовному рівні. Основним способом запобігання кіберзагрозам є запровадження послідовних заходів контролю доступу до веб-сайтів, систем і файлів.

Створення механізмів підзвітності дозволить визначити, хто працює над системою і що він робить у певний момент часу, а також реєструвати події, які відбуваються в комп'ютеризованих інформаційних системах бухгалтерського обліку.

Кіберзахист бухгалтерських систем є важливою складовою інформаційної безпеки підприємства. Використання багатопланових методів захисту, таких як шифрування, аутентифікація, моніторинг систем, антивірусні рішення та регулярне оновлення програмного забезпечення, дозволяє захистити чутливі фінансові дані від загроз, зберігаючи їх цілісність, конфіденційність і доступність. В умовах постійного зростання кіберзагроз підприємствам необхідно постійно вдосконалювати свою стратегію кіберзахисту для збереження своїх даних.

Шифрування є одним з найефективніших способів захисту даних від несанкціонованого доступу. Всі чутливі фінансові дані, що передаються по мережі або зберігаються на сервері, повинні бути зашифровані за допомогою стандартів шифрування, таких як AES (Advanced Encryption Standard) або RSA. Це забезпечує, що навіть якщо хакер отримає доступ до даних, він не зможе їх прочитати без відповідного ключа.

Всі користувачі бухгалтерських систем повинні мати чітко визначені ролі та доступ до конкретної інформації залежно від їхніх прав. Один із найважливіших методів захисту – це двофакторна аутентифікація (2FA), що додає додатковий рівень захисту при вході в систему. Крім традиційного пароля, користувачеві потрібно ввести код, що надсилається на його мобільний телефон або генерується спеціальним додатком.

Застосування систем, які потребують введення одноразового пароля (OTP) разом із звичайним паролем при вході в бухгалтерську систему. Це значно ускладнює злом пароля за допомогою крадіжки даних або методів соціальної інженерії.

Крім цього доречно здійснювати постійний моніторинг і виявлення вторгнень і системи, де здійснюється фінансовий облік. Системи для виявлення вторгнень (IDS) є важливою частиною кіберзахисту бухгалтерських систем. Ці системи постійно відстежують трафік і поведінку користувачів, виявляючи аномальні дії або спроби несанкціонованого доступу. Коли відбувається спроба атаки, система має змогу швидко сповістити адміністраторів для вжиття відповідних заходів. Спеціалісти IT пропонують також використання таких рішень, як Snort або Suricata, для виявлення та попередження атак на бухгалтерські системи. Вони можуть бути інтегровані з іншими компонентами системи безпеки для автоматичного блокування загроз. Splunk / SolarWinds / Nagios – системи моніторингу та аналізу логів для відстеження дій користувачів, включаючи спроби несанкціонованого доступу та аномальну активність.

Є відкриті інструменти для аудиту, а саме OSSEC – відкрита система для моніторингу та аналізу безпеки [22].

Спеціальні системи фільтрації трафіку можуть допомогти виявляти шкідливі програми та блокувати їх ще до того, як вони потраплять до системи. Програми типу Kaspersky, McAfee, або Bitdefender можуть бути інтегровані з бухгалтерським програмним забезпеченням для автоматичного сканування файлів і електронних листів на наявність шкідливих компонентів.

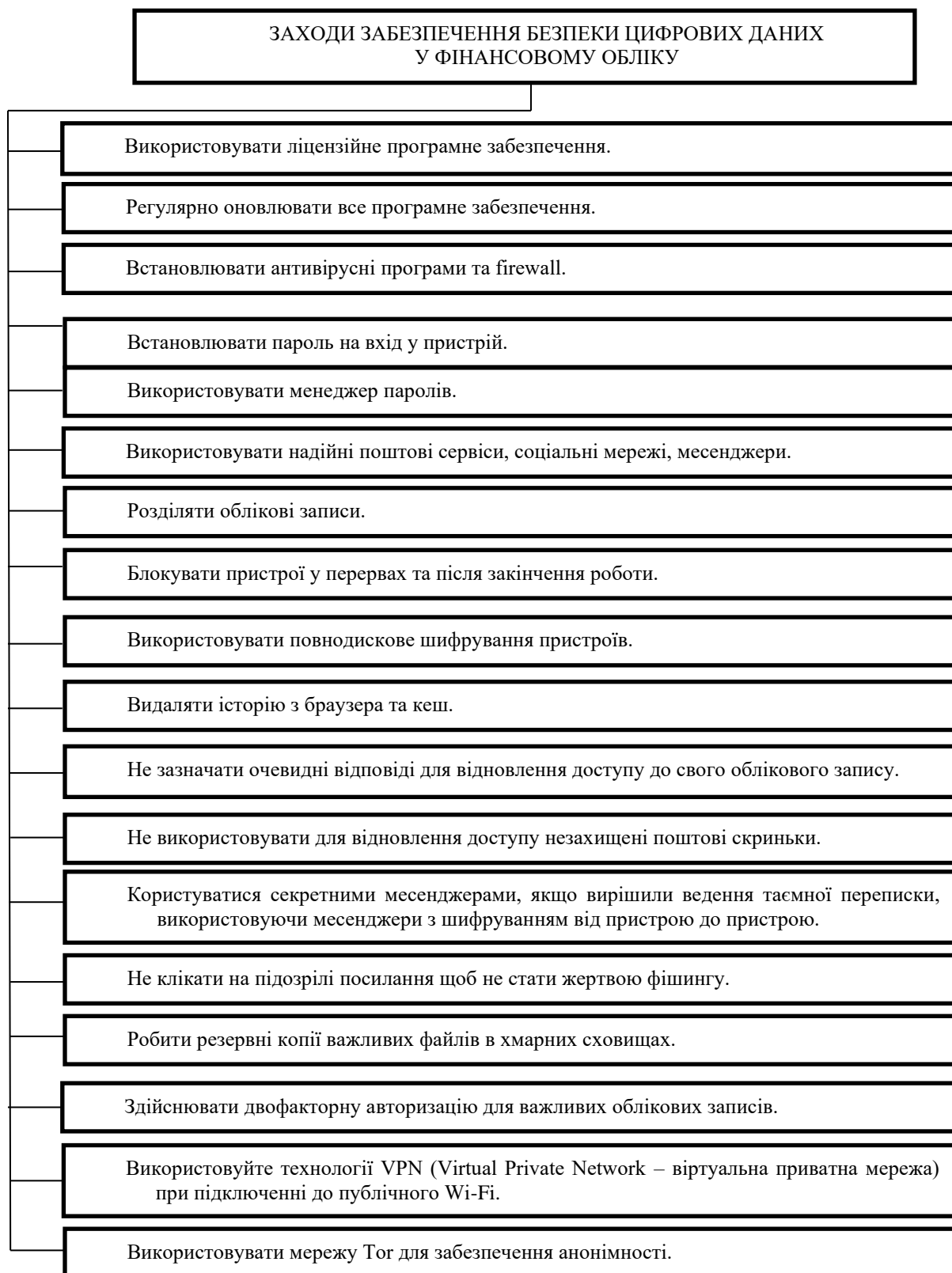

Рис. 1. *Заходи забезпечення безпеки цифрових даних у фінансовому обліку*
Примітка: сформовано автором на основі джерела [8]

Splunk / SolarWinds / Nagios – системи моніторингу та аналізу логів для відстеження дій користувачів, включаючи спроби несанкціонованого доступу та аномальну активність.

Регулярні оновлення програмного забезпечення є ключовим моментом для збереження безпеки бухгалтерських систем. Розробники постійно випускають патчі для усунення уразливостей, які можуть бути використані хакерами. Необхідно, щоб програмне забезпечення та операційні системи бухгалтерських систем завжди були актуальними та відповідали останнім стандартам безпеки. Системи оновлення, такі як Windows Update або patch management в програмному забезпеченні для бухгалтерії, можуть забезпечити своєчасне оновлення та виправлення пошкоджень, зокрема тих, що стосуються захисту від кіберзагроз.

Постачальників та підрядників слід заохочувати до дотримання принципів захисту інформації для компаній, які замовляють продукцію, товари, роботи та послуги. Загрозу витоку інформації становлять такі дії: відкриття файлів на комп'ютері від невідомих осіб, надісланих електронною поштою або через програми обміну миттєвими повідомленнями;

- встановлення неліцензійного програмного забезпечення, яке не потрібне працівнику для виконання своїх обов'язків;
- використання паролів «за замовчуванням», створення простих паролів, не намагання змінювати паролі протягом тривалого періоду часу, особливо у вікні введення даних на комп'ютері.

Ми виокремили основні рекомендації щодо організації системи забезпечення безпеки цифрових даних у фінансовому обліку (див. рис. 1).

Виникає питання, яку саме інформація потребує захисту. Фахівці сходяться на думці, що кожен суб'єкт господарювання повинен мати перелік конфіденційної комерційної інформації. Предметом комерційної таємниці є відомості бухгалтерського обліку, пов'язані з господарською діяльністю підприємства, до яких можна віднести виробничу та технологічну інформацію, інформацію про управління, фінанси й іншу діяльність. Також до предмета комерційної таємниці підприємства можуть бути віднесені документи про переговори підприємства з потенційними контрагентами та методи ціноутворення; документи, пов'язані з маркетинговими дослідженнями ринку; відомості про організацію праці і підбір працівників; інформація про умови зберігання документів, тобто відомості, що містять комерційну цінність.

Виконання переліку обов'язкових правил кібербезпеки сприятимуть захисту цифрових даних, що містяться у фінансовому обліку підприємства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вітчизняний бізнес є інвестором у майбутню перемогу. Інформаційні системи, безперервність роботи яких, потребують постійної уваги та захисту від кібер-загроз. Методичні рекомендації щодо організування захисту облікових даних, мають стати основою облікових політики задля розуміння комплексу заходів кожним представником обліково-аналітичних служб. Нормативно-правове забезпечення цього процесу дасть змогу ефективно та правомірно здійснювати роботу у цифровому просторі, здійснюючи фінансовий облік.

Джерела та література

1. Боримська К. П. Захист бухгалтерської інформації в обліковій політиці з метою оподаткування: організаційні аспекти. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2013. № 2. С. 14-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2013_2_4 (дата звернення: 15.12.2024).
2. Булдижов В. Кібербезпека, ІБ, безпека ІТ – у чому різниця? URL: <https://www.h-x.technology.ua/blog-ua/infosec-itsec-cybersecurity-deference-ua> (дата звернення 20.10.2024).
3. Василішин С. І. Обліково-аналітичне забезпечення в системі ризиків та загроз економічної безпеки аграрних підприємств України: монографія. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. 419 с.
4. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства : монографія. Київ : КНЕУ, 2022. 305 с.
5. Деньга С. М. Захист інформації в комп'ютерних інформаційних системах бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2004. № 5. С. 59-65.
6. Живко З. Б. Захист інформаційних ресурсів в управлінні системами економічної безпеки підприємства. *Економічний простір*. 2018. № 17. С. 166-173.
7. Кулинич М. Б., Фатенок-Ткачук А. О., Мельник К. П. Облік, аналіз, аудит і оподаткування в управлінні розвитком суб'єктів господарювання через призму цифровізації : монографія. Луцьк : Вежа-Друк,

2021. 170 с.

8. Настанови з кібербезпеки від експертів. URL: surl.li/lfoaiz (дата звернення: 15.12.2024).
9. Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури: постанова КМ від 19 червня 2019 р. № 518. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.12.2024 р.).
10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України документ 2163-VIII від 05.10.2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 15.12.2024).
11. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 35, ст.237, редакція від 13.07.2023 документ 3223-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3223-20#n59> (дата звернення 07.12.2024)
12. Фатенок-Ткачук А. О. Обліково-аналітичне забезпечення бізнес-процесів підприємства : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 200 с.
13. Фатенок-Ткачук, А., Скорук О., Януш, Р., & Захарчук І. (2024). Використання штучного інтелекту в обліково-аналітичних процесах. *Економічний часопис ВНУ ім. Лесі Українки*. 2024. № 2. С.21–29. <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-02-21-29>.
14. BILL Spend & Expense (Formerly Divvy). BILL | Financial Operations Platform for Businesses & Firms. URL: <https://www.bill.com/product/spend-and-expense> (дата звернення: 08.12.2024).
15. Botkeeper | Bookkeeping for Accounting Firms. *Botkeeper | Bookkeeping for Accounting Firms*. URL: <https://www.botkeeper.com/> (дата звернення: 07.12.2024).
16. Ehioghiren E. E., Ojeaga J. O. Cloud-based Accounting Technologies: Preparing Future-Ready Professional Accountants. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*. 2022. Vol. 7, no. 2. URL: <https://ijisrt.com/assets/upload/files/IJISRT22FEB658.pdf>
17. Fahmi M., Muda I., Kesuma S. A. Digitization Technologies and Contributions to Companies towards Accounting and Auditing Practices. *International Journal of Social Service and Research*. 2023. Vol. 3, no. 3. URL: <https://doi.org/10.46799/ijssr.v3i3.298>
18. Financial Operations: Bookkeeping For Modern Startups. *Financial Operations: Bookkeeping For Modern Startups*. URL: <https://www.zeni.ai/> (дата звернення: 08.12.2024).
19. Gridlex Sky Accounting, Expenses & ERP Software. Gridlex - CRM, Help Desk, HRMS, Expenses, Accounting & ERP. URL: <http://surl.li/nordxu> (дата звернення: 08.12.2024).
20. ISO/IEC 27001:2022. Інформаційна безпека, кібербезпека та захист конфіденційності – Системи управління інформаційною безпекою – Вимоги. URL: <https://www.iso.org/standard/27001> (дата звернення: 05.12.2024).
21. Zadorozhnyi Z. -M., Desyatnyuk O., Muravskiy V., Shevchuk O. Combination of Digital Twin Technology and FinOps in Management Accounting Modeling 2023 13th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT), Wrocław, Poland, 2023, pp. 352-356, doi: 10.1109/ACIT58437.2023.10275621.
22. Kaspersky Endpoint Security / Bitdefender / Symantec Endpoint Protection. URL: <http://surl.li/cphfqw> (дата звернення: 05.12.2024).
23. Splunk / SolarWinds / Nagios. URL: <http://surl.li/feudxm> (дата звернення: 12.12.2024).
24. Veeam Backup & Replication / Acronis Backup / Commvault. URL: <http://surl.li/yedkva> (дата звернення: 05.12.2024).
25. VeraCrypt / BitLocker / PGP (Pretty Good Privacy). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Pretty_Good_Privacy (дата звернення: 15.12.2024).

References

1. Boryms'ka, K. P. (2013). Zakhyst bukhhalters'koyi informatsiyi v oblikoviy politytsi z metoyu opodatkuvannya: orhanizatsiyini aspekty [Protection of accounting information in the accounting policy for taxation purposes: organizational aspects]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine*. 2. 14-21. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprudps_2013_2_4 [in Ukrainian].
2. Buldyzhov, V. Kiberbezpeka, IB, bezpeka IT – u chomu riznytsya? [Cyber security, IS, IT security - what's the difference?]. Retrieved from <https://www.h-x.technology.ua/blog-ua/infosec-itsec-cybersecurity-deference-ua> [in Ukrainian].
3. Vasylishyn, S. I. (2020). Oblikovo-analitychne zabezpechennya v systemi ryzykiv ta zahroz ekonomichnoyi bezpeky ahranykh pidpnyemstv Ukrainy [Accounting and analytical support in the system of risks and threats to the economic security of agricultural enterprises of Ukraine]. Kharkiv: Madrid Printing House. 419 p. [in Ukrainian].
4. Hnylyts'ka, L. V. (2022). Oblikovo-analitychne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpnyemstva [Accounting and analytical provision of economic security of the enterprise]. Kyiv: KNEU. 305 p. [in Ukrainian].

5. Den'ha, S. M. (2004). Zakhyst informatsiyi v komp'yuternykh informatsiynykh systemakh bukhhalters'koho obliku [Protection of information in computer accounting information systems]. Bukhhalters'kyu oblik i audyt – Accounting and auditing. 5. 59-65. [in Ukrainian].
6. Zhyvko, Z. B. (2018). Zakhyst informatsiynykh resursiv v upravlinni systemamy ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Protection of information resources in the management of enterprise economic security systems]. Ekonomichnyy prostir – Economic space. 17. 166-173. [in Ukrainian].
7. Kulynych, M. B., Fatenok-Tkachuk, A. O. & Mel'nyk, K. P. (2021). Oblik, analiz, audyt i opodatkuвання v upravlinni rozvytkom sub'yektiv hospodaryuvannya cherez pryzmu tsyfrovizatsiyi [Accounting, analysis, audit and taxation in the management of the development of economic entities through the prism of digitalization]. Lutsk: Vezha-Druk. 170 p. [in Ukrainian].
8. Nastanovy z kiberbezpeky vid ekspertiv [Guidelines on cyber security from experts] . Retrieved from surl.li/lfoaiz [in Ukrainian].
9. Resolution of the Cabinet of Ministers "On Approval of General Requirements for Cyber Protection of Critical Infrastructure Objects" № 518 (19.06.2019). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Law of Ukraine "On the Basic Principles of Cyber Security of Ukraine". Document 2163-VIII. (05.10.2017). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>. [in Ukrainian].
11. Law of Ukraine "On the National Security and Defense Council of Ukraine". Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 1998, No. 35, Article 237. (13.07.2023) document 3223-IX. . Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3223-20#n59> [in Ukrainian].
12. Fatenok-Tkachuk, A. O. (2018). Oblikovo-analitychne zabezpechennya biznes-protsesiv pidpryyemstva [Accounting and analytical support of business processes of the enterprise]. Луцьк : Вежа-Друк. 200 p. [in Ukrainian].
13. Fatenok-Tkachuk, A., Skoruk O., Yanush, R., & Zakharchuk I. (2024). Vykorystannya shtuchnoho intelektu v oblikovo-analitychnykh protsesakh [Use of artificial intelligence in accounting and analytical processes]. Ekonomichnyy chasopys VNU im. Lesi Ukrayinky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University. 2. 21–29. . Retrieved from <https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-02-21-29>. [in Ukrainian].
14. BILL Spend & Expense (Formerly Divvy). BILL | Financial Operations Platform for Businesses & Firms. Retrieved from <https://www.bill.com/product/spend-and-expense> [in English].
15. Botkeeper | Bookkeeping for Accounting Firms. Botkeeper | Bookkeeping for Accounting Firms. Retrieved from <https://www.botkeeper.com/> [in English].
16. Ehioghien, E. E., Ojeaga J. O. (2022)/ Cloud-based Accounting Technologies: Preparing Future-Ready Professional Accountants. International Journal of Innovative Science and Research Technology. 7, 2. Retrieved from <https://ijisrt.com/assets/upload/files/IJISRT22FEB658.pdf> [in English]/
17. Fahmi, M., Muda, I. & Kesuma S. A.(2023)/ Digitization Technologies and Contributions to Companies towards Accounting and Auditing Practices. International Journal of Social Service and Research. 3. 3. Retrieved from <https://doi.org/10.46799/ijssr.v3i3.298> [in English].
18. Financial Operations: Bookkeeping For Modern Startups. Financial Operations: Bookkeeping For Modern Startups. Retrieved from <https://www.zeni.ai/> [in English].
19. Gridlex Sky Accounting, Expenses & ERP Software. Gridlex - CRM, Help Desk, HRMS, Expenses, Accounting & ERP. Retrieved from <http://surl.li/nordxy> [in English].
20. ISO/IEC 27001:2022. Information security, cyber security and privacy protection - Information security management systems - Requirements. Retrieved from <https://www.iso.org/standard/27001> [in Ukrainian].
21. Zadorozhnyi, Z. -M., Desyatnyuk, O., Muravskiy, V.& Shevchuk, O. (2023).Combination of Digital Twin Technology and FinOps in Management Accounting Modeling 2023 13th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT), Wrocław, Poland. pp. 352-356. Retrieved from doi: 10.1109/ACIT58437.2023.10275621 [in English].
22. Kaspersky Endpoint Security / Bitdefender / Symantec Endpoint Protection. Retrieved from <http://surl.li/cphfqw> [in English].
23. Splunk / SolarWinds / Nagios Retrieved from <http://surl.li/feudxm> [in English].
24. Veeam Backup & Replication / Acronis Backup / Commvault. . Retrieved from <http://surl.li/yedkva> [in English].
25. VeraCrypt / BitLocker / PGP (Pretty Good Privacy). Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Pretty_Good_Privacy[in English].

РОЗДІЛ III

Фінанси, банківська справа та страхування

УДК 336.1:352:332.14

Лободіна Зоряна,
доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
кафедра фінансів ім. С. І. Юрія,
м. Тернопіль; ORCID ID: [0000-0002-8536-1440](https://orcid.org/0000-0002-8536-1440)
e-mail: zoryanamyk@ukr.net

Труш Володимир,
викладач,
Західноукраїнський національний університет,
кафедра фінансів ім. С. І. Юрія, м. Тернопіль,
ORCID ID: [0009-0000-6988-7920](https://orcid.org/0009-0000-6988-7920)
e-mail: volodimirtrush@ukr.net

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-82-93>

ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЯК ВАЖЛИВА ДОМІНАНТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Вступ. В умовах новітніх трансформаційних викликів набуває актуальності проблема забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад, для вирішення якої доцільним є розроблення інноваційних підходів до використання фінансових інструментів в управлінні соціально-економічним розвитком на місцевому рівні.

Метою статті є розвиток концептуальних засад використання органами публічної влади фінансових інструментів як засобу управління для забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад.

Методи. Методологія дослідження базується на використанні діалектичного та процесного підходів, методів індукції та дедукції, аналізу і синтезу – при розгляді змісту і конкретизації сутності поняття «інклюзивний розвиток територіальних громад» та визначенні імперативів такого типу соціально-економічного розвитку; структурно-функціонального підходу та методів теоретичного узагальнення, наукової абстракції, систематизації, аргументації – для розроблення концептуальної моделі використання фінансових інструментів як домінант забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад.

Результати. На основі узагальнення наукових поглядів та використання процесного підходу сформовано власне визначення поняття «інклюзивний розвиток територіальних громад».

Дослідження ключових аспектів концепцій інклюзивного розвитку, безбар'єрності, інтегрованого і сталого розвитку та сучасних глобальних викликів і загроз дало змогу окреслити імперативи інклюзивного розвитку територіальних громад, які повинні враховуватися органами публічної влади при виборі фінансових інструментів.

Використання структурно-функціонального підходу дало змогу розглянути фінансові інструменти інклюзивного розвитку територіальних громад як засоби управління соціально-економічними явищами і процесами, у результаті використання яких забезпечується реалізація засад фінансової політики, спрямованої на інклюзивний розвиток територіальних громад. Розкрито дуалістичну природу впливу фінансових інструментів інклюзивного розвитку територіальних громад на об'єкт управління з позиції забезпечувально-алокатійної та регулюючої їх дії.

Висновки. Важливою домінантою інклюзивного розвитку територіальних громад є фінансові інструменти. Саме через дуалістичну природу їх впливу на об'єкт управління із урахуванням імперативів інклюзивного розвитку, пріоритетів державної регіональної політики і стратегій розвитку територіальних громад досягається мета управління соціально-економічним розвитком на місцевому рівні.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивний розвиток територіальних громад, інклюзивне зростання, фінансові інструменти, безбар'єрність, стратегія регіонального розвитку, територіальні громади, управління соціально-економічним розвитком.

Zoriana Lobodina,
Doctor of economics, Professor,
West Ukrainian National University,
Ternopil

Volodymyr Trush,
Lecturer,
West Ukrainian National University,
Ternopil

FINANCIAL INSTRUMENTS AS AN IMPORTANT DOMINANT IN ENSURING INCLUSIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Introduction. In the context of the latest transformational challenges, the problem of ensuring inclusive development of territorial communities is becoming increasingly relevant, and it is advisable to develop innovative approaches to the use of financial instruments in managing socio-economic development at the local level.

The purpose of the article is to develop the conceptual framework for the use of financial instruments by public authorities as a means of management to ensure the inclusive development of territorial communities.

Methods. The methodology of the study is based on the use of dialectical and process approaches, methods of induction and deduction, analysis and synthesis - when considering the content and specification of the essence of the concept of "inclusive development of territorial communities" and determining the imperative of this type of socio-economic development; structural and functional approach and methods of theoretical generalization, scientific abstraction, systematization, argumentation - to develop a conceptual model of the use of financial instruments as a dominant factor in ensuring inclusive development of territorial communities.

Results. Based on the generalization of scientific views and the use of the process approach, the author's own definition of the concept of "inclusive development of territorial communities" is formed.

The study of the key aspects of the concepts of inclusive development, barrier-free, integrated and sustainable development, and current global challenges and threats made it possible to outline the imperatives of inclusive development of territorial communities that should be taken into account by public authorities when choosing financial instruments.

The use of the structural-functional approach made it possible to consider financial instruments for the inclusive development of territorial communities as a means of managing socio-economic phenomena and processes, which result in the implementation of the principles of financial policy aimed at the inclusive development of territorial communities. The article reveals the dualistic nature of the impact of financial instruments for inclusive development of territorial communities on the object of management from the standpoint of their provisioning, allocative and regulatory effects.

Conclusions. Financial instruments are an important dominant of the inclusive development of territorial communities. It is through the dualistic nature of their impact on the object of management, taking into account the imperative of inclusive development, the priorities of the State regional policy and strategies for the development of territorial communities, that the goal of managing socio-economic development at the local level is achieved.

Keywords: inclusion, inclusive development of territorial communities, inclusive growth, financial instruments, barrier-free access, regional development strategy, territorial communities, management of socio-economic development.

Постановка проблеми та її значення. В умовах новітніх трансформаційних викликів, зумовлених глобальними процесами, збройною російською агресією та євроінтеграційною спрямованістю України, які суттєво впливають на фінансову стабільність не тільки держави, але і територіальних громад, актуальним є ефективне використання фінансових інструментів в управлінні соціально-економічними процесами на місцевому рівні з метою забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад.

З огляду на сучасні тренди посилення ролі територіальних громад у наданні якісних публічних послуг населенню, забезпеченні безбар'єрного доступу до них, створенні комфортного для

особистісного розвитку, цифровізованого муніципального середовища, соціальної інтеграції, екологічної безпеки, впровадженні інноваційних та енергоефективних технологій у різні галузі економіки, відновленні інфраструктури, невідповідність вимогам часу та неузгодженість фінансових інструментів з іншими компонентами механізму реалізації фінансової політики може стати причиною посилення деструктивних процесів соціально-економічного поступу держави та загроз національній безпеці. Тому необхідним стає розроблення концептуальних підходів до використання фінансових інструментів для забезпечення економічного зростання, зниження нерівності в доходах і підвищення суспільного добробуту з урахуванням постулатів концепцій інклюзивного розвитку, безбар'єрності, інтегрованого і сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інклюзивного сталого розвитку та пошук шляхів його забезпечення на державному, регіональному та місцевому рівнях не втрачає своєї актуальності та є об'єктом наукових пошуків багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених, серед яких: Ананд Р. [1], Андерсон А. Д. [5], Бос К. [2], Букенія Б. [7], Воробйова Н. [9], Гаврилюк С. [9], Гупта Дж. [2], Джонсон Б. [5], Литвинова Т. [9], Канбур Р. [6], Котова І. [14], Кожина А. [13], Павлова Т. [14], Рауніяр Г. [6], Сен К. [7], Хіккі С. [7], Цимбалюк І. [19].

Значний внесок у дослідження теоретико-прикладних засад функціонування фінансового механізму та використання фінансових інструментів як його важливої компоненти зробили Дем'янишин В. [10], Кириленко О. [10], Метленко О. [15], Сердюк Д. [18], Тулай О. [10], Шульга Ю. [15] та інші науковці.

Визнаючи наукову цінність праць перелічених фахівців, зазначимо, що в умовах сучасних викликів, зумовлених глобальними загрозами, війною та необхідністю післявоєнного відновлення національної економіки, забезпечення безпеки, економічного зростання та підвищення рівня суспільного добробуту, виникає потреба в розробленні інноваційних підходів до вибору, комплексного поєднання фінансових інструментів з іншими компонентами фінансового механізму, їх використання, базованих на концепціях інклюзивного розвитку, безбар'єрності, інтегрованого і сталого розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Мета і завдання статті. Метою статті є розвиток концептуальних засад використання органами публічної влади фінансових інструментів як засобу управління для забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад. Для реалізації цієї мети вирішено такі завдання: обґрунтовано сутність інклюзивного розвитку територіальних громад та визначено його імперативи; розвинуто концептуальні підходи до тлумачення фінансових інструментів інклюзивного розвитку територіальних громад, розкрито природу їх дії та систематизовано чинники, які впливають на вибір фінансових інструментів для управління соціально-економічним розвитком на місцевому рівні.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. В умовах глобальних викликів та турбулентності світової і національної політики актуалізується проблема пошуку напрямів післявоєнного відновлення та інклюзивного розвитку територіальних громад.

Незважаючи на позитивні результати для соціально-економічного розвитку територіальних громад, одержані внаслідок успішної реалізації, починаючи із 2015 р., заходів у рамках адміністративно-територіальної реформи та реформи фіскальної децентралізації, триваюча військова агресія російської федерації проти України стала причиною посилення регіональних диспропорцій економічного розвитку, погіршення доступу населення до ресурсів, зростання нерівності у доходах, які негативно впливають на суспільний добробут. З огляду на це, з метою забезпечення сталого розвитку, виконання євроінтеграційних вимог потребують перегляду стратегії соціально-економічного розвитку територіальних громад на найближчу перспективу з урахуванням мети, цілей, завдань та пріоритетів регіонального розвитку, визначених Державною стратегією регіонального розвитку на 2021–2027 роки (із змінами, внесеними у серпні 2024 р.) [16].

Аналіз стратегічної мети, цілей та пріоритетів державної регіональної політики України дає підстави стверджувати, що вона базується на концепції інклюзивного сталого розвитку (inclusive sustainable development), а в окремих випадках – інклюзивного зростання (inclusive sustainable growth), яка активно підтримується зарубіжними і вітчизняними фахівцями у сфері управління соціально-економічним розвитком.

Дуже часто у наукових публікаціях дефініції «зростання» та «розвиток» ототожнюють. Однак, ми погоджуємося із А. Кожиною, яка у своїх дослідженнях, присвячених питанням інклюзивного розвитку і зростання, аргументує відмінність між цими поняттями. «Розвиток означає якісні зміни та перетворення, що підносять об'єкт на новий досконаліший рівень існування, а зростання – це кількісна категорія, яка характеризує збільшення чисельності або інтенсивності. Як правило кількісне зростання не завжди може призвести до якісних змін та перетворень. Отже, ... поняття «розвиток» і «зростання» є взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими та взаємозалежними явищами, при чому, розвиток є ширшою категорією, а зростання є його органічною складовою» [13].

Незважаючи на дискусійність дефініції «інклюзивне зростання», на практиці цей термін вживають здебільшого у значеннях, запропонованих експертами провідних міжнародних організацій (табл. 1).

Таблиця 1

Дефініція «інклюзивне зростання» у розумінні міжнародних організацій

Види міжнародних організацій	Трактування поняття «інклюзивне зростання»
Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund) [1]	підвищення темпів зростання за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення;
Світовий банк (World Bank) [3]	стале, поширене в усіх секторах економіки зростання, яке відбувається швидкими темпами, залучає значну частину трудових ресурсів країни і характерне рівністю можливостей доступу до ринку праці і ресурсів;
Центр міжнародної політики інклюзивного зростання (International Policy Centre for Inclusive Growth) [4]	як результат – справедливий розподіл доходів; як процес – забезпечення широких можливостей участі в процесі зростання шляхом прийняття управлінських рішень, так і в безпосередньому забезпеченні такого зростання;
ОЕСР (Organisation for Economic Cooperation and Development) [8]	економічне зростання, яке створює можливості для всіх прошарків населення й справедливіше розподіляє в суспільстві переваги від збільшення добробуту як в грошовому, так і в негрошовому вираженні.

Примітка: складено на основі [1; 3; 4; 8]

Узагальнивши різні наукові підходи, Н. Воробйова, С. Гаврилюк та Т. Литвинова пропонують термін «інклюзивне економічне зростання» трактувати як «процес скорочення суспільної нерівності та підвищення якості життя населення шляхом справедливого перерозподілу національного доходу з боку держави та створення сприятливих економічних та соціально-екологічних умов для громадян та рівномірний розподіл економічних вигод у суспільстві» [9].

Щодо інклюзивного розвитку, то, на думку І. Котової та Т. Павлової, його доцільно розглядати «як стійке економічне зростання, покликане знизити рівень та гостроту бідності, соціальної нерівності; як розвиток, що передбачає залучення усіх верств суспільства до створення та розподілу ВВП, формування умов для реалізації кожним індивідом свого потенціалу не залежно від економічних умов, статі, місця проживання та інших ознак» [14].

Підґрунтям інклюзивного розвитку є економічне зростання, однак якщо цей процес «супроводжується зниженням бідності, але нерівність у розподілі доходів зростає, то воно позбавлене інклюзивної ознаки. Якщо ж на фоні економічного зростання спостерігається зниження нерівності в розподілі ресурсів та доходів, то такий розвиток має ознаки інклюзивного» [6, с. 7].

С. Хіккі, К. Сен та Б. Букенія під інклюзивним розвитком розуміють «процес, який відбувається, коли соціальні та матеріальні блага розподіляються справедливо через розподіл у суспільстві по групах доходів, статі, етнічних групах, регіонах, релігійних групах тощо» [7].

На думку, Б. Джонсона і А. Д. Андерсона, «інклюзивний розвиток – це процес структурних змін, що дає голос і силу турботам і прагненням соціально виключених груп населення; перерозподіляє доходи, отримані як у формальних, так і неформальних секторах, на користь цих

груп, що дозволяє їм формувати майбутнє суспільства у взаємодії з іншими групами зацікавлених сторін» [5, с. 25]. Зазначені науковці аргументують доцільність реалізації заходів саме у напрямку інклюзивного розвитку та акцентують увагу на тому, що у багатьох країнах з економічне зростання супроводжується зростанням бідності серед населення, посиленням нерівності та виключенням цілих соціальних груп і регіонів із цього процесу та його результатів. Варто, також погодитися із їхнім трактуванням інклюзії як «інструменту просування інновацій, покращення матеріальних умов життя людей та активізації їх ролі процесів змін» [5, с. 8].

Досліджуючи проблеми інклюзивного розвитку на регіональному рівні, К. Бос і Дж. Гупта до компонент інклюзивного місцевого розвитку зараховують: «соціальне включення, що покращує життя найбільш маргіналізованих людей, груп та держави; екологічне включення, яке враховує те, що найбільш маргіналізовані люди сильно залежать і вразливі до змін в їх середовищі та екосистемі послуг; реляційне включення, що вимагає вирішення структурних причин, у т. ч. політика влади, бідність та екстерналізація навколишнього середовища» [2, с. 483].

І. Цимбалюк під інклюзивним розвитком регіону розуміє «пріоритетний розвиток економічної сфери й інфраструктури регіону шляхом збільшення ступеня залучення трудових ресурсів до ефективної економічної діяльності та справедливий розподіл отриманих результатів, що виступає передумовою до активізації соціального піднесення, зниження рівня диференціації населення й покращення якості його життя» [19, с. 84].

Отже, на основі узагальнення наукових поглядів та використання процесного підходу сформовано власне визначення поняття «інклюзивний розвиток територіальних громад» як кількісних і якісних змін соціально-економічних явищ і процесів, які відбуваються із врахуванням принципів сталого розвитку та базуються на безбар'єрності (доступності, прийнятті і залученні), соціальній інтеграції (незалежно від віку, статі, місця проживання, статусу та інших ознак) та економічному зростанню, що супроводжується зменшенням рівня економічного і соціального відчуження, нерівності в розподілі доходів.

У чинних українських правових актах сталий розвиток території територіальної громади визначається як «соціально, економічно та екологічно збалансований розвиток території територіальної громади, спрямований на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасних та майбутніх поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини» [11].

У Національній стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року безбар'єрність трактується як «загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності» [17]. Іншими словами «безбар'єрність – це концепція, що передбачає створення умов, у яких всі люди, незалежно від їхніх фізичних, сенсорних, інтелектуальних чи інших особливостей, мають рівний доступ до різних аспектів суспільного життя. Це шлях до створення комфортного середовища, де немає обмежень і кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал» [20].

Імперативами інклюзивного сталого розвитку територіальних громад є:

– інтегрований та безбар'єрний розвиток територіальних громад – підхід до цілісного розвитку територіальної громади, який враховує принципи сталого розвитку, цілі державних і регіональних програм розвитку та передбачає поєднання усіх можливих ресурсів для розвитку різних галузей економіки громади на різних (міжнародному, національному, регіональному, локальному) рівнях із залученням усіх зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень місцевого значення з метою забезпечення безпечного, комфортного, цифровізованого муніципального простору для особистісного і професійного розвитку громадян, реалізації їхнього потенціалу, надання їм якісних і доступних публічних послуг;

– розвиток та післявоєнне реконструктивне відновлення пріоритетних, перспективних і конкурентоспроможних сфер економіки територій на засадах впровадження інноваційних та енергоефективних технологій;

– нетерпимість до корупції, податкової тінізації, зловживань, деперсоналізація суспільних відносин між економічними агентами в процесі здійснення ними господарської діяльності та органами публічної влади;

– інноваційні технології відновлення довкілля та оптимізації використання природних ресурсів з огляду на зростаючі екологічні загрози;

– активний розвиток людського капіталу, підвищення рівня економічної активності всіх верств населення (незалежно від статі, віку, місця проживання, соціального статусу, обсягу доходів і т. д.) та доступу до різних сфер суспільного життя, покращення добробуту громадян, зменшення нерівності, подолання бідності;

– підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності населення, розвиток фінансових технологій для покращення доступності й якості фінансових послуг.

Окреслені імперативи повинні враховуватись під час вибору та комплексного поєднання фінансових інструментів як важливої доміанти забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад.

Як відомо, «інструмент (від лат. instrumentum – знаряддя) – предмет, пристрій, механізм, машина або алгоритм, що використовується для впливу на об'єкт: його зміни або вимірювання. У широкому сенсі – засіб впливу на об'єкт, перетворення і створення об'єкта» [12, с. 208].

Фінансові інструменти відображають конкретну форму руху грошових потоків і є засобами вирішення якихось завдань чи досягнення певного впливу на процеси формування і використання фінансових ресурсів.

В. Дем'янишин розглядає фінансові інструменти як складову фінансового механізму сталого розвитку, «...за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільних і перерозподільних процесів, формування і використання фондів грошових коштів держави й суб'єктів господарювання різних організаційних форм власності, функціонування фінансової системи в цілому та реалізація засад фінансової політики держави, спрямованої на зростання темпів економічного розвитку країни, добробуту громадян та рівня екологічної безпеки» [10, с. 18–19].

Д. Сердюк, досліджуючи теоретико-прикладні засади використання фінансових інструментів сталого розвитку, трактує їх як «засіб впливу, який використовується з метою формування необхідної поведінки економічних суб'єктів в процесі впровадження нової економічної моделі розвитку суспільства, котра базується на гармонійному поєднанні сучасних потреб людей та захисту інтересів майбутніх поколінь з урахуванням збереження навколишнього середовища та природних ресурсів» [18, с. 64].

Отже, використання структурно-функціонального підходу до наукового пізнання дало змогу розглянути фінансові інструменти інклюзивного розвитку територіальних громад як важливу компоненту фінансового механізму у складі системи управління соціально-економічним розвитком на місцевому рівні та визначити їх як засоби управління соціально-економічними явищами і процесами, у результаті використання яких забезпечується реалізація засад фінансової політики, спрямованої на інклюзивний розвиток територіальних громад. Іншими словами, фінансові інструменти відображають форму руху грошових потоків та є засобами впливу керуючої підсистеми (органів публічної влади) на керовану (соціально-економічні явища і процеси), внаслідок якого відбуваються кількісні і якісні зміни об'єкта управління як рушійної сили соціально-економічного розвитку територіальної громади.

При виборі фінансових інструментів інклюзивного розвитку територіальних громад поряд з імперативами інклюзивного розвитку органами державної влади та місцевого самоврядування повинні враховуватись ключові компоненти державної регіональної політики на 2021–2027 роки, відображені на рис. 1, та стратегій соціально-економічного розвитку територіальних громад.

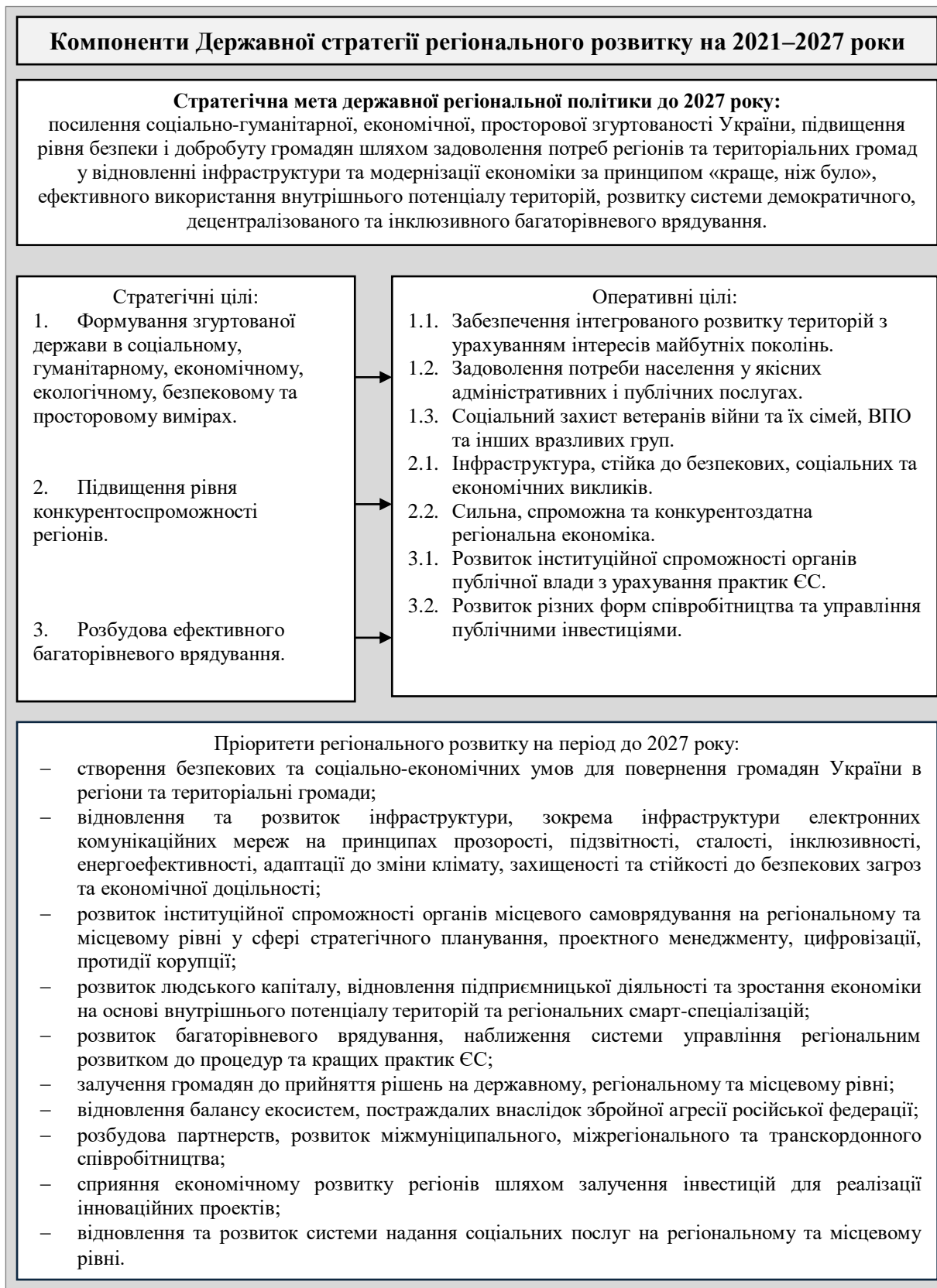

Рис. 1. Базові компоненти Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки для вибору фінансових інструментів інклюзивного розвитку територіальних громад

Примітка: складено на основі [16]

У результаті аналізу наукових праць, присвячених проблематиці впливу фінансового механізму та його елементів на соціально-економічний розвиток, з'ясовано, що дія фінансових інструментів в основному проявляється під час приведення в дію підсистеми фінансового механізму – фінансового регулювання. Проте, не можна не погодитися із аргументами Н. Метленко та О. Шульги відносно того, що «макроекономічний рівень досліджень, проведених науковцями, зумовлює їх зосередження на інструментах ... фінансового механізму як інструментарію винятково методу фінансового регулювання, тоді як фінансове забезпечення певним чином відмежовано від такого інструментарію та пов'язується винятково з формами фінансування (самофінансування, кредитування, бюджетне фінансування тощо). Такий підхід не є достатньо обґрунтованим, оскільки фінансування – це лише один із видів широкого спектру фінансових відносин, які генеруються та регулюються інструментами фінансового механізму. Крім того, фінансове забезпечення як метод фінансового управління має охоплювати не лише процеси мобілізації фінансових ресурсів, але й їх розподіл, використання та формування, що є зовнішнім проявом таких видів фінансових відносин, як резервування (у тому числі страхування), оподаткування, ціноутворення, здійснення розрахунків, отримання доходів, тезаврація прибутку тощо. Таким чином, ... фінансове забезпечення господарської діяльності як метод фінансового управління також базується на використанні фінансових інструментів» [15, с. 175].

Такої ж думки притримується і Д. Сердюк, який вважає, що «впроваджувати модель сталого розвитку національної економіки без наявності необхідного фінансового забезпечення не можливо. Саме використання фінансових інструментів для формування такого забезпечення є невід'ємною частиною системи державного регулювання національного господарства» [18, с. 47].

Таким чином, залежно від наслідків впливу фінансових інструментів на об'єкт управління, характер дії яких визначається фінансовими важелями, виділяють:

- забезпечувально-алокаційну дію – щодо фінансових ресурсів, необхідних для фінансування інклюзивного розвитку територіальних громад;
- регулюючу дію – щодо змін соціально-економічних явищ і процесів, які є рушійною силою інклюзивного розвитку.

З позиції забезпечувально-алокаційної дії фінансові інструменти впливають на формування, розподіл фінансових ресурсів між органами публічної влади і економічними агентами та ефективне їх використання як підґрунтя для забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад.

З позиції регулюючої дії фінансові інструменти впливають на економічні та соціальні явища і процеси таким чином, щоб зумовлені цим впливом зміни відповідали імперативам інклюзивного розвитку.

Зазначені аргументи дають змогу довести дуалістичну природу впливу фінансових інструментів як економічного явища на об'єкт управління (рис. 2).

Отже, забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад потребує розроблення інноваційних підходів до використання фінансових інструментів у тісному взаємозв'язку із фінансовими методами, формами і важелями, які застосовують органи публічної влади як ключові суб'єкти управління соціально-економічним розвитком на місцевому рівні.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Важливою домінантою інклюзивного розвитку територіальних громад є фінансові інструменти. Саме через дуалістичну природу їх впливу на об'єкт управління (проявляється забезпечувально-алокаційною дією – щодо фінансових ресурсів, необхідних для фінансування інклюзивного розвитку територіальних громад та регулюючою дією – щодо змін соціально-економічних явищ і процесів, які є рушійною силою інклюзивного розвитку) із урахуванням імперативів інклюзивного розвитку та пріоритетів державної регіональної політики і стратегій розвитку територіальних громад досягається мета управління соціально-економічним розвитком на місцевому рівні – здійснення кількісних і якісних змін соціально-економічних явищ і процесів, які відбуваються із врахуванням принципів сталого розвитку та базуються на безбар'єрності, соціальній інтеграції та економічному зростанню, що супроводжується зменшенням рівня економічного і соціального відчуження, нерівності в розподілі доходів.

У подальших наукових дослідженнях увагу доцільно приділити ідентифікації видів фінансових інструментів, які б відповідали імперативам інклюзивного стійкого розвитку.

Рис. 2. Концептуальна модель використання фінансових інструментів як домінанти забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад
Примітка: розроблено авторами

Джерела та література

1. Anand R. et al. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. IMF Working Paper. May 2013. 27 p. URL : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13135.pdf> (дата звернення 10.09.2024)
2. Bos K., Gupta J. Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. № 23:6. 2016. P. 482–492. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13504509.2016.1162217?needAccess=true> (дата звернення 15.09.2024)
3. Ending Poverty and Sharing Prosperity. Global Monitoring Report 2014/15. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2015. 244 p. URL : https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/gmr/gmr2014/GMR_2014_Full_Report.pdf (дата звернення 10.09.2024)
4. Exploring and Strengthening the Intersections between Social Protection, Employment and Inclusive Growth / Issues Paper for G20 DWG on Growth with Resilience. Brasilia DF, Brazil : International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC - IG), 2013. 47 p. URL : https://repositorio.ipea.gov.br/bitstream/11058/15310/1/en_IPCTechnicalPaper6.pdf (дата звернення 12.09.2024)
5. Johnson B., Andersen A.D. Learning, Innovation and Inclusive Development: New perspectives on economic development strategy and development aid. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, Globelics Thematic Report, Vol. 2011/2012, 2012. URL : https://vbn.aau.dk/ws/portalfiles/portal/70880770/Learning_Innovation_and_Inclusive_Development.pdf (дата звернення 12.09.2024)

6. Rauniyar G., Kanbur R. Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective. Manila: Asian Development Bank, 2010. 48 p. URL: <https://ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/47c3c748-5092-4bf1-a73b-5b752ee37f3b/content> (дата звернення 15.09.2024)
7. The Politics of Inclusive Development: Interrogating the Evidence, edited by S. Hickey, K. Sen and B. Bukenya, Oxford, Oxford University Press, 2015. 418 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/155631/1/83520622X.pdf> (дата звернення 20.09.2024)
8. Zsolt Darvas Z., Guntram B. Wolf. An anatomy of inclusive growth in Europe. Bruegel 2016. 114 p. URL: https://www.bruegel.org/system/files/wp_attachments/BP-26-26_10_16-final-web.pdf (дата звернення 15.09.2024)
9. Воробійова Н., Гаврилук С., Литвинова Т. Деякі аспекти інклюзивного розвитку економіки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. № 1(69). С. 29–37. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/568> <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-29-37> (дата звернення 11.09.2024)
10. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація фінансового механізму сталого розвитку України. *Формування фінансового механізму сталого розвитку України: монографія / за ред. О. П. Кириленко та О. І. Тулай*. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. Підрозд. 1.5. С. 15–24.
11. Закон України від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення 12.09.2024)
12. Запужляк І. Б., Зелінська Г. О., Побігун С. А. Підходи, методи та інструменти управління змінами в системі управління розвитком підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 23. С. 204–209. URL: <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/41.pdf> (дата звернення 10.09.2024)
13. Кожина А. В. Інклюзивне зростання та інклюзивний розвиток: взаємозв'язок та відмінності. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* [зб. наук. пр.] : Вип. IV. Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Київ, 23 листопада 2018 р.). Київ– Тернопіль : „Бескиди”, 2018. В 2-х ч. Ч. 1. С. 84–90.
14. Котова І. М., Павлова Т. В. Інклюзивний розвиток національної економіки: глобальні тенденції. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 жовтня 2018 р. Одеса: «Принт бистро», 2018. С. 59–64.
15. Метленко О., Шульга О. Концептуалізація поняття «фінансовий механізм». *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 10. С. 171–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_10_38 (дата звернення 14.09.2024)
16. Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.09.2024)
17. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 12.09.2024)
18. Сердюк Д. А. Фінансові інструменти сталого розвитку України: дис. ... доктора філософії: 072 / Нац. ун-т «Чернігівська політехніка», Чернігів, 2024. 205 с.
19. Цимбалюк І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 336 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22190/1/ilovepdf_merged.pdf (дата звернення 11.09.2024)
20. Що таке безбар'єрність і чому це стосується кожного? URL: <https://uplan.org.ua/news/shcho-take-bezbar-iernist-ta-chomu-tse-stosuietsia-kozhnoho/> (дата звернення 10.09.2024)

References

1. Anand, R. et al. (2013). Inclusive Growth: Measurement and Determinants. IMF Working Paper. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp13135.pdf> [In English].
2. Bos, K., Gupta, J. (2016). Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 23:6. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13504509.2016.1162217?needAccess=true> [In English].

3. Ending Poverty and Sharing Prosperity. Global Monitoring Report 2014/15. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. (2015). URL : https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/gmr/gmr2014/GMR_2014_Full_Report.pdf [In English].
4. Exploring and Strengthening the Intersections between Social Protection, Employment and Inclusive Growth / Issues Paper for G20 DWG on Growth with Resilience. Brasilia DF, Brazil : International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC - IG). (2013). URL : https://repositorio.ipea.gov.br/bitstream/11058/15310/1/en_IPCTechnicalPaper6.pdf [In English].
5. Johnson, B., Andersen, A. D. (2012). Learning, Innovation and Inclusive Development: New perspectives on economic development strategy and development aid. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, Globelics Thematic Report, 2011/2012. URL : https://vbn.aau.dk/ws/portalfiles/portal/70880770/Learning_Innovation_and_Inclusive_Development.pdf [In English].
6. Rauniar, G., Kanbur, R. (2010). Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective. Manila: Asian Development Bank. URL: <https://ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/47c3c748-5092-4bf1-a73b-5b752ee37f3b/content> [In English].
7. Hickey, S., Sen, K. and Bukenya, B. (2015). The Politics of Inclusive Development: Interrogating the Evidence. Oxford, Oxford University Press. URL : <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/155631/1/83520622X.pdf> [In English].
8. Zsolt Darvas, Z., Guntram, B. Wolf. (2016). An anatomy of inclusive growth in Europe. Bruegel. URL : https://www.bruegel.org/system/files/wp_attachments/BP-26-26_10_16-final-web.pdf [In English].
9. Vorobiova, N., Havryliuk, S., Lytvynova, T. (2023). Deiaki aspekty inkluzivnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Some aspects of inclusive development of the Ukrainian economy]. Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific Notes of the University “KROK”, 1(69), 29–37. URL : <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/568> <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-69-29-37> [in Ukrainian].
10. Demianyshyn, V. H. (2017). Teoretychna kontseptualizatsiia finansovoho mekhanizmu staloho rozvytku Ukrainy [Theoretical conceptualization of the financial mechanism of sustainable development of Ukraine]. Formuvannya finansovoho mekhanizmu staloho rozvytku Ukrainy – Formation of a financial mechanism for sustainable development of Ukraine. Ternopil: TNEU. [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti [On the regulation of urban development activities]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> [in Ukrainian].
12. Zapukhliak, I. B., Zelinska, H. O., Pobihun, S. A. (2018). Pidkhody, metody ta instrumenty upravlinnia zminyamy v systemi upravlinnia rozvytkom pidpriemstva [Approaches, methods and tools for managing changes in the enterprise development management system]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems, 23, 204–209. URL : <http://global-national.in.ua/archive/23-2018/41.pdf> [in Ukrainian].
13. Kozhyna, A. V. (2018). Inkluzyvne zrostannia ta inkluzyvnyi rozvytok: vzaïmozv'язok ta vidminnosti [Inclusive growth and inclusive development: interconnection and differences]. Rehionalna polityka: istoriia, polityko-pravovi zasady, arkhitektura, urbanistyka – Regional policy: history, political and legal framework, architecture, urbanism, 1, 84–90. [in Ukrainian].
14. Kotova, I. M., Pavlova, T. V. (2018). Inkluzyvnyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky: hlobalni tendentsii [Inclusive development of the national economy: global trends]. Ekonomiko-pravovi aspekty hospodariuvannya: suchasnyi stan, efektyvnist ta perspektyvy – Economic and legal aspects of management: current state, efficiency and prospects, 59–64. [in Ukrainian].
15. Metlenko, O., Shulha, O. (2016). Kontseptualizatsiia poniattia «finansovyi mekhanizm» [Conceptualization of the concept of “financial mechanism”]. Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies, 10, 171–179. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_10_38 [in Ukrainian].
16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky [On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
17. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbar'iernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku [On approval of the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine until 2030]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
18. Serdiuk, D. A. (2024). Finansovi instrumenty staloho rozvytku Ukrainy – Financial instruments for sustainable development of Ukraine, Chernihiv. [in Ukrainian].

19. Tsymbaliuk, I. O. (2019). Inkluzyvnyi rozvytok rehionu v umovakh finansovoi detsentralizatsii: teoriia, metodolohiia, praktyka – Inclusive regional development in the context of financial decentralization: theory, methodology, practice. Lutsk : Vezha-Druk. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22190/1/ilovepdf_merged.pdf [in Ukrainian].

20. Shcho take bezbariernist i chomu tse stosuietsia kozhnoho? [What is barrier-free accessibility and why does it concern everyone?]. URL : <https://uplan.org.ua/news/shcho-take-bezbar-iernist-ta-chomu-tse-stosuietsia-kozhnoho/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.12.2024 р.

УДК 336.71

Матвійчук Наталія,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0001-7168-4073,
e-mail: nataliia.matviichuk@vnu.edu.ua

Борисюк Олена,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк, ORCID ID 0000-0002-9411-4118,
e-mail: borisjuk.lena@vnu.edu.ua

Теслюк Софія,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-2364-0257
e-mail: Tesliuk.Sofii@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-94-102>

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕПОЗИТНОЇ ПОЛІТИКИ БАНКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Оцінка ефективності депозитної політики банків України в умовах війни є стратегічно важливим завданням для забезпечення стійкості банківської системи, підтримки довіри населення та розвитку економіки в цілому.

Мета: обґрунтування методичних підходів до оцінки депозитної політики комерційних банків України в умовах воєнного стану.

Методи. У процесі дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи пізнання, як: узагальнення та порівняння (для зіставлення існуючих методик оцінки ефективності депозитної політики банків та визначення найбільш оптимальної в сучасних умовах), аналізу (для дослідження змін у структурі депозитного портфеля банків України та напрямів вкладення залучених коштів в умовах воєнного стану) статистичний метод (при розрахунку індикаторів ефективності депозитної політики Ощадбанку).

Результати. У статті узагальнено методичні підходи до оцінки депозитної політики комерційних банків України в умовах воєнного стану. Проаналізовано переваги та недоліки існуючих методик. Обґрунтовано доцільність використання методики оцінювання, яка враховує структуру залучених ресурсів та напрями використання депозитних ресурсів. Здійснено оцінку ефективності депозитної політики державного банку Ощадбанк в 2021-2023 рр.

Висновки. З точки зору прибутковості використання залучених коштів депозитна політика Ощадбанку є ефективною, однак на необхідність її вдосконалення вказують: зменшення питомої ваги строкових ресурсів, спрямування переважної частини залучених коштів в ОВДП та депозитні сертифікати, що негативно впливають на активізацію кредитування економіки.

Ключові слова: банк, депозит, депозитна політика, ефективність депозитної політики, оцінка ефективності депозитної політики, методика оцінки ефективності депозитної політики.

Matviichuk Nataliia,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

Borysiuk Olena,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,

Lutsk

Tesliuk Sofiia,
PhD in Economics, Associate Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Finance,
Lutsk

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF THE DEPOSIT POLICY OF BANKS IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Introduction. Assessing the effectiveness of the deposit policy of Ukrainian banks in wartime is a strategically important task for ensuring the banking system's stability, maintaining public confidence, and developing the economy as a whole.

Purpose: substantiation of methodical approaches to assessing the deposit policy of commercial banks of Ukraine in martial law conditions.

Methods. In the research process, the following general scientific methods of knowledge were used, such as: generalization and comparison (to compare the existing methods of assessing the effectiveness of the deposit policy of banks and to determine the most optimal one in modern conditions), analysis (to study changes in the structure of the deposit portfolio of Ukrainian banks and the directions of investing the funds involved in conditions of martial law) statistical method (when calculating indicators of the efficiency of the deposit policy of the Oschadbank).

Results. The article summarizes methodical approaches to assessing the deposit policy of commercial banks of Ukraine in martial law conditions. The advantages and disadvantages of existing methods are analyzed. The expediency of using the evaluation methodology, which takes into account the structure of the involved resources and the directions of using deposit resources, is justified. The effectiveness of the deposit policy of the state bank Oschadbank in 2021-2023 is assessed.

Conclusions. From the point of view of the profitability of using borrowed funds, Oschadbank's deposit policy is effective, however, the need for its improvement is indicated by: a decrease in the proportion of term resources, the allocation of the majority of borrowed funds to the government bonds and deposit certificates, which negatively affect the activation of lending to the economy.

Keywords: bank, deposit, deposit policy, deposit policy effectiveness, deposit policy effectiveness assessment, deposit policy effectiveness assessment methodology.

Постановка проблеми. Основною метою банківського менеджменту в сфері залучення грошових коштів є створення оптимальної ресурсної бази, яка забезпечує стабільний рівень доходів при мінімальних витратах на формування ресурсів. У цьому контексті особливе значення мають структура і обсяги ресурсів банку, зокрема депозитних коштів. Таким чином, ефективна депозитна діяльність є ключовим завданням банківського менеджменту, а формування депозитної політики виступає важливим інструментом для забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності банків на фінансовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження багатьох учених присвячені вивченню проблем формування депозитної політики комерційних банків та оцінки її ефективності. Так, Заславська О. та Радченко М. здійснили оцінку депозитної політики банку, порівнюючи обсяг залучених депозитів та наданих кредитів, а також співвідношення між депозитними та кредитними ставками [1, с. 240-242; 2, с. 162-163]. Козій Н. та Вертій С. узагальнили методичні підходи до оцінювання ефективності депозитної політики банків та проаналізували основні тенденції в залученні депозитів банками України [3]. Серед інших вчених-дослідників оцінки ефективності депозитної політики варто виділити Приступу Л., Стахурську Л., Хромушину Л., Гладких Д., Мулик Т., Шульця Е. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах воєнного стану оцінка ефективності депозитної політики банків України набуває критичного значення. Війна суттєво вплинула на фінансову систему країни, викликавши значні ризики для стабільності банківської діяльності через втрату частини клієнтів у зв'язку з міграцією за кордон, зростання інфляції, падіння доходів населення та підприємств.

Оцінка ефективності депозитної політики в таких умовах дає змогу виявити слабкі сторони в управлінні депозитними ресурсами, оптимізувати їх структуру та вартість, а також адаптувати депозитні продукти до нових економічних і соціальних умов. Це дозволяє банкам забезпечувати стабільність своєї діяльності навіть в умовах зростання фінансових і операційних ризиків.

Мета статті: обґрунтування методичних підходів до оцінки депозитної політики комерційних банків України в умовах воєнного стану.

Викладення основного матеріалу. Депозитна політика за сучасною банківською методологією є поєднанням стратегії та тактики під час формування ресурсної бази за рахунок залучення оптимального обсягу грошових коштів шляхом продажу депозитних продуктів. При цьому основними завданнями є підтримка достатнього рівня ліквідності, доходності та ризику, а також формування конкурентних переваг банку.

Оцінка ефективності депозитної політики є складним процесом, що включає експертні оцінки та аналіз багатьох показників, що відображають ефективність окремих напрямів депозитної діяльності банку. Якщо депозитна політика банку забезпечує його сталий розвиток, її слід визнати ефективною. Однак, в той же час методика оцінювання має надавати можливість оцінки ефективності депозитної політики банку відокремлено від оцінки його діяльності загалом. Це пов'язано з тим, що комплексна оцінка діяльності банку надзвичайно складна, а на її ефективність впливають інші складові банківського менеджменту (кредитна, інвестиційна тощо).

Методика оцінки ефективності депозитної політики повинна забезпечувати об'єктивність одержуваних результатів, в результаті чого банки надають перевагу коефіцієнтному аналізу та рейтинговим оцінкам. Це дає можливість порівняти ефективність депозитної політики банків по системі. Важливо, щоб методика оцінки включала достатню кількість фінансових показників. Перш за все, процес оцінювання повинен містити аналіз динаміки обсягів та структури депозитних ресурсів банку, дотримання банком принципів депозитної політики та її виконання згідно із внутрішніми нормативними документами та фінансовими планами [4].

На сьогодні в науковому середовищі сформувалося два основних підходи до оцінки депозитної політики банків. Методика розрахунку показників ефективності депозитної політики банку, запропонована Заславською О., відображена в табл. 1.

Таблиця 1

Показники ефективності депозитної політики банку

Назва показника	Формула розрахунку	Економічний зміст	Норматив
Генеральний коефіцієнт надійності	Власний капітал/ Зобов'язання банку	Рівень залежності банку від залучених коштів	Не менше 5 %
Коефіцієнт фінансового важеля	Зобов'язання банку/ Капітал	Співвідношення зобов'язань банку (З) й капіталу (К), розкриває здатність банку залучати кошти на фінансовому ринку	У межах 1–20 разів
LCR - Коефіцієнт покриття ліквідністю	Високоліквідні активи/ сума, необхідна для покриття підвищеного відтоку коштів з банку протягом 30 днів	Здатність банку своєчасно виконувати свої зобов'язання за рахунок високоліквідних активів	> 100%
Ефективність операцій з процентними коштами	Процентні доходи/ Процентні витрати	Збалансованість процентних операцій банку	>1
Чиста процентна маржа (кредити – депозити)	Чистий процентний дохід / Робочі Активи x 100%		
Коефіцієнт	Кредити/ Зобов'язання	Агресивність	Оптимальним є таке

співвідношення кредитів і зобов'язань		(ризиковість) кредитної політики банку.	значення: 0,53–0,90; >0,90 свідчить про низьку кредитну стійкість; <0,53 – про загрозу збитків
Крос-коефіцієнт	Сумарні зобов'язання/ Робочі активи (кредити)	Визначає надійність банку. Банк повинен мати зобов'язань утричі більше, ніж ризикових (робочих) активів.	Не менше 3

Джерело: [1, с. 242]

Показник генерального коефіцієнта надійності демонструє рівень захищеності залучених коштів власним капіталом банку. Коефіцієнт фінансового важеля відображає величину залучених банком ресурсів на кожну одиницю капіталу і розраховується як відношення зобов'язань до капіталу. Зростання його значення свідчить про підвищення банком активності у сфері залучення ресурсів, але в той же час може сигналізувати про зниження надійності, фінансової стійкості банку й, відповідно, ризикову депозитну політику.

Ефективне функціонування та розвиток банку значною мірою визначаються оптимальністю співвідношення відсоткових ставок за депозитами та кредитами. Дохід банку визначається спредом між кредитними й депозитними ставками. Тому запорукою ефективності депозитної політики банку є якомога більша різниця між відсотковими ставками за кредитами та депозитами. Отже, чиста процентна маржа характеризує ефективність процентної політики банку. Чим вище значення цього показника, тим краще. До зменшення процентної маржі приводять зниження процентних ставок за кредитами, подорожчання ресурсів, скорочення частки дохідних активів, неправильна процентна політика.

На наш погляд, ця методика оцінки депозитної політики банку має певні недоліки, пов'язані, перш за все із неможливістю відокремити саме показники депозитної складової. А індикатори, запропоновані Заславською О., є показниками ефективності політики управління усіма залученими та запозиченими ресурсами загалом. Наприклад, генеральний коефіцієнт надійності, коефіцієнт фінансового важеля, коефіцієнт співвідношення кредитів і зобов'язань містять в собі такий показник, як «зобов'язання банку», який окрім депозитних ресурсів включає міжбанківські кредити, в тому числі рефінансування НБУ. Так, в сучасних умовах більшість банків не залучають кредити від НБУ та інших банків, тобто основним джерелом формування їх ресурсів є кошти клієнтів, тому методику можна використовувати на практиці. Однак в умовах дефіциту ліквідності банківської системи та використання банками запозичених коштів поряд із залученими, її показники потребуватимуть модифікації.

Тому вважаємо більше репрезентативною методику оцінки депозитної політики банку, запропоновану Приступою Л. і Стахурською А. (табл. 2).

Таблиця 2

Показники ефективності використання депозитних ресурсів банку

Показник	Зміст	Формула для розрахунку	Умовні позначення
1. Коефіцієнт депозитної бази ($K_{дб}$)	Показує частку депозитів у загальному обсязі залучених банком коштів	$K_{дб} = V_{деп} / V_{зк}$	$V_{деп}$ – сума депозитних коштів; $V_{зк}$ – загальна сума залучених коштів
2. Коефіцієнт поточної депозитної бази ($K_{пдб}$)	Показує, скільки гривень поточних депозитних коштів припадає на 1 грн залучених коштів	$K_{пдб} = V_{пдеп} / V_{зк}$	$V_{пдеп}$ – сума поточних депозитів; $V_{зк}$ – загальна сума залучених

			КОШТІВ
3. Коефіцієнт строкової депозитної бази ($K_{СДБ}$)	Показує, скільки гривень строкових депозитів припадає на 1 грн залучених коштів	$K_{СДБ} = \frac{V_{стд}}{V_{зк}}$	$V_{стд}$ – сума термінових депозитів; $V_{зк}$ – загальна сума залучених коштів
4. Коефіцієнт співвідношення коштів фізичних і юридичних осіб ($K_{відп}$)	Показує співвідношення депозитних коштів основних клієнтських груп	$K_{відп} = \frac{V_{дфо}}{V_{дьюо}}$	$V_{дфо}$ – сума депозитних коштів фізичних осіб; $V_{дьюо}$ – сума депозитних коштів юридичних осіб.
5. Коефіцієнт використання депозитних коштів ($K_{викорд}$)	Показує, який відсоток від загального обсягу депозитів розміщений у кредити	$K_{викорд} = \frac{V_{вид.кр}}{V_{д}}$	$V_{вид.кр}$ – сума виданих кредитів; $V_{д}$ – сума депозитів
6. Коефіцієнт співвідношення поточних депозитних коштів і власного капіталу банку ($K_{пд/вк}$)	Показує, яка частина поточних депозитів може бути покрита за рахунок власних коштів банку	$K_{пд/вк} = \frac{V_{пд}}{ВК}$	$V_{пд}$ – сума поточних депозитів; $ВК$ – власний капітал банку

Джерело: [5, с. 95]

Проведемо оцінювання ефективності депозитної політики державного Ощадбанку в 2021-2023 рр. за цією методикою (табл. 3). Ощадбанк стабільно утримує другу позицію на ринку за депозитним портфелем фізичних осіб та власним капіталом [6, с. 22]. Значний обсяг депозитного портфелю банку та його постійне зростання пов'язані із такими факторами: велика мережа відділень, фактор власника, що зумовлює високий рівень довіри з боку клієнтів та зростання ліквідності в зв'язку із зарахуванням пенсій, заробітної плати та різних видів соціальної допомоги (в тому числі військовим, внутрішньо переміщеним особам тощо) через банк [7].

Таблиця 3

Показники ефективності депозитної політики Ощадбанку в 2021-2023 рр.

Показники	Роки		
	2021	2022	2023
Коефіцієнт депозитної бази (Депозити / Залучені кошти)	0,984	0,988	0,973
Коефіцієнт поточної депозитної бази (Поточні депозити / Залучені кошти)	0,578	0,642	0,660
Коефіцієнт строкової депозитної бази (Строкові депозити / Залучені кошти)	0,406	0,347	0,313
Коефіцієнт співвідношення коштів фізичних і юридичних осіб (Депозити фізосіб / Депозити юросіб)	1,82	2,67	1,70
Коефіцієнт використання депозитних коштів (Кредити / Депозити)	0,396	0,36	0,29
Коефіцієнт співвідношення поточних депозитних коштів і власного капіталу банку (Поточні депозити / Власний капітал)	5,05	6,69	6,92

Джерело: розраховано за даними [6]

Коефіцієнт депозитної бази Ощадбанку вказує на переважання депозитних ресурсів у загальному обсязі залучених коштів й майже не змінюється протягом періоду дослідження (від 0,97 до 0,99). Це свідчить про те, що банк майже всі свої залучені кошти формує у вигляді депозитів фізичних та юридичних осіб, не залучаючи кошти від інших банків та НБУ, що свідчить про довіру з боку фізичних осіб та корпоративного сектору, а також про відсутність дефіциту ліквідності в банку.

При економічній нестабільності в країні завжди існує ризик впливу ресурсів та клієнтської бази. Тому при аналізі ефективності депозитної політики для більш точної характеристики ресурсної бази банку необхідно оцінювати частку стабільних депозитів в депозитному портфелі банку, тобто коштів, неохочих або малохочих до впливу коливань кон'юнктури ринку.

До стабільних депозитів належать строкові депозити (перш за все довгострокові) та незнижуваний залишок депозитів до запитання. Як свідчить практика, оптимальний рівень депозитів до запитання в ресурсній базі має бути в межах 30-40 % [8, с. 78]. Однак сьогодні вклади до запитання (на вимогу) у більшості банків України мають значну питому вагу в структурі залучених коштів. Такі депозити в основному є нестабільними, що обмежує їх використання банками для кредитних та інвестиційних операцій. Залишок на таких рахунках є випадковою величиною, тому його прогнозування на кожному поточному рахунку є досить проблематичним, а використання для ефективного розміщення в дохідні активи потребує знання закономірностей їх формування.

Аналіз депозитів фізичних осіб за строками повернення показує, що вклади до 1 року – найбільш популярні в Україні, що пояснюється нестабільністю середовища. У 2015 р. було внесено зміни до законодавства, які розділили депозити на такі, що можуть бути достроково розірвані, та строкові. Саме строкові вклади без можливості розірвання і врятували банківську систему на початку воєнних дій, оскільки перешкодили суттєвому відтоку депозитів. Сьогодні вкладники обирають переважно короткострокові (на 3, 6, 9, 12 місяців) вклади.

Стосовно довгострокових вкладів, які мають бути основним джерелом довгострокового кредитування в Україні, слід відзначити, що частка депозитів від 1 до 2 років у 2005 р. становила 40,38 %, а в 2021 р. – всього 8,55 %. Частка депозитів більше 2 років в 2007 р. становила 8,32%, а в 2021 р. – всього 1,18 %. Частка нових вкладів, відкритих у 2023 р. на термін від 1 року, є меншою 1 %. Така ж ситуація спостерігається в Ощадбанку, де вклади на 1-3 місяці займають в загальному обсязі 10,9 %, на 3-12 місяців – 13,6 %, до 1 місяця – 74,8 % [9]. Розміщення більшості коштів на поточних рахунках пояснюється можливістю оперативного керувати своїми грошима в умовах невизначеності та знижує ризики для клієнтів [10, с. 89].

Отже, одним із основних критеріїв ефективності депозитної політики банку є частка стабільних депозитів. Чим більшою вона є, тим вищою буде ліквідність банку (оскільки ресурси не покидають банк), його прибутковість та стійкість. Висока частка вкладів до запитання значно знижує ліквідність банку. Частка великих депозитів визначає стабільність ресурсної бази, оскільки вплив дострокового вилучення депозиту на ресурсну базу зростає зі збільшенням його розмірів. Підвищення частки великих депозитів знижує стабільність ресурсної бази банку.

Як бачимо з таблиці 3, коефіцієнт поточної депозитної бази банку засвідчує, що протягом 2024 р. на кожен гривню залучених ресурсів припадало 66 коп. поточних депозитів. Це більше, ніж у 2022 р. та 2021 р., що свідчить про погіршення стабільності депозитної бази банку. Хоча варто відмітити, що це не є проблемою лише Ощадбанку, а відображає загальну тенденцію в банківській системі України.

Так як частка поточних депозитів за останні роки зростала, то значення коефіцієнтів строкової депозитної бази банку у 2021-2023 рр. відповідно зменшувалися (40,6 % у 2021 р., 34,7 % у 2022 р. та 31,3 % у 2023 р.).

При формуванні депозитної політики необхідно враховувати найістотніші особливості депозитів юридичних та фізичних осіб. Так, вклади державних органів та юридичних осіб відносно нечисленні, однак великі за розмірами та мають швидку оборотність. У той час як депозити фізичних осіб, навпаки, набагато численніші, але менші за розмірами і обертаються набагато повільніше, а також відрізняються своєю трудомісткістю щодо залучення.

Аналіз коефіцієнта співвідношення коштів фізичних і юридичних осіб Ощадбанку свідчить, що обсяги депозитів фізичних осіб в 2022 р. перевищили депозитний портфель юридичних осіб у 2,67 рази, тобто спостерігається значна концентрація у процесі формування ресурсної бази банку на співпраці з фізичними особами (табл. 3). Це підтверджує статус банку як ощадної установи, що

спеціалізується на залученні вкладів населення. В порівнянні з 2021 р. відбулося зростання коефіцієнту на 46,7 %, що пов'язано зі значним збільшенням депозитного портфелю фізичних осіб і зменшенням депозитного портфелю юридичних осіб. В 2023 р. році коефіцієнт співвідношення коштів фізичних і юридичних осіб зменшився до 1,7, що є наслідком суттєвого зростання депозитів корпоративного сектору (рис 1.).

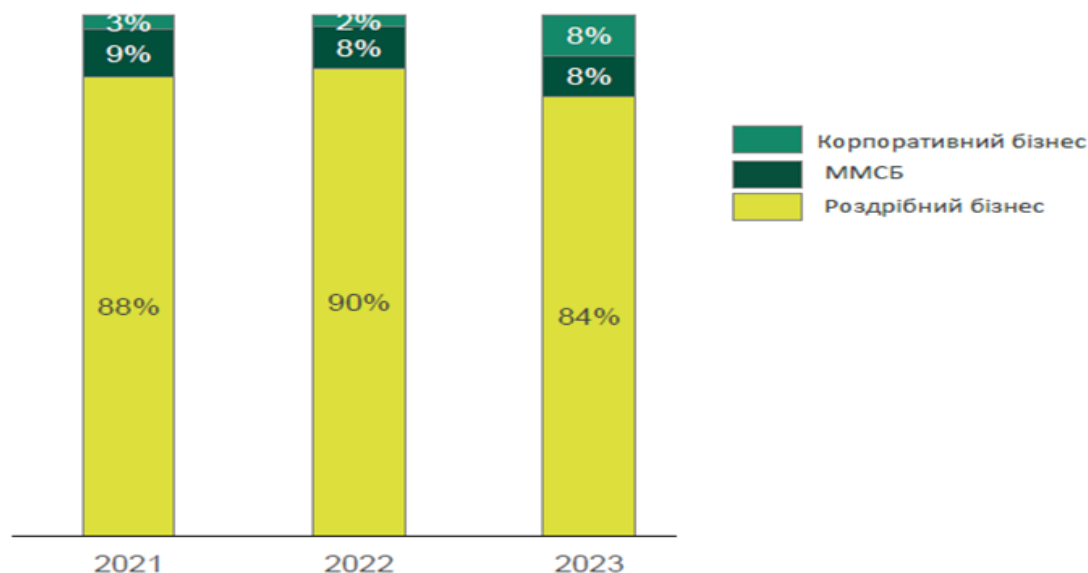

Рис. 1. Структура строкових депозитів Ощадбанку у 2021 – 2023 роках.

Джерело: побудовано за даними [6; 7]

Оцінюючи ефективність депозитної політики банку з точки зору економічної вигідності, необхідно ретельно відстежувати стан кредитної і депозитної політики банку в сукупності [11]. Для цього, перш за все необхідно розрахувати коефіцієнт співвідношення кредитів і депозитів. В останні роки співвідношення кредитів і депозитів по банківській системі є меншим, бо суттєва частина залучених депозитів спрямовувалася не на кредитування бізнесу та населення, а на купівлю облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП).

Коефіцієнт використання депозитних коштів Ощадбанку упродовж 2021-2023 рр. (29-39 %) свідчить про значні обсяги ресурсної бази, що не задіяні в кредитуванні. Так, зокрема за даними 2023 р. лише 29 % коштів з депозитних джерел використано для кредитних операцій [6, с. 17]. Це свідчить про недостатньо ефективну для бізнесу (але прибуткову і безризикову для банку) депозитну політику Ощадбанку, оскільки він спрямовує депозитні кошти на купівлю ОВДП та депозитних сертифікатів НБУ. 41% активів банку – це державні цінні папери. У 2023 р. на інвестиціях в ОВДП банк заробив 8,8 млрд грн прибутку, на депозитних сертифікатах – 4 млрд грн, а на кредитуванні – понад 10,3 млрд грн процентних доходів [7].

Важливим також є аналіз співвідношення обсягів кредитів та депозитів за сегментами та строками. Існує так зване золоте банківське правило, за яким величина й терміни фінансових вимог банку повинні відповідати розмірам і термінам його зобов'язань. Для того, щоб така відповідність підтримувалася в майбутньому, необхідно постійно поповнювати кошти, які вибувають, підтримуючи їх на необхідному рівні, новими [1, с. 241].

Значення коефіцієнта співвідношення поточних депозитних коштів і власного капіталу у 2021-2023 рр., вказує на те, що у банку відсутня можливість покриття поточних депозитів за рахунок коштів власного капіталу, адже обсяги поточних депозитів в 2020-2022 рр. у 5,05, 6,69 та 6,92 разів відповідно перевищували обсяги власного капіталу фінансової установи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, визначення рівня ефективності депозитної політики банку є нагальною потребою у практиці банківського аналізу, даючи можливість банківським установам мінімізувати та уникнути можливих ризиків, пов'язаних з надмірною концентрацією коштів чи нераціональним розподілом ресурсів.

Оцінка ефективності депозитної політики Ощадбанку свідчить про те, що вона формується відповідно до сучасних економічних умов та характеризується тенденцією до зменшення питомої ваги строкових ресурсів, спрямуванням переважної частини залучених коштів не на кредитування, а на інвестування в ОВДП та депозитні сертифікати. До недоліків депозитної політики Ощадбанку можна віднести відсутність депозитів до запитання, які є майже в усіх інших банках.

Як і решті комерційних банків, після закінчення війни Ощадбанку доцільно переорієнтувати свої активні операції на кредитування реального сектору, а не мати 50 % активів в ОВДП. Однак це дуже складне завдання, що потребує перш за все дієвих заходів державних органів влади.

Джерела і література

1. Заславська О. І. Оцінка ефективності депозитної політики АТ КБ «Приватбанк». *Приазовський економічний вісник*. 2020. № 1/18. С. 239-243.
2. Радченко Н. Методичні підходи до оцінки ефективності депозитної політики банку. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 3. С. 161–166.
3. Козій Н. С., Вертій С. І. Депозитна політика банків в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми економіки*, 2024. № 3 (273).
4. Гладких Д. Структура банківських кредитів і залучених коштів як дзеркало економічного здоров'я держави. *Вісник НБУ*. 2015. № 11. С. 26-31.
5. Приступа Л., Стахурська Л. Організаційно-економічне забезпечення депозитної політики банків в Україні. *Modeling the development of the economic systems*. 2022. № 4. С. 88-99. URL: <https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/view/118>
6. Консолідована фінансова звітність АТ «Ощадбанк» за 2023 р. URL: https://www.oschadbank.ua/uploads/3/18001-obu_2023_ukr_conso_fs.pdf (дата звернення 16.10.2024)
7. Рекордний рік для держбанку. Як Ощадбанк маневрує між бажаннями бути бізнесом та підтримувати державу під час війни. Інтерв'ю CEO Сергія Наумова. *Forbes*. 28 листопада 2023 року. URL: <http://surl.li/kuveyh> (дата звернення 16.10.2024)
8. Мулик Т. О. Аналіз депозитних операцій банків: стан, проблеми та вдосконалення. *Modern Economics*. 2021. № 28. С. 75-84.
9. Статистика фінансового сектору. *НБУ*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs> (дата звернення 16.10.2024)
10. Матвійчук Н. М., Жигар Н. М. Сучасні тенденції залучення депозитів банками України. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. Том 3 № 35. С. 87-94.
11. Шульц Е. П. Особливості сучасної депозитної політики банків. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. № 3 (113). С. 29-32.

References

1. Zaslavska O. I. (2020) Otsinka efektyvnosti depozytnoi polityky AT KB «Pryvatbank» [Assessment of the effectiveness of the deposit policy of JSC CB «Privatbank»]. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk Azov – Economic Bulletin*. V. 1 (18), pp. 239-243. [in Ukrainian]
2. Radchenko N. (2014) Metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti depozytnoi polityky banku [Methodological approaches to assessing the effectiveness of a bank's deposit policy]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky) – Collection of scientific papers of the Tavria State Agrotechnological University (Economic Sciences)*. V. 3, pp. 161–166. [in Ukrainian]
3. Kozii N. S., Vertii S. I. (2024) Depozytna polityka bankiv v umovakh voiennoho stanu [Deposit policy of banks under martial law]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current problems of economy*. V. 3 (273). [in Ukrainian]
4. Hladkykh D. (2015) Struktura bankivskykh kredytiv i zaluchenykh koshtiv yak dzerkalo ekonomichnoho zdorov'ia derzhavy [The structure of bank loans and borrowed funds as a mirror of the economic health of the state]. *Visnyk NBU – Bulletin of the National Bank of Ukraine*. V. 1. pp. 26-31. [in Ukrainian]
5. Prystupa L., Stakhurska L. (2022) Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia depozytnoi polityky bankiv v Ukraini [Organizational and economic support of the deposit policy of banks in Ukraine]. *MODELING THE*

DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS. V. 4. pp. 88-99. Retrieved from: <https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/view/118> [in Ukrainian]

6. Konsolidovana finansova zvitnist AT «Oshchadbank» za 2023 r. [Consolidated financial statements of JSC «Oshchadbank» for 2023]. Retrieved from: https://www.oschadbank.ua/uploads/3/18001-obu_2023_ukr_conso_fs.pdf [in Ukrainian]

7. Rekordnyi rik dlia derzhbanku. Yak Oshchadbank manevruie mizh bazhanniamy buty biznesom ta pidtrymuvaty derzhavu pid chas viiny [A record year for the state bank. How Oshchadbank maneuvers between the desire to be a business and support the state during the war]. *Forbes*. November 28, 2023. Retrieved from: <http://surl.li/kuyeyh> [in Ukrainian]

8. Mulyk T. O. (2021) Analiz depozytnykh operatsii bankiv: stan, problemy ta vdoskonalennia [Analysis of bank deposit operations: status, problems and improvements]. *Modern Economics*. V. 28. pp. 75-84. [in Ukrainian]

9. Statystyka finansovoho sektoru [Financial sector statistics] *NBU*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial#2fs> (accessed december 20, 2024).

10. Matviichuk N. M., Zhyhar N. M. (2023) Suchasni tendentsii zaluchennia depozytiv bankamy Ukrainy [Modern trends in attraction of deposits by banks of Ukraine]. *Ekonomichni chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, no. 35, pp. 87–94. [in Ukrainian]

11. Shults, E. P. (2015) Osoblyvosti suchasnoi depozytnoi polityky bankiv [Features of the modern deposit policy of banks]. *Socio-economic problems of modern Ukraine – Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, no. 3 (113), pp. 29–32. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.12.2024 р.

УДК 336:330

Карлін Микола,
доктор економічних наук, професор,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-1421-1066
e-mail: karlin.lutsk@gmail.com,

Стащук Олена,
докторка економічних наук, професорка,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-2622-7353
e-mail: Olena.Staschuk@vnu.edu.ua

Наталія Проць,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0003-3897-6482
e-mail: Vyshnevska.Nataliya@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-103-110>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В «СТАРИХ» КРАЇНАХ ЄС В ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЯВИЩ В ЕКОНОМІЦІ ТА ЗМІН В ОПОДАТКУВАННІ

Вступ. Повномасштабна війна Росії проти України в 2022-2025 рр. змусила владу нашої країни піти на скорочення соціальних видатків та на підвищення податків (насамперед непрямих), що погіршило рівень фінансової безпеки більшості домогосподарств України. В статті на основі аналізу таких категорій як «фінанси домогосподарства» та «фінансова безпека домогосподарства» розкрито особливості забезпечення останньої у так званих «старих» країнах ЄС у період економічних криз та економічних спадів в XXI ст. До «старих» членів Європейського Союзу відносяться ті країни організації, які вступили до ЄС до 01.05.2004 р.

Мета. Метою дослідження є аналіз досвіду «старих» членів ЄС з питань фінансової безпеки домогосподарств в умовах економічних криз і спадів та шляхів їх подолання в XXI столітті. Це важливо й тому, що Україна в 2023 р. отримала статус кандидата на вступ до ЄС, що накладає на нашу країну обов'язок дотримуватися стандартів Європейського Союзу в податковій та соціальній політиці, не допускати значного розшарування в доходах домогосподарств в період криз, що поки характерно для України.

Методи. У ході дослідження використано такі загальнонаукові методи пізнання, як: узагальнення та порівняння, аналізу, системний підхід.

Результати. В статті також виявлені ризики у функціонуванні фінансів домогосподарств у більш заможних та менш заможних країнах Європейського Союзу насамперед в період криз 2008-2009 рр. та в 2022-2024 рр. і економічного спаду в 2020-2021 рр. На основі цього аналізу для влади України обґрунтовані напрями оптимізації видатків домогосподарств у вказаний період під впливом державної політики скорочення державних видатків в період криз. Значна увага в статті приділена змінам в оподаткуванні доходів громадян в «старих» країнах ЄС та їх вплив на фінансову безпеку домогосподарств під час фінансової нестабільності, що важливо взяти до уваги в нашій країні.

Висновки. Все це дало можливість обґрунтувати необхідні зміни у забезпечення фінансової безпеки домогосподарств України в період кризи 2022-2024 рр. та під час відновлення її економіки з урахуванням досвіду «старих» країн ЄС.

Ключові слова: домогосподарства, фінансова безпека, економічні кризи, доходи домогосподарств, оптимізація доходів домогосподарств, «старі» члени ЄС, Україна, Європейський Союз, оподаткування, фінансова безпека домогосподарств.

Karlin Mykola,
Doctor of economic sciences, Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,

Professor of the Department of Finance
Lutsk

Olena Stashchuk,
Doctor of economics, Professor,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk

Prots Nataliia,
Associate Professor, Ph.D. in Economics,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Department of Finance,
Lutsk

PECULIARITIES OF ENSURING THE FINANCIAL SECURITY OF HOUSEHOLDS IN THE “OLD” EU COUNTRIES DURING THE PERIOD OF ECONOMIC CRISIS AND CHANGES IN TAXATION

Introduction. Russia's full-scale war against Ukraine in 2022-2025 forced our country's authorities to cut social spending and raise taxes (primarily indirect taxes), which worsened the level of financial security of most Ukrainian households. The article, based on the analysis of such categories as “household finances” and “household financial security”, reveals the peculiarities of ensuring the latter in the so-called “old” EU countries during economic crises and economic downturns in the twenty-first century.

The purpose of the article. The purpose of the study is to analyze the experience of the “old” EU members in terms of household financial security in the face of economic crises and recessions and ways to overcome them in the twenty-first century. This is also important because in 2023 Ukraine received the status of a candidate for EU membership, which imposes on our country the obligation to comply with EU standards in tax and social policy, to prevent significant stratification in household income during crises, which is still typical for Ukraine.

Methods. The study used such general scientific methods of cognition as generalization and comparison, analysis, and a systematic approach.

Results. The article also identifies the risks in the functioning of household finances in wealthier and less wealthy countries of the European Union, primarily during the crises of 2008-2009 and in 2022-2024 and the economic downturn in 2020-2021. Based on this analysis, the author substantiates for the Ukrainian authorities the directions for optimizing household expenditures during this period under the influence of the state policy of reducing public spending during crises. The article pays considerable attention to changes in income taxation in the “old” EU countries and their impact on the financial security of households during financial instability, which is important to take into account in our country.

Conclusions. All of this made it possible to substantiate the necessary changes in ensuring the financial security of Ukrainian households during the crisis of 2022-2024 and during the recovery of its economy, taking into account the experience of the “old” EU countries.

Keywords: households, financial security, economic crises, household income, household income optimization, “old” EU members, Ukraine, European Union, taxation, financial security of households.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними проблемами. Військова агресія Росії проти України в 2022-2025 рр. змусила українську владу піти на скорочення соціальних видатків та на підвищення податків (насамперед непрямих), що погіршило рівень фінансової безпеки більшості домогосподарств України. Тому важливо проаналізувати досвід «старих» членів ЄС з цих питань в умовах економічних криз та шляхів їх подолання в XXI столітті. Це важливо й тому, що Україна в 2023 р. отримала статус кандидата на вступ до ЄС, що накладає на нашу країну обов'язок дотримуватися стандартів Європейського Союзу в податковій та соціальній політиці, не допускати значного розшарування в доходах домогосподарств в період криз, що поки характерно для України. Водночас, треба враховувати той факт, що для більшості домогосподарств України характерна заощаджувальна функція, що посилилася в умовах воєнного стану. З одного боку, це забезпечує певний рівень їх фінансової безпеки, а, з іншого боку, не дозволяє українській державі використати ці ресурси для

виходу з кризового стану. За різними оцінками, на руках у населення України знаходиться більше 100 млрд дол США, які поки не вдається залучити для відновлення економіки нашої країни. Крім того, певна частина членів українських домогосподарств тримає свої кошти в криптовалюті, а доходи від операцій з нею поки не оподатковуються. Отримані від цього кошти можна було перенаправити на фінансову допомогу малозабезпеченим членам домогосподарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З початком повномасштабної війни Росії проти України в 2022 р. суттєво погіршилася фінансова безпека домогосподарств нашої країни, що вимагає пошуку шляхів оптимізації державної соціальної та податкової політик, які б мінімізували фінансові втрати домогосподарств у цей складний період. Важкість вирішення вказаної проблеми полягає в тому, що згідно теорії фінансів для виходу з економічних криз держава повинна підвищувати податки та зменшувати соціальні видатки. Для України це виглядає непосильним завданням, оскільки більше 60 % населення відносять себе до бідних. Тому важливо проаналізувати досвід «старих» членів ЄС з цього питання та використати окремі його елементи в Україні в сучасних умовах. Суттєвий вклад у дослідження доходів і видатків домогосподарств внесли такі зарубіжні та українські вчені, як: Д. Акерлоф, В. Андрущенко, Г. Беккер, О. Біттер, А. Вдовиченко, В. Вишневський, О. Гладун, С. Делан, О. Десятнюк, Т. Єфременко, Д. Канеман, О. Кириленко, Т. Кізима, В. Корнеєв, А. Крисоватий, Дж. Нейман, Е. Лібанова, І. Луніна, Е. Моргенштерн, К. Санстейн, Н. Серватинська, А. Соколовська, Р. Талер, А. Тверські, Н. Ткаченко, В. Федосов, Л. Черенько, К. Швабій, Р. Шиллер, С. Юрій та інші. Водночас менш дослідженою проблематикою у фінансовій науці є взаємозв'язок фінансів домогосподарств з їх фінансовою безпекою в період економічних криз та виходу з них, що особливо актуально для сьогодення в Україні.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження особливостей подолання економічних криз та спадів виробництва в «старих» країнах-членах ЄС та використання їх досвіду для забезпечення фінансової безпеки українських домогосподарств. Відповідно, завданнями статті є: уточнення змісту категорії «фінансова безпека домогосподарств»; дослідження взаємозв'язку фінансів домогосподарств з їх фінансовою безпекою в період економічних криз та виходу з них; аналіз досвіду «старих» членів ЄС з цих питань в умовах економічних криз та шляхів їх подолання в XXI столітті.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. Фінансова безпека домогосподарства є складовою фінансової безпеки держави. Остання, як визначає провідний український спеціаліст з цієї проблематики О. І. Барановський, на макроекономічному рівні характеризує стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, розрахункової, інвестиційної, митно-тарифної та фондової систем [1, с.33]. Відповідно, стан тих чи інших підсистем фінансової безпеки країни впливає на фінансову безпеку домогосподарств. Крім того, фінансова безпека домогосподарств залежить як від фінансової безпеки в регіоні проживання родини, так і від фінансової безпеки територіальної громади, де знаходиться домогосподарство, оскільки рівень фінансового забезпечення регіонів і територіальних громад як в «старих» членах ЄС, так й в Україні суттєво різняться. Зокрема, у нашій країні рівень ефективності використання бюджетного потенціалу територіальних громад за доходами досить низький, проте щодо кожного з податків результати різняться і можна зауважити різні тенденції [2, с. 27]. Все це суттєво впливає на відмінності у фінансовій безпеці домогосподарств у різних регіонах України, що особливо посилюється в період широкомасштабної війни Росії проти нашої країни.

Виходячи з аналізу зарубіжних та українських наукових публікацій, фінансову безпеку домогосподарств, на наш погляд, можна визначити як їх спроможність покривати свої поточні витрати своїми доходами і при цьому мати можливість відкласти певну частину доходів у різних формах на майбутнє. Зрозуміло, що в умовах фінансової кризи ці можливості домогосподарств суттєво зменшуються. Тому на допомогу найбільш нужденним повинна прийти держава. Фінансові ресурси домогосподарств формуються і використовуються під впливом багатьох чинників, які можна поділити на дві групи. До першої відносять людський капітал, а до другої належить макроекономічна політика держави [3, с. 7]. Якраз остання націлена на фінансову безпеку домогосподарств в умовах кризових явищ в економіці. Тому важливо оптимізувати її вплив та мінімізувати фінансові втрати домогосподарств. Водночас, треба враховувати той факт, що в умовах

ринку держава не має прямого впливу на розподіл доходу домашніх домогосподарств, хоча вона старається за рахунок різного роду фінансових допомог зменшити різницю в їх доходах між різними регіонами країни. Насамперед це характерно для «старих» країн Європейського Союзу, які за допомогою коштів з бюджету та з відповідних фондів ЄС стараються мінімізувати відмінності в доходах домогосподарств у своїх регіонах, хоча це викликає відцентрові тенденції у деяких із них (Каталонія в Іспанії, Фландрія у Бельгії, Ломбардія та Венето в Італії, заморські території у Франції, передусім Нова Каледонія).

За показником ВВП на одну особу країни ЄС ділять на дві групи. До першої відносяться 12 країн-лідерів, рівень ВВП на одну особу вищий за середній по Європейському Союзу. До другої групи відносяться країни-аутсайтери, які приєдналися до ЄС після з 2004 р., а також Італія, Греція і Португалія [4, с. 161]. Унаслідок світової фінансової кризи 2008-2009 рр. уперше з початку інтеграції ЄС пережив найважчий період, що змусило цю організацію прийняти захисні заходи проти розпаду Єврозони, а бюджет на 2014-2020 рр. став меншим за попередній [5, с.83].

Світова фінансова криза 2008-2009 рр. негативно вплинула на фінансову безпеку домогосподарств «старих» країн ЄС, досвід яких з її подолання важливо проаналізувати для виходу України з економічної кризи в 2025 р. та наступні роки. Це важливо тому, що тільки за 2022 р. ВВП нашої країни зменшився майже на 30 %, а його зростання в наступні роки в інтервалі 3-4 % не сприятиме підвищенню фінансової безпеки українських домогосподарств, що провокуватиме подальший виїзд працездатного населення з України. Водночас, домогосподарства нашої країни можуть суттєво підвищити рівень своєї фінансової безпеки, якщо направлять свої заощадження на розвиток фінансового ринку України. Разом з тим, за час війни українські банки змогли залучити в банківську систему лише 106 млрд грн строкових вкладів населення. Натомість, на придбання іноземної валюти населення з початку війни спрямувало понад 581 млрд грн. Причиною цього негативного явища для фінансової системи України є недовіра населення гривневим активам все більше і більше [6]. Подібна тенденція суперечить практиці «старих» країн ЄС, де домогосподарства стараються вкладати свої заощадження в банки, пенсійні та страхові фонди, інші інструменти фінансового ринку, щоб убезпечити свою фінансову безпеку на майбутнє. Крім того, світовий досвід показав, що через високі фіксовані витрати й складність податку на додану вартість, його оптимальна ставка повинна складати 10-15 %. Тільки в цьому випадку можливе зменшення витрат на його стягнення до 2 % від одержуваних від нього доходів [7, с. 132]. Тому плановане в Україні підвищення ПДВ на 2 % (з 20 % до 22 %) є дуже дискусійним. На наш погляд, було б доцільним піти за прикладом «старих» країн-членів ЄС, де введена трьох ступенева шкала ПДВ: 5-8 % для товарів повсякденного попиту; 14-18 % для інших товарів; 22-25 % для товарів підвищеного попиту. В період криз та економічних спадів такий підхід до ПДВ захищає передусім доходи домогосподарств, в яких проживають малозабезпечені верстви населення.

У 2008-2009 рр. дуже серйозні фінансові проблеми виникли в насамперед в Ірландії, яка не в повній мірі дотримувалася стандартів Європейського Союзу в економічній політиці, хоча у попередні роки мала одні із найвищих темпів розвитку в ЄС. Тому уряд країни змушений був піти на скорочення соціальних виплат та підвищення окремих податків та зборів, що негативно позначилося на фінансовій безпеці домогосподарств. Крім того, у вересні 2010 р. Ірландія стикнулася й з іпотечною кризою, що потягнуло за собою банкрутство багатьох банків. Криза 2008-2009 рр. призвела й до необхідності підвищити податки в Ірландії протягом 2011-2014 років у рамках переговорів про надання країні міжнародної фінансової допомоги від МВФ та ЄС на рівні 85 млрд. євро. Відповідно, ставка ПДВ була підвищена з 21 % в 2010 р. до 23 % в 2014 р. Разом з тим, Ірландія залишила податок на прибуток підприємств на рівні 12,5 %, оскільки проти його підвищення виступили великі іноземні компанії, зареєстровані в країні. Також, в країні було введено новий податок на нерухомість, а також підвищені акцизи. Крім того, було заплановано зменшення бюджетних видатків майже на 20 % протягом 2011-2014 рр., скорочена кількість державних службовців, зменшені виплати на дітей та безробітним тощо. У результаті цих та інших заходів у 2010 р. Ірландія отримала багатомільярдний кредит від ЄЦБ та МВФ за ставкою 5 % річних. У наступні роки фінансова ситуація в Ірландії покращилася, що позитивно позначилося на фінансовій безпеці домогосподарств

Криза 2008-2009 рр. змусила уряд Іспанії суттєво скоротити соціальні пільги. В країні в 2012 р. були підвищені деякі податки та обмежені державні видатки. Зокрема, підвищення ПДВ дало додатково в бюджет країни в 2013 р. 7,3 млрд. євро. Негативно вплинула на економіку Іспанії пандемія коронавірусу у 2020 р., тому країні була надана значна допомога із фондів ЄС. Якщо в 2019 р. державний борг країни по відношенню до ВВП складав 95,5 %, то в грудні 2020 р. він дорівнював 117,1 % до ВВП країни. Це стало результатом надмірного зростання дефіциту бюджету, який у 2020 р. склав 10,3 %. Криза 2008-2009 рр. негативно позначилася на банківському сегменті фінансового ринку Іспанії, що негативно позначилося й на фінансовій безпеці домогосподарств. Тому влада країни була змушена надати фінансову допомогу провідним іспанським банкам.

Криза 2008-2009 рр. негативно вплинула на всі складові фінансової системи Греції, в тому числі на фінансову безпеку домогосподарств. Відповідно, під впливом кредиторів, влада Греції була змушена піти на суттєві скорочення соціальних виплат, підвищення податків, скорочення державних видатків, розпочати масову приватизацію тощо. Для зменшення державного боргу влада країни змушена була піти на масову приватизацію державної та комунальної власності, на галузеву реструктуризацію, на підвищення багатьох податків, на зменшення соціальних виплат. Значну фінансову допомогу Греції надав ЄС та МВФ, але вона була надана з умовою проведення країною низки непопулярних реформ. Одна із таких реформ стосувалася оподаткування майна грецької церкви. Заходи з подолання кризових явищ у 2010-2016 рр. негативно позначилося на рівні життя населення Греції. За ці роки доходи населення знизилися на 37 %, а кількість робочих місць зменшилося на 25 %, що призвело до зростання безробіття. В 2015 р., щоб отримати фінансову допомогу від ЄС в розмірі 86 млрд євро, влада Греції пішла на докорінну зміну своєї пенсійної системи. Було підвищено пенсійний вік, збільшено розмір страхового внеску на оздоровлення, відмінена можливість раннього виходу на пенсію. Крім того, грецький уряд об'єднав кілька пенсійних фондів в один і скоротив розмір додаткових пенсійних витрат. Завдячуючи непопулярним реформам, в 2016 р. в Греції перший раз за попередніх 5 років зріс ВВП.

Заходи з подолання кризи 2008-2009 рр. призвели до зростання бідності в Португалії на 40 %, а за межею бідності опинилося 800 тис. осіб. В 2012 р. при затвердженні бюджету були прийняті найжорсткіші за попередні 30 років заходи економії. Зокрема, було передбачено скорочення соціальних програм, збільшення робочого дня на 30 хвилин, урізання бонусів для тих громадян, щомісячний дохід яких перевищує 1000 євро. З 11 % до 18 % зросли соціальні внески із зарплати працівників, а реальні доходи працівників впали на 7 %. В 2013 р. в бюджеті на цей рік також було передбачено скорочення соціальних виплат, зокрема, виплат по безробіттю, по хворобі тощо. Так, для тих, хто заробляє понад 150 тис. євро в рік, ставка прибуткового податку з громадян була підвищена з 40 % до 45 %. Нестабільність фінансової системи країни та постійні зміни в податковій системі призвела до того, що за 2001-2016 рр. громадяни вивели в офшори 50 млрд євро. Податкові втрати Португалії від цього за 2004-2016 рр. склали 1,3 млрд євро. Загалом, майже 24 % ВВП країни направляється в офшори, що вимагає удосконалення податкової системи країни.

Провідні країни ЄС виділили значні кошти для домогосподарств для подолання негативних наслідків пандемії коронавірусу. Так, на подолання цієї пандемії у березні 2020 р. Німеччина виділила 550 млрд євро на допомогу населенню та бізнесу. У зв'язку з пандемією коронавірусу уряд Франції у березні 2020 р. також надав деякі пільги домогосподарствам. Зокрема, було надано оплачуваний лікарняний з першого дня для всіх батьків, діти яких знаходяться на карантині. Водночас, у результаті пандемії коронавірусу у Швеції в 2020 р. ВВП країни знизився у річному вимірі тільки на 0,5 %, що у певній мірі було пов'язано з тим, що уряд країни не зупиняв роботу підприємств і транспорту, на відміну від більшості країн світу. Влада Швеції зробила наголос на дотримання громадянами відповідних санітарних норм, що пояснювалося високим рівнем довіри населення до уряду. У зв'язку з негативними наслідками карантину щодо подолання пандемії коронавірусу уряд Іспанії у травні 2020 р. затвердив виплату базового доходу для найбідніших. Очікувалося, що до 1 млн сімей отримуватимуть виплати, що буде коштуватиме уряду від 3 до 3,5 млрд євро на рік. Базовий дохід буде становити мінімум 462 євро на людину і максимально 1015 євро на сім'ю. Загалом, через коронакризу кожному п'ятому іспанцю загрожує бідність з доходом менш як 8871 євро на рік. У результаті пандемії коронавірусу у 2020 р. ВВП країни зменшився у річному вимірі на 4,1 %.

Пандемія коронакризи в 2020 р. погіршила економічну ситуацію в Ірландії, в тому числі й домогосподарств. Тому в країні в 2020 році було внесено кілька тимчасових змін до сплати ПДВ, щоб спробувати допомогти підприємствам, які постраждали від Covid-19. Так, з 1 вересня 2020 року до кінця лютого 2021 року діяло тимчасове зниження стандартного ПДВ: з 23% він був знижений до 21% в рамках липневого набору заходів стимулювання уряду. Сюди відносяться: продаж автомобілів; одяг для дорослих; електротовари; бензин і дизельне паливо; алкоголь і тютюн; більшість предметів домашнього вжитку; продукти харчування; багато професійних послуг і телекомунікацій; податок на приріст капіталу. Водночас фінансова допомога ЄС та МВФ дозволила Ірландії швидко вийти з кризи. Важливо й те, що держава протягом певного періоду стала виплачувати більшу частину зарплати працівникам, що втратили роботу.

В Австрії у 2020 р. у зв'язку з необхідністю подолання наслідків пандемії коронавірусу видатки були збільшені на 20 млрд євро. Крім того, позитивом забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в Австрії є те, що сім'ї, які не можуть придбати чи орендувати житло, але мають відповідну роботу та дітей, можуть отримати житло в кооперативах, заплативши певний внесок та регулярно вплачуючи комунальні платежі. Загалом, негативно вплинули на доходи домогосподарств в Австрії світові кризи 2008-2009 рр. та 2020 р. Однак влада Австрії компенсувала частину цих втрат домогосподарствам з бюджетів всіх рівнів та соціальних фондів, зокрема, з фонду страхування по безробіттю.

Цікавим є досвід Італії щодо допомоги домогосподарствам в період пандемії коронавірусу. Так, уряд Італії у березні 2020 р. у зв'язку з коронакризою прийняв програму підтримки домогосподарств, яка, зокрема, передбачала наступні заходи. Уряд призупинив виплату позик та іпотечних кредитів компаніями та сім'ями завдяки державним гарантіям для банків, а також збільшив кількість коштів, які фірми виплачують працівникам, що тимчасово не можуть працювати через карантин. Батькам пропонувався спеціальний ваучер на 600 євро для компенсації послуг няні. Батьки, що працюють у приватному секторі, можуть йти в оплачувану відпустку та отримати до 50 % надбавки, якщо дитині до 12 років. Усі працівники із загальним доходом не більше 4000 євро, які продовжили працювати у березні 2020 р. під час надзвичайної ситуації, могли отримати бонус у розмірі до 100 євро.

У зв'язку з пандемією коронавірусу в світі Фінляндія у березні 2020 р. виділила 15 млрд євро на порятунок економіки та домогосподарств. Всім підприємцям, включаючи фрілансерів, надали право тимчасово отримувати допомогу по безробіттю. Ці заходи були розраховані на три місяці. Соціальний захист безробітних був покращений за рахунок того, що скасували карантинний термін по безробіттю. Також, робочий стаж, необхідний для отримання цієї допомоги, скоротився до 13 тижнів. Пенсійні виплати роботодавців у приватному секторі скоротили на 2,6 %, починаючи з червня 2020 р. Пенсійні внески були відстрочені на 3 місяці. Це стосувалося й роботодавців публічного сектору Фінляндії. Фірми отримали можливість перенести сплату податків за березень-травень 2020 р. на більш пізніший термін. Всі ці заходи фінансувалися за рахунок кредитів, які взяла держава.

Заслугове на увагу досвід Бельгії щодо забезпечення фінансової безпеки домогосподарств в період економічних криз. Так, коронакриза 2020 р. негативно позначилася на доходах громадян Бельгії, але держава за рахунок своїх коштів частково зменшила фінансові втрати домогосподарств. Подібне робилося державою й під час світової фінансової кризи в 2009-2009 рр. Мінімальна зарплата у Бельгії переглядається двічі на рік. Сума прибуткового податку залежить від сімейного стану працівника. Найманий працівник у повному обсязі користується всіма видами соціальної допомоги незалежно від суми сплачених коштів. Велику зацікавленість викликає система медичного страхування Бельгії, за якою відшкодовується 75% суми медичних витрат. Сто відсотків встановлено для чотирьох категорій: вдів і вдівців, сиріт, пенсіонерів, інвалідів. Законом встановлюється сума медичних гонорарів, які сплачуються лікареві або медичному закладу, а все, що перевищує цю суму, сплачує сам пацієнт.

Серед країн ЄС на особливу увагу заслугове оподаткування доходів домогосподарств у Нідерландах та особливі відносини між платниками податків та податковими органами, які сприяють зменшенню ухиленню від податків. У податковому законодавстві країни всі прибуткові податки діляться на три основні кошики. До кошику 1 відносяться доходи й витрати від роботи й житла, до яких належать: зарплата, пенсія, соціальні допомоги тощо; витрати й доходи від власного

житла, в якому власних постійно проживає; прибутки від підприємницької та інших видів діяльності; періодичні виплати й допомоги, як, наприклад, аліменти; витрати на підтримку рівня доходів. Із суми цих статей доходів і витрат віднімаються витрати, наприклад: витрати на дитячий садок/ясла; витрати, пов'язані з роботою і житлом; інші види витрат, пов'язані з особистою ситуацією платника податків. Ці доходи оподатковуються в розмірі, що залежить від їх рівня і складають від 32 до 52 %. До кошика 2 потрапляють як доходи, так і витрати, пов'язані з володінням значною часткою капіталу в підприємстві. Оподатковуються дивіденди й виграти від підвищення курсу акцій, віднімаються з податків програші від зниження курсу акцій. Щоб потрапити до цієї категорії (кошика), потрібно володіти значною кількістю (не менше 5%) акцій підприємства. Такі доходи оподатковуються в розмірі 25%. До кошика 3 відносяться доходи від накопичень та інвестицій. До них належать: акції, облігації, гроші на ощадних рахунках; вкладення в нерухомість (крім житла, в якому проживає платник податків); страхові поліси й накопичення, що не потрапляють в інші кошики. Ці доходи оподатковуються в розмірі 1,2% від суми заощаджень, що перевищують 17600 EUR. Заслуговує на увагу й механізм виплати допомоги по безробіттю у Нідерландах. В країні діє закон, який зв'язав компенсацію через незайнятість зі стимуляцією пошуку робочого місця. Відмова безробітного від «відповідної» роботи означає закінчення видачі йому державної допомоги. Чим довше індивідуум залишається незайнятим, тим ширше розсовуються рамки визначення «відповідна» для нього роботи. Невиконання останньої умови спричиняє надалі відмову від виплати йому допомоги через безробіття.

Різке підвищення цін на енергоносії восени 2021 р. та війна Росії проти України в 2022 р. призвели до значного підвищення цін на енергоносії у більшості країн ЄС. Багато з них ввели економічні санкції проти РФ, хоча це негативно вплинуло на їх фінансову безпеку, в тому числі на фінансову безпеку домогосподарств. Тому ряд «старих» країн ЄС ввів певні види допомоги на енергоносії для домогосподарств, щоб забезпечити їх фінансову безпеку. Так, уряд Швеції у зв'язку з різким підвищенням цін на електроенергію в світі в кінці 2021 р. – на початку 2022 р. вирішив компенсувати власникам будинків рекордно високі рахунки за електроенергію. Були компенсовані за грудневі (2021 р.), січневі та лютневі (2022 р.) рахунки. Компенсація розраховувалася за шкалою, що базується на споживанні електроенергії домогосподарствами. Найвищий рівень компенсації був запропонований тим, хто використовує понад 2000 кВт/год на місяць.

Суттєве підвищення цін на енергоносії восени 2021 р. в світі зумовило значне збільшення витрат іспанських домогосподарств на комунальні послуги, що призвело до страйків. Причиною стали зростання витрат на енергоносії та різке підвищення інфляції, яка в Іспанії зросла до найвищої позначки за останні кілька десятиріч. Так, у грудні 2021 р. інфляція вже склала 6,7 % порівняно з груднем 2020 р. – найбільше за останні майже 30-ть років. Індекс споживчих цін вже дев'ять місяців перевищує 2 %, які ЄЦБ вважає максимальним показником. Головним чинником зростання цін називають подорожчання електроенергії, що в свою чергу впливає ще на низку груп товарів. Тому держава була змушена частково компенсувати ці додаткові витрати, насамперед для малозабезпечених верств населення.

Висновки та пропозиції. Дослідження особливостей виходу з економічних криз «старих» членів ЄС вказує на те, що основними з них є зменшення фінансування домогосподарств та підвищення податків на їх членів при одночасній фінансовій підтримці малозабезпечених верств населення, що потрібно взяти до уваги в Україні при подоланні кризи 2022-2024 рр. Водночас, треба враховувати той факт, що для більшості домогосподарств України характерна заощаджувальна функція, що посилилася в умовах воєнного стану. З одного боку, це забезпечує певний рівень їх фінансової безпеки, а, з іншого боку, не дозволяє українській державі використати ці ресурси для швидкого виходу з кризового стану. До збільшення ПДВ у період економічних криз треба підходити виважено і розглядати цей варіант як тимчасовий, тільки для подолання негативних наслідків цих криз для фінансів домогосподарств. Складнішим питанням є підвищення акцизів у період економічних криз, що практикується у багатьох «старих» країнах ЄС, і, відповідно, застосовується в Україні. На наш погляд, підвищення акцизів у період економічних криз повинно кореспондуватися з темпами зростання заробітної плати в країні, інакше буде стимулюватися тіньове виробництво та споживання підакцизних товарів. Вкрай складною проблемою при виході із кризи є скорочення соціальних видатків, для чого треба передбачити запобіжні заходи для стабілізації доходів

малозабезпечених верств населення, що практикується в «старих» країнах ЄС. Останнє насамперед проявилось в «старих» країнах ЄС при подоланні негативних наслідків світової фінансової кризи 2008-2009 рр., економічного спаду в 2021 р. та кризи 2024-2024 рр.

Джерела та література:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення): монографія. Київ: Київ. Нац. торг-екон. ун-т, 2004. 759 с.
2. Гринчишин І. М., Біль М. М., Лешук І. В., Патицька Х. О., Попадинець Н. М. Потенціал територіальних громад: оцінювання та напрями підвищення ефективності використання: науково-аналітична доповідь. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2019. 97 с.
3. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанта розвитку. Київ: Знання, 2010. 431 с.
4. Романюк С. А. Розвиток регіонів у відкритій економіці: теорія політика, практика: монографія. Київ: НАДУ, 2013. 408 с.
5. Пухир С. Т. Фінансові механізми реалізації державної регіональної політики: сучасний стан та пріоритети вдосконалення: монографія. Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. 374 с.
6. Данилишин Б. Українці не довіряють гривневим активам все більше. URL: <https://epravda.com.ua/experts/2024/12/24>.
7. Ткаченко Н. М., Горова Т. М., Ілленко Н. О. Податкові системи країн світу та України. Облік та звітність: навч.-метод. посібник. Київ: Алерта, 2004. 554 с.

References:

1. Baranovskyi O. I. (2004). Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizm zabezpechennia): monohrafiia [Financial security in Ukraine (assessment methodology and mechanism of provision): monograph] Kyiv: Kyiv. Nats. torh-ekon. un-t, 759 s. [in Ukrainian].
2. Hrynchyshyn I. M., Bil M. M., Leshchuk I. V., Patytska Kh. O., Popadynets N. M. (2019). Potentsial terytorialnykh hromad: otsiniuvannia ta napriamy pidvyshechennia efektyvnosti vykorystannia: naukovo-analytychna dopovid. [The potential of territorial communities: assessment and directions for improving the efficiency of use: a scientific and analytical report] Lviv: DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy», 97s. [in Ukrainian]
3. Kizyma T. O. (2010). Finansy domohospodarstv: suchasna paradyhma ta dominanta rozvytku. [Household finances: modern paradigm and dominant development] Kyiv: Znannia, 431 s. [in Ukrainian]
4. Romaniuk S. A. (2013). Rozvytok rehioniv u vidkrytii ekonomitsi: teoriia polityka, praktyka: monohrafiia. [Development of regions in an open economy: theory, politics, practice: monograph]. Kyiv: NADU, 408 s. [in Ukrainian].
5. Pukhyr S. T. (2017). Finansovi mekhanizmy realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky: suchasnyi stan ta priorytety vdoskonalennia: monohrafiia. [Financial mechanisms for the implementation of state regional policy: current state and priorities for improvement: monograph] Kyiv: DVNZ «Universytet bankivskoi spravy», 374 s. [in Ukrainian]
6. Danylyshyn B. Ukraintsi ne doviriaut hryvnevym aktyvam vse bilshe. [Ukrainians do not trust hryvnia assets more and more]. Available at: <https://epravda.com.ua/experts/2024/12/24>. [in Ukrainian]
7. Tkachenko N. M., Horova T. M., Illienko N. O. (2004). Podatkovi systemy krain svitu ta Ukrainy. Oblik ta zvitnist: navch.-metod. posibnyk. [Tax systems of the countries of the world and Ukraine. Accounting and reporting: educational method. manual.] Kyiv: Alerta, 554 s. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 10.12.2024 р.

УДК 338.2:336.76:504.03

Щербакова Олена
кандидат економічних наук,
докторантка ДНУ «Академія фінансового управління»
м. Київ; ORCID ID: [0009-0001-4044-4672](https://orcid.org/0009-0001-4044-4672)
e-mail: Olena.Shcherbakova@bank.gov.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-111-123>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛІМАТИЧНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Вступ. У підвищенні дієвості кліматичного фінансування важливе місце належить досконалій методології оцінки ефективності його інституційного забезпечення. Значущість її розробки й впровадження зумовлені численними проблемами в сфері кліматичного фінансування. Водночас, точний вимір ефективності ініціатив з фінансування кліматичних програм / проектів залишається складним завданням унаслідок ускладнення розмежування суто кліматичного фінансування і загальної фінансової допомоги країнам, множинності джерел кліматичного фінансування, проблем точного відображення його фінансових потоків й недосконалої системи їхніх обліку і звітності.

Мета. Метою є визначення методологічних засад оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування.

Методи. У дослідженні застосовано системний підхід, монографічний та історичний методи, методи компаративного й експертного аналізу.

Результати. Визначено значущість розробки методологічних засад інституційного забезпечення кліматичного фінансування. Виокремлено різновиди ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування з огляду на її поліморфний характер і блоки її комплексної оцінки. Представлено авторське бачення критеріїв й індикаторів такої ефективності.

Висновки. Методологія оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування має концентруватися на виявленні / аналізі / оцінці ключових напрямів / сфер інституційного регулювання, що уможливить координацію зусиль з узгодження підходів / інтересів у протидії / боротьбі / мітигації (пом'якшення наслідків) / адаптації до змін клімату / відновлення / трансформації. Це в свою чергу вимагає однозначного з'ясування наслідків зміни клімату / джерел і процедур кліматичного фінансування / кліматичних і супутніх їм фінансових ризиків; досконалих розкриття інформації й надання звітності, пов'язаної зі змінами клімату, міжнародної кооперації.

Ключові слова: кліматичні фінанси, кліматичне фінансування, методологія, інституційне забезпечення, методологічні засади оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування

Shcherbakova Olena,
Ph. D. (Economics), SESE «The Academy of Financial Management»,
Kyiv

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF INSTITUTIONAL SUPPORT OF CLIMATE FINANCING

Introduction. In increasing the effectiveness of climate financing, an important place belongs to a perfect methodology for assessing the effectiveness of its institutional provision. The significance of its development and implementation is due to numerous problems in the field of climate financing. At the same time, the accurate measurement of the effectiveness of initiatives for financing climate initiatives / programs / projects remains a difficult task due to the complexity of the distinction between purely climate financing and general financial assistance to countries, the multiplicity of sources of climate financing, the problems of accurately reflecting its financial flows and the imperfect system of their accounting and reporting.

The purpose of the article. The purpose is to determine the methodological foundations for assessing the efficiency of institutional support for climate financing.

Methods. The study uses a systematic approach, monographic and historical methods, methods of comparative and expert analysis.

Results. The significance of developing methodological principles of institutional provision of climate financing is determined. The following types of efficiency of institutional support for climate finance are identified and characterized in view of its polymorphic nature: economic, social, environmental, energy efficiency, commercial marketing; allocative, organizational, managerial, functional; efficiency of measures taken within the framework of

international climate requirements; efficiency of distribution of funds between areas/subjects/objects of program financing; primary and multiplicative efficiency, absolute and comparative, intermediate and final, real and calculated, strategic and tactical, actual and forecasted, static and dynamic, synergistic. The blocks of a comprehensive assessment of the efficiency of institutional support for climate finance are presented. The problems of assessing the efficiency of climate finance and its institutional support are clarified. The criteria and indicators of assessing the efficiency of institutional support for climate finance are presented.

Conclusions. The methodology for assessing the effectiveness of institutional support for climate finance should focus on identifying / analyzing / assessing key areas / areas of institutional regulation, which will enable coordination of efforts to harmonize approaches / interests in combating / combating / mitigating / adapting to climate change / restoring / transforming. This in turn requires a clear understanding of the consequences of climate change / sources and procedures for climate finance / climate and related financial risks; perfect disclosure and reporting related to climate change, international cooperation.

Key words: climate finance, climate financing, methodology, institutional support, methodological principles for assessing the effectiveness of institutional support for climate finance

Постановка проблеми. У підвищенні дієвості кліматичного фінансування важливе місце належить досконалії методології оцінки ефективності його інституційного забезпечення. Значущість її розробки й впровадження зумовлені численними проблемами в сфері кліматичного фінансування. Водночас, точний вимір ефективності ініціатив з фінансування кліматичних програм / проектів залишається складним завданням унаслідок ускладнення розмежування суто кліматичного фінансування і загальної фінансової допомоги країнам, множинності джерел кліматичного фінансування, проблем точного відображення його фінансових потоків й недосконалої системи їхніх обліку і звітності, а також неміцного зв'язку між реальними заходами в сфері запобігання / боротьби / мітигації / адаптації до змін клімату / відновлення / трансформації та їхніми наслідками за відсутності належних прозорості і дотримання стандартів. При цьому для визначення вигід від мітигації / адаптації до змін клімату / відновлення / трансформації необхідна повна інформація про вихідні умови й адекватні оцінки ризиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою оцінки ефективності кліматичного фінансування та його інституційного забезпечення займалися такі зарубіжні і вітчизняні дослідники, як С. Барретт (S. Barrett) [1], Дж. Омукуті (J. Omukuti)[2], Р. Прайс (R. Price) [3], Б. Томлінсон (B. Tomlinson) [4], К. Челмінські (K. Chelminski) [5], Т. Чолібуа (T. Cholibois) [6], І. Боярко і Н. Трушкіна [7], М. Карлін, Н. Проць, І. Цимбалюк [8] та ін. В їхніх працях мова йде про ключові принципи / інвестиційні критерії міжнародних кліматичних угод і фондів, потреби ефективних систем підтримки надання кліматичного фінансування, вплив кліматичного фінансування на адаптивну здатність країн-одержувачів / екологічні показники / економічні цілі / результати розвитку в умовах зміни клімату, політичну готовність розставляти пріоритети розвитку відновлюваної енергетики як необхідної умови для забезпечення ефективності кліматичного фінансування, вимоги для отримання доступу до кліматичного фінансування, ефективність міжнародного кліматичного фінансування. Утім, нині відсутнє усталене бачення методологічних засад до оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування.

Мета статті полягає у визначенні методологічних засад до оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано системний підхід, монографічний та історичний методи, методи компаративного й експертного аналізу.

Викладення основного матеріалу. Визначаючи методологічні засади оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування, слід брати до уваги, що дії міжнародного співтовариства не мають обмежуватися лише збільшенням фінансових потоків на окремі локальні заходи, а повинні спрямовуватися на вирішення ключових питань, що сприятимуть перетворенням на національному рівні. При цьому слід зважати на те, що попри наявність узагальнюючих і елементних індексів оцінки інститутів, інституціональних умов й інших елементів інституційного середовища, в економічній теорії відсутні індекси оцінки інституційного середовища у галузевому зрізі.

З'ясування підходів до оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування з огляду на її поліморфний характер має враховувати необхідність визначення (рис. 1):

Рис. 1. Типи ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування

Джерело: побудовано автором

економічної ефективності (економічна результативність застосування такого забезпечення до витрачених матеріальних, трудових, фінансових й інформаційних ресурсів і витрат часу);

соціальної ефективності (зниження рівня бідності, збільшення рівня зайнятості, поліпшення умов праці й побуту, підвищення соціальної відповідальності інвесторів і рівня кліматичної грамотності господарюючих суб'єктів та населення до сукупних використаних ресурсів і витрат);

екологічної ефективності (екологічний результат на одиницю використаних ресурсів / витрат загалом і за окремими інструментами кліматичного фінансування);

енергоефективності (зменшення обсягів спожитої енергії на утримання будівель, опалювання, освітлення, водопостачання й водовідведення, громадський електротранспорт до витрат на його досягнення);

комерційної ефективності (результативність ліцензійної й патентної діяльності в сфері кліматичного фінансування до сукупних ресурсів і витрат на її досягнення);

маркетингової ефективності (поліпшення дослідження й управління ринком кліматичного фінансування, зростання ореолів, охоплених кліматичним фінансуванням, упровадження його нових підходів й інноваційних інструментів, покращення інформування реципієнтів до сукупних ресурсів і витрат на їхнє досягнення);

алокативної ефективності, що базується на оцінці формування / розподілу / перерозподілу / використання / комбінації ресурсів кліматичного фінансування, їхньої доступності / недоступності (один з аспектів дієвості ринку кліматичного фінансування, що передбачає оптимальне розміщення обмежених ресурсів за напрямками їхнього кінцевого використання з урахуванням ринкової кон'юнктури);

організаційної ефективності, що свідчить про ефективність організаційної побудови інституційного забезпечення кліматичного фінансування з урахуванням використаних на це сукупних ресурсів і витрат на її досягнення;

управлінської ефективності, що відбиває підвищення результативності управління кліматичними проектами, кліматичним фінансуванням до сукупних використаних ресурсів і витрат

на її досягнення;

функціональної ефективності, що характеризує поліпшення чинних регулятивних механізмів, захисту прав інвесторів, кредиторів і реципієнтів кліматичного фінансування, підвищення свободи у здійсненні його суб'єктами нових видів діяльності, наявність механізмів регулювання фінансових інновацій, забезпечення інформаційної безпеки з урахуванням використаних на це сукупних ресурсів і витрат на їхнє досягнення;

ефективності заходів, вживаних в рамках міжнародних кліматичних угод;

ефективності розподілу коштів між напрямками / суб'єктами / об'єктами фінансування програм з боротьби з негативними змінами клімату;

первинної й мультиплікативної, абсолютної й порівняльної, проміжної й кінцевої, реальної і розрахункової, стратегічної і тактичної, фактичної і прогнозованої, статичної й динамічної ефективності;

синергетичної ефективності, що передбачає оцінку всієї сукупності вертикальних / горизонтальних зв'язків інституційного забезпечення кліматичного фінансування і свідчить про результат взаємодії його формальних і неформальних інститутів й інституцій, фінансового і реального секторів економіки.

Причому слід зважати на те, що фінансовий ефект кліматичних проектів проявляється через істотно триваліший час, ніж інших проектів, а фінансові вигоди виникають як у продуцентів, так і споживачів. Слід брати до уваги і такі основні складові витрат, втрат і збитків, пов'язаних зі зміною клімату, як: вартість мітигації / адаптації до кліматичних змін, збитки від прямого впливу на останні, що спричинили руйнування об'єкта / порушення його функцій; втрати споживачами послуг унаслідок порушення цих функцій.

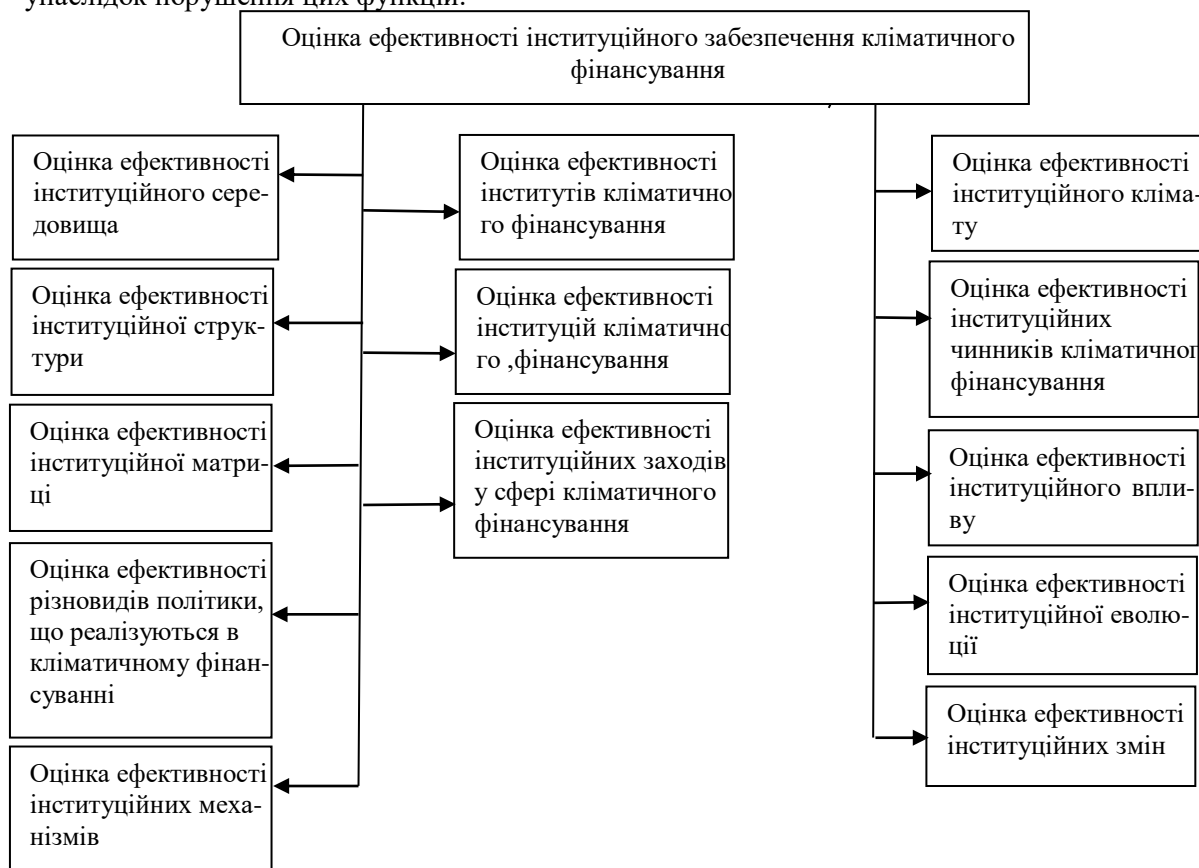

Рис. 2. Комплексна оцінка ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування

Джерело: побудовано автором

При цьому має ідентифікуватися / підтверджуватися відповідність / оцінюватися ефективність таких елементів інституційного забезпечення кліматичного фінансування, як: кліматична політика;

маркування, сертифікація бізнесу / проектів; верифікація кліматичних фінансових інструментів з відповідності загально визнаним принципам / критеріям / керівництвам; інституцій і реципієнтів кліматичного фінансування; урахування в національних / міжнародних реєстрах.

Загалом комплексна оцінка ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування, на наш погляд, має здійснюватися за такими компонентами (рис. 2).

Проблеми оцінки ефективності кліматичного фінансування значною мірою зумовлені відсутністю єдиної методологічної бази для розробки нормативно-правових актів у сфері адаптації до змін клімату. Зокрема, слід чіткіше визначити сутність кліматичного фінансування / його основних суб'єктів, синхронізувати норми міжнародного і національних законодавств, що унеможливить багатоваріантність підходів / неоднозначність тлумачення категорійного апарату з кліматичної адаптації.

Крім того, досі для підвищення ефективності кліматичного фінансування не враховується сектор відходів / залишається недостатньо використовуваною й можливість: [стратегія нульових відходів](#), що уможливило б містам підвищити стійкість до все частіших екстремальних погодних явищ і загроз для здоров'я, зумовлених змінами клімату. Погані збір / утилізація відходів є одними із чинників, внаслідок яких міста особливо схильні до таких явищ.

Уряд та бізнес у плануванні відновлення мають враховувати певний набір базових / вихідних зелених вимог та критеріїв, як під час розробки національного плану з відновлення, так і надаючи відповідні проекти для отримання фінансування від кредиторів, ефективність імплементації яких може бути виміряна відповідними «зеленими» індикаторами. З огляду на все частішу та більшу пріоритизацію питання пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї держав, а також у зв'язку з прагненням України стати членом ЄС, який має найбільш амбітні кліматичні цілі у світі, що, відповідно, відображається на внутрішніх інвестиційних політиках європейських IFIs та DFIs, «зелені» індикатори, вимоги та критерії, які застосовуються до України, будуть більш суворими в процесі вступу та адаптації законодавства ЄС та після закінчення повномасштабної війни аніж ті, що застосовуються зараз[9].

Для вирішення цього завдання слід, насамперед, досліджувати ефективність міжнародного кліматичного фінансування. Так, в існуючих оцінках ефективності гіпотетичних \$100 млрд відсутня офіційна оцінка вже наданих кліматичних фінансів з точки зору ефективності їхнього потенціалу як ресурсу розвитку[4].

Натомість існують значні прогалини у кліматичному фінансуванні, що обмежує те, що потрібно для вирішення проблем / просування світового розвитку. Згідно з розрахунками Climate Policy Initiative (CPI), Африканському континенту знадобиться \$277 млрд на рік, щоб реалізувати свої національно визначені внески (НВВ) і досягти до 2030 р. кліматичної мети[10]. Однак річне кліматичне фінансування Африки становить лише \$30 млрд. Цей розрив швидше за все розширюватиметься, оскільки країни часто недооцінюють свої потреби, зокрема для адаптації[11].

Дослідження кліматичного фінансування вже давно зосереджені на таких проблемах, як достатність і додатковість, але критично важливо розглянути, що потрібно для ефективних систем підтримки надання кліматичного фінансування. Існуючі дослідження вказують на міжнародні / національні / місцеві чинники, що впливають на локальне надання кліматичного фінансування країні-одержувачу, що найбільш вразливі до ризиків зміни клімату, отримують непропорційно менше фінансування на адаптацію ніж ті, що є менш вразливими[1; 3].

Локальне кліматичне фінансування залежить від соціально-політичних чинників, крім вразливості, наприклад, національної політичної прихильності і видів використовуваних фінансових інструментів[12]. Міжнародні організації роблять важливий внесок у реалізацію Паризької угоди, позаяк вони мають підтримувати весь процес, починаючи від збільшення кліматичного фінансування для його доставки. Утім, за оцінками, кількість грошей, що надходять до країн, що розвиваються, набагато менше завданих збитків[13]. Посилена політична підтримка / неадекватне державне фінансування залишаються основною перешкодою для боротьби зі зміною клімату на місцевому рівні[14].

Огляд документів Зеленого кліматичного фонду (ЗКФ) свідчить про його низьку прозорість та підзвітність щодо фінансування пом'якшення / адаптації на місцевому рівні[15]. Крім того, здатність суб'єктів прямого доступу залучати місцевих акторів страждає від значних прогалин потужності

Фонду. Це означає, що ключові принципи / інвестиційні критерії Паризької угоди та ЗКФ, такі як власність країни, потреби одержувачів, ефективність та результативність оцінюються виключно залежно від того, чи існує актор національного рівня, спроможний на бай-ін (частку внеску для участі), а не чи сприяють інвестиції потребам місцевих акторів[2].

Емпіричні дослідження підтверджують, що політична готовність розставляти пріоритети розвитку відновлюваної енергетики є необхідною умовою для ефективності кліматичного фінансування[5]. Натомість бар'єрами для локального фінансування кліматичних пом'якшення / адаптації визначено фінанси, позаяк місцевим акторам бракує спроможності / готовності дотримуватись нормативних актів фінансового доступу[16]. Водночас вимоги для отримання фінансовими установами прямого доступу до фінансів є надто складними для місцевих акторів[3].

Багатьом країнам-одержувачам також бракує загального розуміння ландшафту кліматичних фінансів, зокрема, де отримати доступ до фінансування для місцевої адаптації / спроможності задовольнити фідуціарні вимоги для доступу до фінансування[17], а структурні невідповідності між доступними кліматичними фінансами та потребами місцевих учасників створюють перешкоди ефективному наданню фінансів[18]. Переважаючі нині механізми фінансування боротьби зі змінами клімату менш придатні для деяких одержувачів країн, позаяк позики наклали б більший тягар на країни-боржники.

Все більше досліджень вивчають вплив кліматичного фінансування на адаптивну здатність країн-одержувачів / екологічні показники / економічні цілі / результати розвитку в умовах зміни клімату[6; 19; 20]; були зосереджені на ефективності кліматичного фінансування, вивчаючи умови, необхідні для її підвищення.

Інший напрям досліджень стосувався впливу кліматичного фінансування на економіки одержувачів. Дослідники виявили, що у країнах з добре розвинутими і пов'язаними галузями, що пропонують конкурентоспроможні продукти / послуги з високим вмістом доданої вартості, кліматичні фінанси приносять більше переваг місцевій економіці. Крім того, дослідники вивчали результати місцевого розвитку, яким може сприяти кліматичне фінансування і зробили такі висновки: пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптаційні дії можуть безпосередньо взаємодіяти з метою розвитку, що спричиняє як позитивну синергію, так і негативні компроміси[21]. В інших дослідженнях йшлося про синергійний ефект кліматичного фінансування та розбудови світу, інтеграцію кліматичних джерел фінансування і продовольчу безпеку через кліматично розумне сільське господарство, а також поліпшення здоров'я людини завдяки кліматичному фінансуванню[22-24]. Ці дослідження вивчали вплив фінансування клімату на місцевий сталий розвиток. Проте через відносно обмежений обсяг дослідження, важко визначити вплив інших чинників.

Пошук індикаторів і даних для вимірювання інституційної спроможності загалом і якості та ефективності урядових дій зокрема є предметом давнього інтересу в різних сферах науково-дослідної діяльності. Інституційна спроможність обговорюється і як один із ключових чинників, що формують готовність до кліматичного фінансування, що означає готовність планувати / отримувати доступ / надавати / контролювати кліматичне фінансування, зокрема, на національному рівні. Крім того, детальні дослідження факторів, які дозволяють або обмежують країни залучати міжнародне фінансування адаптації, неодноразово виявляли, що сильний інституційний потенціал – і не в останню чергу сприйняття донором того, чи є потенціал у певній країні сильним – відіграє значну, часто домінуючу роль у поясненні того, чи здатна країна залучити міжнародне кліматичне фінансування і скільки, поряд з іншими чинниками, такими як сприймання прихильності до питань зміни клімату або узгодження політичних планів між донорами та одержувачами фінансування. Зв'язок між інституційною спроможністю та готовністю залучати / використовувати фінансування змін клімату, доступне у всьому світі, також є важливим для дослідження[25].

Отже про вплив кліматичного фінансування на екологічну ефективність відомо мало, а відтак цілі розвитку країн-одержувачів і залежність між кліматичним фінансуванням і сталим розвитком залишаються неоднозначними. Управління, інституційні проблеми та фрагментовані кліматичні фінанси продовжуватимуть створювати значні виклики для політиків в ефективному забезпеченні кліматичного фінансування.

Неодмінною складовою оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного

фінансування мають бути такі інструменти оцінки ризиків й ефективності, як: рейтинги кредитоспроможності реципієнтів кліматичного фінансування, індекси, індикатори, бенчмарки, методики, аналітичні матеріали, дослідження, опитування.

Для оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування слід, насамперед, виокремити її критерії. Такими, на наш погляд, можуть бути норми чинного законодавства, підзаконних актів, концепцій, стратегій, програм; напрями й заходи кліматичної, екологічної, бюджетної, податкової, боргової, промислової, аграрної, інвестиційної, інноваційної політики, що:

визначають відповідність національного екологічного законодавства і документів, що регламентують здійснення заходів у сфері запобігання / протидії / мітигації / адаптації до змін клімату / відновлення / трансформації, і державної кліматичної політики чинним міжнародним нормам;

виокремлюють обставини, що вимагають вжиття заходів для забезпечення безпеки населення та безпеки активів у відповідь на кліматичні зміни;

виявляють готовність країни до освоєння кліматичного фінансування;

обґрунтовано визначають перспективну потребу в кліматичному фінансуванні (прямі інвестиції в фізичні активи, характерні для кліматичної мінливості за мінусом фінансування, пов'язаного з перехідним періодом); є надійними і довгостроковими;

передбачають зростання кількості кліматичних проектів; їхню зрозумілість і стабільність і довгостроковість запланованих заходів; надійність механізмів їхньої реалізації; прирощення використовуваного потенціалу;

сприяють підвищенню довіри до кліматичного фінансування / інвестування;

уможливлюють оцінку економічної ефективності екологічного законодавства;

сприяють нівелюванню таких надлишкових перешкод неекономічного характеру, як політична невизначеність, адміністративні бар'єри, надмірні торгові тарифи, уповільнена процедура узгодження кліматичних проектів, неналежна інформованість їхніх учасників, недотримання прав інтелектуальної власності, корупційні діяння;

забезпечують доступність, дієвість і здійсненність варіантів адаптації до зміни клімату; здатність систем, установ, людей пристосуватися до потенційної шкоди, скористатися можливостями або реагувати на наслідки; полегшують планування та впровадження адаптаційних заходів, розширюють можливості адаптації або забезпечують додаткові переваги;

економлять трансакційні витрати;

підвищують успішність кліматичних проектів;

розвивають ринкові механізми торгівлі вуглецевими одиницями;

поліпшують управління кліматичними і супутніми їм фінансовими ризиками;

сприяють зменшенню кількості і зниженню обсягів соціально-економічних й еколого-економічних ущербів / збитків від кліматичних змін;

забезпечують недопущення втрати родючості землі за рахунок водних ерозій / ущільнення ґрунтів / опустелювання / засолення / підтоплювання / забруднення / збільшення шкідників; посилення лісових пожеж; нестачі водних ресурсів збільшення паводків;

визначають прогрес у скороченні викидів парникових газів (ПГ) (в абсолютних і відносних величинах);

регламентують зміну енергоефективності / зниження енергомісткості продукції / робіт / послуг / їхнього кінцевого споживання; скорочення видобутку / використання викопного палива; зростання поновлюваних джерел енергії;

дозволяють підвищити рівень екологізації громадського транспорту;

визначають необхідність / обов'язковість сертифікації будівель на предмет екологічної стійкості і енергоефективності;

сприяють збільшенню бюджетного, приватного, змішаного фінансування, фінансування МФО і кліматичних фондів на розв'язання кліматичних проблем; наданню державних / кредитних гарантій реципієнтам кліматичного фінансування;

підвищують привабливість «зелених» / кліматичних облігацій;

передбачають зростання ефективності використання кліматичних фінансів;

уможливлюють підвищення рівня «кліматичної» грамотності господарюючих суб'єктів і населення.

Причому при визначенні / врахуванні критеріїв слід брати до уваги точки зору платників податків, інвесторів і реципієнтів кліматичного фінансування. З огляду на це слід виокремлювати критерії ефективності таких важливих елементів інституційного забезпечення, як використовувані інструменти й заходи кліматичного фінансування. Для платників податків такими критеріями мають бути досяжність екологічної ефективності і ефективності витрат на кліматичні проекти, популярність вживаних заходів, інституціональна виконуваність. Натомість інвестори мають керуватися критеріями значущості, довгостроковості, законодавчо визначеної реалізованості, простоти зазначених компонентів. І, нарешті, реципієнти кліматичного фінансування мають брати до уваги доступність, цінову прийнятність, боргову не обтяженість наявних і потенційно можливих інструментів і заходів. Мають братися до уваги і фінансові суттєвість і життєздатність кліматичних проектів. При цьому фінансова суттєвість кожного ESG-чинника має визначатися з погляду, що внесок у поліпшення довгострокових фінансових показників зумовлюється важливістю того чи іншого чинника у формуванні ринкової вартості господарюючих суб'єктів[26].

Оцінка ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування може здійснюватися із застосуванням певних індикаторів, які можуть бути представлені наборами / переліками показників, що відображають окремі аспекти інституційного забезпечення / досягнення цілей сталого розвитку (ЦСР); агрегованими / зведеними / інтегральними показниками як сумарної оцінки економічних / соціальних / технологічних / екологічних / інституціональних аспектів інституційного забезпечення кліматичного фінансування; з пороговими / мінімально припустимими значеннями продуктивності / цільовими значеннями її бажаного рівня; уможливити ретроспективний / перспективний вимір ефективності.

При цьому набори / переліки індикаторів інституційного забезпечення кліматичного фінансування уможливлюють різнопланову оцінку його сприяння досягненню ЦСР, інформаційне забезпечення національних / міждержавних / регіональних статистичних органів даними про стан / результативність / дієвість кліматичного фінансування / його інституційного забезпечення; урахування ущербу від змін клімату.

Утім, при формуванні наборів / переліків відповідних індикаторів слід уникати їхньої неоднорідності / громіздкості / еkleктичності / відсутності явних причинно-наслідкових зв'язків з інституційним забезпеченням кліматичного фінансування.

Водночас, застосування агрегованих / зведених / інтегральних показників ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування ускладнюється потребою визначення ваги застосовуваних за такого підходу вихідних параметрів, часом незрівнянних.

У «Моніторинговому звіті про прогрес у досягненні цілей 8-ї Програми екологічних дій у 2023 р.» на основі 28 індикаторів Європейське агентство з довкілля констатувало складність досягнення цілей екологічної політики ЄС до 2030 р.: досягнення кліматичної нейтральності ЄС; посилення адаптації до зміни клімату; переходу до відновлюваного «зеленого» зростання (так званий дикаплінг), включно з циркулярною економікою; втілення амбітної цілі щодо нульового забруднення; охорони / збереження біорізноманіття; зменшення екологічного сліду від виробництва / споживання (енергетика, промисловість, будівлі, транспорт). Найкращою наразі є ситуація з досягнення цілей зайнятості та випуску продукції у секторі «зеленої» економіки, еко-інновацій, витрат на екологічні цілі та запобігання передчасній смертності від забруднення повітря. Натомість слабкий прогрес спостерігається з питань збільшення абсорбції ПГ поглиначами вуглецю, енергоспоживання, повторного використання матеріалів, органічного сільського господарства та споживання загалом (екологічний слід споживання).

Системи показників, що стосуються пом'якшення зміни клімату на рівні та адаптації до неї країн, використовуються міжнародними організаціями для відслідковування прогресу у досягненні поставлених країнами цілей, вимірювання впливу економічної діяльності на зміну клімату. Хоча ці організації ведуть бази даних для статистичних / інформативних цілей, розуміння категорій, які вони виділяють, буде корисним для розроблення власної архітектури кліматичного врядування, а також у разі інтеграції «зеленого» компоненту до планів з відновлення. Україна може використовувати зазначені вище підходи у структуризації кліматичних показників як приклад кращих практик від

таких міжнародних організацій, як ОЕСР та МВФ. Так, зокрема, ОЕСР веде базу даних кліматичних індикаторів з метою відслідковування досягнення країнами кліматичних цілей та заохочення ефективних політик з декарбонізації та розподіляє дані та індикатори на такі категорії як екологічні, економічні та фінансові й соціально-політичні, а МВФ використовує свої індикатори для оцінки економічного впливу кліматичних ризиків, а також того, що роблять уряди, щоб протидіяти зміні клімату й розподіляє свої індикатори між такими компонентами як: економічна діяльність, транскордонні показники, фінанси та ризики, урядова політика, зміна клімату.

Оцінці ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування має передувати визначення показників кліматичної результативності проектів розвитку, до яких, на наш погляд, слід віднести:

в сфері сільського господарства – обсяг модернізації зрошувальних мереж (розмір інфраструктури, підтримуваної за стандартами), поліпшення методів господарювання (кількість / частка фермерів, що опікуються сортами рослин / породами тварин, пристосованими до кліматичних змін; площа земель, де застосовуються адаптаційні заходи / їхня частка у загальному обсязі посівних земель);

в енергетичній сфері – модернізація гідроелектростанцій (кількість об'єктів, що відповідають стандартам), диверсифікація джерел енергії (кількість / потужність об'єктів вітряної / сонячної / біогазової енергетики та їхня частка в енергосистемі країни; кількість компаній, що вкладають кошти у виробництво енергії з місцевих джерел); поліпшення передавання / розподілу енергії (протяжність ліній електропередач, що відповідають стандартам; зниження витрат на їхнє обслуговування); підвищення енергоефективності будівель / споруд (кількість будівель побудованих з урахуванням стандартів);

на транспорті – поліпшення транспортної інфраструктури (протяжність транспортних мереж, що відповідають стандартам, зниження витрат на їхнє обслуговування);

у сфері водопостачання – модернізація систем водопостачання (протяжність водопровідних мереж, що відповідають стандартам, зниження витрат на їхнє обслуговування; кількість населених пунктів, що займаються водозбереженням / їхня частка в сукупності; кількість населених пунктів з прогресивними тарифами на воду);

у лісовому господарстві – вдосконалення лісокористування (площа раціонально використовуваних лісів), збільшення площі лісів (обсяг лісопосадок, га);

у науково-дослідній й практичній роботі в сфері клімату – обсяг гідрометеорологічних спостережень / їхня модернізація; вивчення льодовиків; демонстраційні проекти; звітність і стратегічне планування в сфері зміни клімату.

Позаяк стан інституційного забезпечення кліматичного фінансування значною мірою позначається на довкіллі, в оцінці його ефективності чільне місце мають посідати показники екологічної ефективності: базові, що свідчать про прогрес / регрес природоохоронної діяльності / стан реалізації екологічної політики; ключові, призначені для інформаційної взаємодії інституцій кліматичного фінансування / розробників екологічної політики; галузеві, що уможливають оцінку норм екологічної політики в розвитку енергетики / транспорту / сільського господарства й інших галузей господарського комплексу, у т.ч. і впливу на нього кліматичного фінансування; показники, що характеризують розрив між впливом на довкілля й економічним зростанням, а також ступінь просування до досягнення ЦСР.

Виокремлюють в економічній літературі й індикатори впливу (pressure indicators), що характеризують вплив на довкілля чинників його зміни; індикатори стану (state indicators) – стан різних елементів довкілля; індикатори відгуку (response indicators) – заходи з оздоровлення довкілля. Відбір індикаторів має здійснюватися з урахуванням актуальності реалізованої політики; простоти / легкості інтерпретації / наочності наведення; можливості міжнародних порівнянь; наявності порогових значень; наукової / аналітичної обґрунтованості з використанням міжнародних стандартів / угод з їхнього застосування; вимірності / доступності / оновлюваності / документування.

Відтак доцільно виокремлювати індикатори: навантаження на довкілля: безпосереднього (викиди / споживання природних ресурсів) і опосередкованого (показники, що відображають безпосереднє екологічне навантаження на людську діяльність); стану довкілля (його якість, кількість / якість природних ресурсів; рівень забрудненості довкілля / стан екосистем); реакції суспільства

(заходи з запобігання / пом'якшення / адаптації до змін клімату; створення й реалізація природоохоронних програм, розвиток екологічно чистих, природозберігаючих технологій, оподаткування викидів).

Слід зазначити, що нині міжнародно визнаного набору показників природо- / кліматоохоронного регулювання і контролю не існує.

Водночас, певною мірою ефективність інституційного забезпечення кліматичного фінансування, на наш погляд, можуть характеризувати такі індикатори, як:

ефективність політичних заходів у сфері кліматичного фінансування:

ступінь екологічності економічного зростання;

екологічний результат на одиницю використаних ресурсів загалом і за окремими інструментами кліматичного фінансування зокрема, що дозволяє оптимізувати вибір останніх;

економічність інструментів кліматичної, бюджетної, податкової, інвестиційної, боргової політики, позаяк вони мають певну / часом завищену ціну, що уможливорює найменш витратне зниження ризиків у сфері кліматичного фінансування;

частка поновлюваної енергетики у виробництві електроенергії;

інвестиції в енергоефективність;

кількість підприємств, сертифікованих за стандартом ISO 14001;

частка сертифікованих скорочень викидів ПГ;

законодавчо / нормативно визначена частка сукупного фінансування і бюджетних видатків на протидію / боротьбу / мітигацію / адаптацію до змін клімату / відновлення / трансформацію;

обсяг бюджетного фінансування протидії / боротьби / мітигації / адаптації до змін клімату / відновлення / трансформації;

частка кліматичних витрат у загальних видатках з бюджету;

частка екологічних податків у загальному надходженні податків / доходах держбюджету;

частка приватного фінансування в кліматичному фінансуванні;

обсяг кліматичного фінансування в рамках державно-приватного партнерства;

частка банківського сектора в кліматичному фінансуванні; причини не вкладання банками достатнього обсягу коштів у вирішення проблем, пов'язаних зі зміною клімату;

обсяг страхування кліматичних і супутніх їм фінансових ризиків;

наявність / відсутність критеріїв протидії / боротьби / мітигації / адаптації до змін клімату / відновлення / трансформації у державних закупівлях;

обсяг продажу вуглецевих одиниць;

частка населення в районах, схильних до небезпеки стихійних лих;

площа землі, схильної до опустелювання / знеліснення;

розрив між потребами країн, що розвиваються, країн з перехідною економікою внаслідок зростаючого впливу зміни клімату і підтримкою, що надається / мобілізується для забезпечення їхніх зусиль з реалізації своїх вкладів, що визначаються на національному рівні;

збільшення кліматичного фінансування за рахунок внутрішніх витрат країн / фінансування приватного сектора / софінансування / міжнародного фінансування; зростання / адаптація кліматичного фінансування для МСБ / переорієнтація фінансових потоків на низьковуглецевий / кліматично сталий розвиток;

розширення кліматично безпечних землекористування / водних ресурсів;

забезпечення продовольчої безпеки;

чітке зазначення в документації кліматичних проектів фінансових інструментів / типу інвестицій: грантів / пільгових й звичайних кредитів / їхнього комбінування, пайової участі / участі в акціонерному капіталі / кліматичних облігацій, коштів МФО;

ефективність заходів впливу, спрямованих на подолання кліматичних змін:

кількість проектів з протидії кліматичним змінам / мітигації / адаптації до змін клімату / відновлення / перетворення / трансформації;

рівень впровадження механізмів ефективного планування й управління зазначеними процесами; використання інституційними інвесторами вуглецевого сліду компаній для оцінки кліматичних ризиків;

скорочення і запобігання викидам ПГ;

зменшення енергетичної залежності від вуглецевого палива; частка вироблення електроенергії відновлюваними джерелами енергії;
 річна економія електроенергії;
 динаміка стану повітря (зважені у повітрі тверді частинки, якість повітря у приміщеннях);
 антропогенні атмосферні викиди окислюючих речовин (сіркап, окиси азоту, аміак);
 антропогенні атмосферні викиди попередників озону (оксид азоту, оксид вуглецю, метан, неметанові летючі органічні з'єднання);
 антропогенні атмосферні викиди первинних часток, прекурсорів вторинних часток (діоксин сірки, окиси азоту і аміак);
 загальний обсяг викидів вуглецю / CO₂ на одиницю ВВП / 1 особу / 1 кВт / год;
 обсяг поглинання вуглецю лісами;
 обсяг споживання озоноруйнівних речовин;
 обсяги державних закупівель одиниць скорочення викидів CO₂;
 динаміка стану захисту біорозмаїття / зелених насаджень / запасів води;
 зміна площі збережених, захищених, відновлених природних активів (кількість, площа);
 кількість населення, схильного до атмосферного забруднення; частка населення, схильного до впливу небезпечних рівнів аерозольних часток розміром 2,5 мікрон;
 рівень екологізації громадського транспорту; кількість зменшених / попереджених викидів CO₂;
 частка самозабезпечення продовольством;
 обсяг попереджених ущербів / збитків від кліматичних змін;
 частка витрат на «зелені» / кліматичні НДДКР у держбюджеті;
 обсяг накопичення несортованих твердих побутових відходів на 1 жителя;
 ефективність заходів, вживаних в рамках міжнародних кліматичних угод;
 ратифікація міжнародних угод; швидкість / повнота прийняття національних актів на їхнє виконання.

Висновки. Методологія оцінки ефективності інституційного забезпечення кліматичного фінансування має концентруватися на виявленні / аналізі / оцінці ключових напрямів / сфер інституційного регулювання, що уможливить координацію зусиль з узгодження підходів / інтересів у протидії / боротьбі / мітигації / адаптації до змін клімату / відновлення / трансформації. Це в свою чергу вимагає однозначного з'ясування наслідків зміни клімату / джерел і процедур кліматичного фінансування / кліматичних і супутніх їм фінансових ризиків; досконалих розкриття інформації й надання звітності, пов'язаної зі змінами клімату, міжнародної кооперації.

Джерела та література

1. Barrett S. Local level climate justice? Adaptation finance and vulnerability reduction. *Global Environmental Change*. 2013. 23(6): P. 1819–1829. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.07.015>.
2. Omukuti J. Country ownership of adaptation: Stakeholder influence or government control? *Geoforum*. 2020. 113:26–38. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2020.04.019>
3. Price R. Access to Climate Finance by Women and Marginalised Groups in the Global South. K4D Helpdesk Report 1004. Institute of development studies. 2021. DOI: <https://doi.org/10.19088/K4D.2021.083>
4. Tomlinson B. International climate finance and development effectiveness. In the political economy of climate finance - lessons from international development. Palgrave Macmillan, Singapore, 2022. P.45-74.
5. Chelminski K. Climate finance effectiveness: a comparative analysis of geothermal development in Indonesia and the Philippines. *The Journal of Environment & Development* . 2022. 31:139. DOI:<https://doi.org/10.1177/10704965211070034>
6. Cholibois T. Electrifying the 'eighth continent': exploring the role of climate finance and its impact on energy justice and equality in Madagascar's planned energy transition. *Climate Change*. 2020. 161(2):345–364. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10584-019-02644-x>
7. Трушкіна Н., Боярко І. Зелені фінанси у контексті концепції сталого розвитку: бібліометричний і трендовий аналіз. *Суспільство. Економіка. Цифровізація*. 2024. № 1. С.13-28.
8. Кліматичні фінанси: кол. моногр. / М. І. Карлін, Н. В. Проць, І. О. Цимбалюк та [ін]; за заг.ред.д-ра екон.наук, проф. М. І. Карліна. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 184 с.
9. Зелене відновлення України: керівні принципи та інструменти для тих, хто ухвалює рішення. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/zelene-vidnovlennya-ukrayiny-kerivni-pryntsypy-ta-instrumenty-dlya-tykh-khto-ukhvalyuye-rishennya>

10. Landscape of Climate Finance in Africa. Climate Policy Initiative. 2022. https://www.climate_policy_initiative.org/publication/landscape-of-climate-finance-in-africa/
11. Determination of the needs of developing country Parties. 2021. URL: <https://unfccc.int/topics/climate-finance/works-treams/needs-report>
12. Manuamorn O., Biesbroek R., Cebotari V. What makes internationally-financed climate change adaptation projects focus on local communities? A configurational analysis of 30 adaptation fund projects. *Global Environmental Change*. 2020. 61:102035. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102035>
13. Soanes M., Rai N., Steele P., Shakya C., Macgregor J. Delivering real change: getting international climate finance to the local level. International Institute for Environment and Development. International Institute for Environment and Development. 2017. URL: <https://pubs.iied.org/10178 IIED/>
14. Schipper E., Ayers J., Reid H., Huq S., Rahman A. Community-Based Adaptation to Climate Change. Routledge. 2014. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203105061>
15. Omukuti J., Barrett S., White P., Marchant R., Averchenkova A. The green climate fund and its shortcomings in local delivery of adaptation finance. *Climate Policy*, Taylor & Francis Journals, 2022. vol. 22. P.1225–1240. DOI: <https://doi.org/10.1080/14693062.2022.2093152>
16. Chiriac D., Naran B., Falconer A. Examining the climate finance gap for small-scale agriculture. Climate Policy Initiative. 2020. URL: https://www.ifad.org/documents/38714170/42157470/climate-finance-gap_smallscale_agr.pdf/34b2e25b-7572-b31d-6d0c-d5ea5ea8f96f
17. Colenbrander S., Dodman D., Mitlin D. Using climate finance to advance climate justice: the politics and practice of channeling resources to the local level. *Climate Policy*. 2018. 18(7):902–915. DOI: <https://doi.org/10.1080/14693062.2017.1388212>
18. Soanes M., Rai N., Steele P., Shakya C., Macgregor J., (2017). Delivering real change: getting international climate finance to the local level. International Institute for Environment and Development. International Institute for Environment and Development. URL: <https://pubs.iied.org/10178 IIED/>
19. Kluck C., Nunn P. (2019) Adaptation to climate change in small island developing States: a systematic literature review of academic research. *J Environ Dev* 28(2):196–218. DOI: <https://doi.org/10.1177/1070496519835895>
20. Pickering J, Betzold C, Skovgaard J (2017) Special issue: managing fragmentation and complexity in the emerging system of international climate finance. *Int Environ Agree-Politics Law Econ* 17(1):1–16. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9349-2>
21. Fuso N., Sovacool B., Hughes N., Cozzi L., Cosgrave E., Howells M., Tavoni M., Tomei J., Zerriffi H., Milligan B. Connecting climate action with other sustainable development goals. *Nature Sustainability*. 2019/ vol.2, issue 8. P.674-680. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0334-y>
22. Hofisi C., Chigavazira B., Mago S., Hofisi M. «Climate finance issues»: implications for climate change adaptation for food security in Southern Africa. *Mediterr Journal of Social Sciences*. 2013. Vol. 4. P.47. DOI: <https://doi.org/10.5901/mjss.2013.v4n6p47>
23. Junghans L., Kohler M. Cropping and cashing: institutional solutions for synergetic climate finance for mitigation and adaptation in agriculture. *Climate and Development*. 2015. Vol. 8(3). P. 207–210. DOI: <https://doi.org/10.1080/17565529.2015.1085360>
24. Khan H., Usman B., Zaman K., Nassani A., Haffar M., Muneer G. The impact of carbon pricing, climate financing, and financial literacy on COVID-19 cases: go-for-green healthcare policies. *Environmental Science Pollution Research*. 2022. 29(24):35884–35896. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11356-022-18689-y>
25. Garschagen M., Doshi D. Does funds-based adaptation finance reach the most vulnerable countries? *Global Environmental Change*. 2022.73:102450. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102450>
26. Serafeim G. Turning A. Profit while doing good aligning sustainability with corporate performance. Center for effective public management at brookings. *Corporate Sustainability and Financial Performance*. December 2014. 17 p.

References

1. Barrett, S. (2013). Local level climate justice? Adaptation finance and vulnerability reduction. *Global Environmental Change*. 23(6): P.1819–1829. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.07.015>.
2. Omukuti, J. (2020). Country ownership of adaptation: Stakeholder influence or government control? *Geoforum*. 113:26–38. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2020.04.019>
3. Price, R. (2021) Access to Climate Finance by Women and Marginalised Groups in the Global South. K4D Helpdesk Report 1004. Institute of development studies. DOI: <https://doi.org/10.19088/K4D.2021.083>
4. Tomlinson, B. (2022). International climate finance and development effectiveness. In the political economy of climate finance - lessons from international development. Palgrave Macmillan, Singapore, P.45-74.
5. Chelminski, K. (2022). Climate finance effectiveness: a comparative analysis of geothermal development in Indonesia and the Philippines. *The Journal of Environment & Development*. 31:139. DOI: <https://doi.org/10.1177/10704965211070034>

6. Cholibois, T. (2020). Electrifying the ‘eighth continent’: exploring the role of climate finance and its impact on energy justice and equality in Madagascar’s planned energy transition. *Climate Change*. 161(2):345–364. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10584-019-02644-x>
7. Trushkina, N., Boyarko, I. (2024). Green Finance in the Context of the Concept of Sustainable Development: Bibliometric and Trend Analysis. *Society. Economy. Digitalization*, 1(1). P.13-28[in Ukrainian].
8. Climate Finance (2017). / M. Karlin, N. Prots, I. Tsybalyuk and [others]; edited by Dr. of Economics, Prof. M. Karlin. Lutsk: Vezha-Druk, 184 p. [in Ukrainian]
9. Ukraine's Green Recovery: Guiding Principles and Tools for Decision Makers (2024). URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/zelene-vidnovlennya-ukrayiny-kerivni-pryntsypy-ta-instrumenty-dlya-tykh-khto-ukhvalyuye-rishennya>[in Ukrainian]
10. Landscape of Climate Finance in Africa. Climate Policy Initiative (2022). https://www.climate_policy_initiative.org/publication/landscape-of-climate-finance-in-africa/
11. Determination of the needs of developing country Parties (2021). URL: <https://unfccc.int/topics/climate-finance/works-treams/needs-report>
12. Manuamorn, O., Biesbroek, R., Cebotari, V. (2020). What makes internationally-financed climate change adaptation projects focus on local communities? A configurational analysis of 30 adaptation fund projects. *Global Environmental Change*. 61:102035. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102035>
13. Soanes, M., Rai, N., Steele, P., Shakya, C., Macgregor, J. (2017). Delivering real change: getting international climate finance to the local level. International Institute for Environment and Development. International Institute for Environment and Development. URL: https://pubs.iied.org/10178_IIED/
14. Schipper, E., Ayers, J., Reid, H., Huq, S., Rahman, A. (2014). Community-Based Adaptation to Climate Change. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203105061>
15. Omukuti, J., Barrett, S., White, P., Marchant, R., Averchenkova, A. (2022). The green climate fund and its shortcomings in local delivery of adaptation finance. *Climate Policy*, Taylor & Francis Journals, vol. 22. P.1225–1240. DOI: <https://doi.org/10.1080/14693062.2022.2093152>
16. Chiriac, D., Naran, B., Falconer, A. (2020). Examining the climate finance gap for small-scale agriculture. Climate Policy Initiative. URL: https://www.ifad.org/documents/38714170/42157470/climate-finance-gap_smallscale_agr.pdf/34b2e25b-7572-b31d-6d0c-d5ea5ea8f96f
17. Colenbrander, S., Dodman, D., Mitlin, D. (2018). Using climate finance to advance climate justice: the politics and practice of channeling resources to the local level. *Climate Policy*. 18(7):902–915. DOI: <https://doi.org/10.1080/14693062.2017.1388212>
18. Soanes, M., Rai, N., Steele, P., Shakya, C., Macgregor, J. (2017). Delivering real change: getting international climate finance to the local level. International Institute for Environment and Development. International Institute for Environment and Development. URL: https://pubs.iied.org/10178_IIED/
19. Kluck, C., Nunn, P. (2019) Adaptation to climate change in small island developing States: a systematic literature review of academic research. *J Environ Dev* 28(2):196–218. DOI: <https://doi.org/10.1177/1070496519835895>
20. Pickering, J., Betzold, C., Skovgaard, J. (2017). Special issue: managing fragmentation and complexity in the emerging system of international climate finance. *Int Environ Agree-Politics Law Econ* 17(1):1–16. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10784-016-9349-2>
21. Fuso, N., Sovacool, B., Hughes, N., Cozzi, L., Cosgrave, E., Howells, M., Tavoni, M., Tomei, J., Zerriffi, H., Milligan, B. (2019). Connecting climate action with other sustainable development goals. *Nature Sustainability*. vol.2, issue 8. P.674–680. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41893-019-0334-y>
22. Hofisi, C., Chigavazira, B., Mago, S., Hofisi, M. (2013). Climate finance issues»: implications for climate change adaptation for food security in Southern Africa. *Mediterr Journal of Social Sciences*. Vol. 4. P.47. DOI: <https://doi.org/10.5901/mjss.2013.v4n6p47>
23. Junghans, L., Kohler, M. (2015). Cropping and cashing: institutional solutions for synergetic climate finance for mitigation and adaptation in agriculture. *Climate and Development*. Vol. 8(3). P. 207–210. DOI: <https://doi.org/10.1080/17565529.2015.1085360>
24. Khan, H., Usman, B., Zaman, K., Nassani, A., Haffar, M., Muneer, G. (2022). The impact of carbon pricing, climate financing, and financial literacy on COVID-19 cases: go-for-green healthcare policies. *Environmental Science Pollution Research*. 29(24):35884–35896. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11356-022-18689-y>
25. Garschagen, M., Doshi, D. (2022). Does funds-based adaptation finance reach the most vulnerable countries? *Global Environmental Change*. 73:102450. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102450>
26. Serafeim, G., Turning, A. (2014). Profit while doing good aligning sustainability with corporate performance. Center for effective public management at brookings. *Corporate Sustainability and Financial Performance*. December. 17 p.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2024 р.

УДК 352:332.1:336.5

Олена Івашко,
кандидат економічних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
кафедра фінансів,
м. Луцьк, ORCID ID: 0000-0003-2950-0474,
ivashko.olena@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-124-135>

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПУБЛІЧНОГО ІНВЕСТИВАННЯ ПРОЄКТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ БАЗИС

Вступ. Розробка механізмів публічного інвестування проєктів регіонального розвитку є важливим завданням сучасної економічної політики в умовах глобалізації, децентралізації та зростаючої ролі регіонів як осередків економічного зростання.

Мета. Метою статті є всебічне дослідження та побудова механізмів публічного інвестування проєктів регіонального розвитку.

Методи. Методологічною основою дослідження є теоретичні положення економічної та фінансової наук, праці відомих вчених. Для вирішення дослідницьких завдань у роботі використано діалектичний метод наукового пізнання, методи емпіричного та теоретичного дослідження, зокрема, концептуально-логічний аналіз та системний підхід.

Результати. Практична апробація державної, у т. ч. на регіональному й місцевому рівні, політики передбачає використання як комплексних, так і суто функціональних механізмів, інструментів, засобів. При цьому, досягнення генеральної мети і цілей політики в такій комплексній сфері, як публічне інвестування проєктів регіонального розвитку, потребує застосування в таких цілях певної цілісної системи механізмів, базисними з яких слугують: інституційно-правовий, інституційно-організаційний, інфраструктурний, економічний, суспільно-психологічний, моніторингу та контролю.

Висновки. Формування і реалізація кожного з таких механізмів мають свої чітко визначені цілі та завдання, які на загал підпорядковуються генеральній меті державної політики в аналізованій сфері – виступу інституту публічного інвестування потужним чинником розвитку громад, територій, регіонів країни.

Ключові слова: механізм, інвестиції, публічні інвестиції, держава, державна політика, сталий розвиток, збалансований регіональний розвиток, механізми публічного інвестування, ефективність.

Olena Ivashko,
Ph.D. in economics, associate professor
Lesia Ukrainka Volyn National University,
Department of Finance
Lutsk

ESTABLISHING MECHANISMS FOR PUBLIC INVESTMENT IN REGIONAL DEVELOPMENT PROJECTS: A CONCEPTUAL FRAMEWORK

Introduction. The development of mechanisms for public investment in regional development projects is an important task of modern economic policy in the context of globalization, decentralization, and the growing role of regions as centers of economic growth. The effectiveness of these mechanisms affects not only the progress of individual territories but also the sustainable development of the national economy as a whole.

The necessary to study this topic is due, first, to the complexity of the process of forming public investment mechanisms: modern economic theory offers a wide range of approaches to solving this problem, but their adaptation to the realities of Ukraine requires additional research. Secondly, the insufficient use of the conceptual framework: the formation of new investment mechanisms should be based on scientifically sound concepts and take into account the best international practices. Third, the lack of an integrated approach: existing mechanisms are fragmented and do not always take into account the specifics of the regions, which reduces their effectiveness. Fourth, the low level of involvement of innovative financial instruments, such as public-private partnerships, development bonds, or grant funding. Fifth, the need to prepare policy recommendations: the results of the study will contribute to the development of effective tools to support regional development based on scientific analysis.

Objective. The purpose of the article is to comprehensively study and build mechanisms for public investment in regional development projects.

Methods. The methodological basis of the study is the theoretical provisions of economic and financial sciences, works of famous scientists. To solve the research tasks, the paper uses the dialectical method of scientific knowledge, methods of empirical and theoretical research, in particular, conceptual and logical analysis and a systematic approach.

Results. Practical testing of the state policy, including at the regional and local levels, involves the use of both complex and purely functional mechanisms, tools, and means. The mechanism as the most systematic means of regulation is considered as a controlled set of elements (subjects, objects, purpose, goals, objectives, functions, principles, means, measures, tools for monitoring, control and adjustment, etc.) used to implement and solve public administration tasks in the relevant functional or other sphere of development of the state, its regions, territories. At the same time, the achievement of the general goal and policy objectives in such a complex area as public investment in regional development projects requires the use of a certain holistic system of mechanisms for such purposes, the basic of which are: institutional and legal, institutional and organizational, infrastructure, economic, social and psychological, monitoring and control.

Conclusions. The formation and implementation of each of these mechanisms have their own clearly defined goals and objectives, which are generally subordinated to the general goal of the State policy in the analyzed area - the public investment institution's acting as a powerful factor in the development of communities, territories, and regions of the country.

Keywords: mechanism, investment, public investment, state, state policy, sustainable development, balanced regional development, public investment mechanisms, efficiency.

Постановка проблеми та її значення. Формування механізмів публічного інвестування проєктів регіонального розвитку є однією з ключових проблем сучасної економічної політики в умовах глобалізації, децентралізації та зростаючого значення регіонів як центрів економічного зростання. Від ефективності таких механізмів залежить не лише розвиток окремих територій, а й стійкість національної економіки загалом.

Інвестиційні ресурси держави є ключовим інструментом стимулювання регіонального економічного зростання, розбудови інфраструктури, створення нових робочих місць і покращення якості життя населення. Водночас, ефективне публічне інвестування сприяє зменшенню дисбалансів між регіонами та запобігає занепаду депресивних територій. Разом з тим, в сучасних умовах спостерігається недостатня ефективність існуючих інструментів фінансування регіональних проєктів, що обумовлено бюрократичними бар'єрами, слабкою координацією між органами влади, недостатнім обґрунтуванням пріоритетів фінансування та обмеженим доступом до інноваційних фінансових інструментів.

Україна в рамках інтеграції до Європейського Союзу зобов'язана впроваджувати сучасні підходи до управління регіональним розвитком. Зокрема, ЄС активно застосовує механізми структурних фондів, які можуть стати прикладом для реформування українських механізмів публічного інвестування. Також, у процесі децентралізації значна частина відповідальності за розвиток регіонів передана на місцевий рівень. Це вимагає формування нових механізмів публічного інвестування, які враховують особливості регіонів, їх економічний потенціал та потреби громад.

Формування ефективних механізмів інвестування потребує підвищення прозорості ухвалення рішень, залучення громадянського суспільства до контролю за використанням ресурсів і підвищення довіри до інституцій публічного управління.

Таким чином, тематика формування механізмів публічного інвестування є надзвичайно актуальною та потребує всебічного вивчення з метою забезпечення сталого та збалансованого розвитку регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження механізмів публічного інвестування проєктів регіонального розвитку є міждисциплінарною темою, що охоплює економіку, державне управління, фінанси та регіоналістику. Серед світових вчених, які зробили внесок у дослідження вищезгаданої тематики варто виділити Пола Кругмана, Джефрі Сакса, Майкла Портера, Едварда Глейзера, Андреаса Родеріка та ін. Вітчизняні вчені, які приділяли увагу цій тематиці це Амоша О. І., Данілов-Данильян В. І., Пастернак-Таранущенко Г. О., Чумаченко М. Г., Савчук В. І. та ін. Ці вчені зробили значний внесок у розвиток теорії та практики публічного інвестування, що має велике значення для формування політики регіонального розвитку.

Мета і завдання статті. Метою статті є всебічне дослідження та побудова механізмів публічного інвестування проєктів регіонального розвитку.

Викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Практична апробація інструментарію державної політики реалізується на базі відповідних механізмів, інструментів, засобів тощо, які являють собою окремі функціональні напрями з властивими для них кроками (алгоритмами), які слід впровадити для ініціювання й забезпечення відповідних змін. Стосовно інвестицій, які спрямовуються у проєкти соціального й економічного поступу регіонів, територій і громад, то як центральні та регіональні органи влади, так і місцеве самоврядування мають достатньо широкі можливості і потенціал, а також арсенал засобів для їх стимулювання. Тут і прями і опосередковані форми втручання, і методи економічного й адміністративного характеру, і інституційні, організаційні, економічні, суспільно-психологічні та інші чинники впливу на поведінку представників суспільства, бізнесу, влади заради планування, організації і втілення в життя стратегічно важливих проєктів і програм пріоритетного розвитку.

Враховуючи, що інвестиції це високоризикові проєкти, а в умовах війни рівень такого ризику зростає в рази, під час формування регіональної політики в сфері публічного інвестування важливо впроваджувати не розрізнені одиничні кроки, а готувати й інституціалізувати цілий комплекс заходів – від формування середовища толерування соціально- і суспільно орієнтованої, відповідальної поведінки та здійснення інвестицій у такого штибу проєкти до безпосередніх масштабних інфраструктурних інвестицій з центрального, регіонального й місцевих бюджетів.

Власне, реалізація державної політики у сфері публічного інвестування на регіональному і місцевому рівнях матиме вищу ефективність, цілісність та адресність в разі її втілення на засадах низки базисних механізмів, до яких в економіці прийнято відносити передовсім інституційні, економічні та організаційні. У цьому актуальність узагальнення й подальшого розвитку теоретико-методичних засад формування механізмів публічного інвестування проєктів модернізації регіональних соціально-економічних систем.

Як відомо, механізм як метод, форма, спосіб впливу на перебіг економічних процесів і явищ застосовується практично у всіх наукових дослідженнях та стратегічно-тактичних програмних планових документах влади, організацій громадянського суспільства, корпоративних структур тощо. Це обумовлено націленістю механізмів на дотримання одразу кількох базисних функцій менеджменту, як от – комплексність, системний характер, послідовність, спрямованість на кінцевий результат, цілісність і т. д.

З іншого боку, за результатами аналізування результатів досліджень у сфері формування й реалізації механізмів регіональної політики, доцільно вести мову про необхідність розуміння, уточнення й диференціації теоретико-методичного та концепційного бачення / трактування економічних механізмів та характеру їх побудови під час практичного застосування, апробації. У першому випадку це значно більші: варіативність, різномірний характер, потенціал формування складних комплексних форм регулювання економіки; тоді як у другому закономірні обмеження: інституційні, організаційно-управлінські, ресурсно-функціональні, дії зовнішніх факторів та умов тощо (рис. 1).

Слід зауважити, що механізми публічного інвестування відіграють важливу роль у розвитку суспільства та економіки. Відтак, важливо забезпечити їхню ефективність та транспарентність для вирішення завдань стійкого розвитку і підтримки потреб громадян. Процес управління публічними інвестиціями є надзвичайно важливим інструментом досягнення цілей економічної, інвестиційної та бюджетної політики на регіональному і місцевому рівнях. Якість і ефективність механізмів управління публічним інвестуванням безпосередньо впливає на досягнення цілей сталого розвитку регіонів і громад через планування, розподіл і реалізацію відповідних інфраструктурних інвестиційних проєктів. З іншого боку, сучасними викликами механізмів управління публічним інвестуванням стали: недостатньо ефективне використання ресурсів (ресурси публічного інвестування витрачаються все ще з невисокою ефективністю і транспарентністю, існують прояви корупції та бюджетні втрати); нестійкість до змін (планування довгострокових інвестицій не в достатній мірі орієнтується на зміни в економічних і соціальних умовах для забезпечення стійкості проєктів регіонального і місцевого розвитку); слабка громадська довіра (ключовими складовими все ще не виступають відкритий діалог з громадськістю, врахування потреб членів суспільства та думок

щодо витрати публічних коштів) [1].

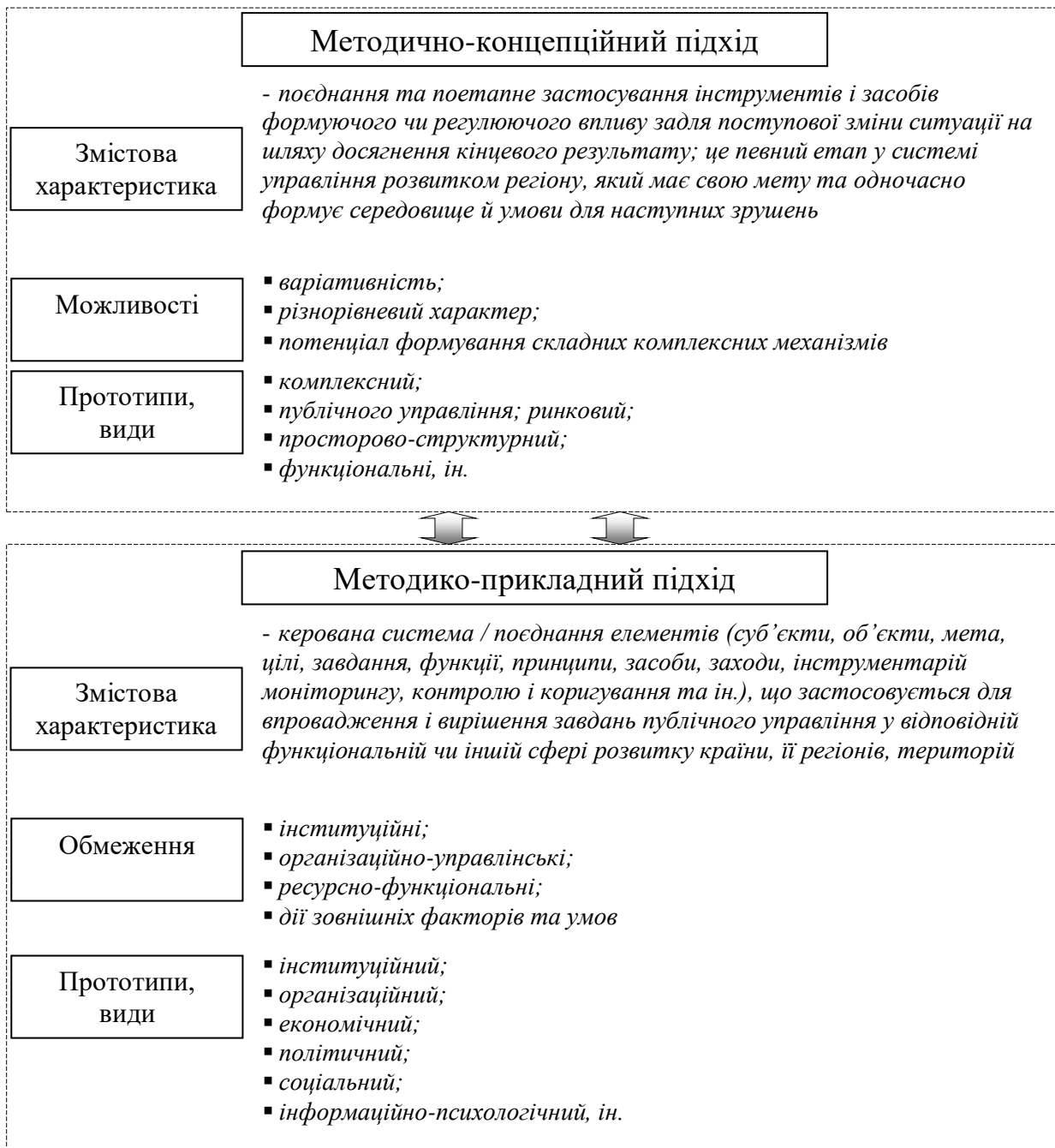

Рис. 1. Сутнісно-змістові характеристики механізмів політики розвитку регіону: діалектика теорії і практики

Джерело: авторська розробка.

У ході прикладної апробації теоретико-методичних засад формування й реалізації механізмів регіональної політики органи публічної влади змушені адаптувати доступний для них інструментарій до мети, цілей і завдань менеджменту, залучати можливості інших суб'єктів – чинних та потенційних учасників, співвиконавців заходів публічної політики, а також у певній мірі послуговуватися результатами дії механізмів, застосовуваних на вищих рівнях управління.

У частині останнього ведемо мову про інституційно-правовий механізм публічного інвестування, що закономірно формується на рівні центральної влади та є обов'язковим до

виконання (дотримання норм законодавства) на всіх інших рівнях, всіма членами суспільства. У більшості країн нормативно-правові засади публічного інвестування визначаються базовим законом про інвестиційну діяльність. Однак, на прикладі України, можна констатувати, що у законодавстві та інших НПА нормативно-правові засади публічного інвестування і публічної політики в цій сфері виписані достатньо опосередковано. Так, у Законі України «Про інвестиційну діяльність» поняття публічного інвестування взагалі відсутнє [2], а певне бачення щодо їх інституційного закріплення знаходимо у Законі України «Про відкритість використання публічних коштів», де під публічними коштами визначаються засоби державного, регіональних і місцевих бюджетів (крім таємних видатків), кредитні ресурси, які виділяються під державні і місцеві гарантії, кошти Національного банку України, державних банків, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності [3]. На загал вказаний НПА визначає лише поняття публічних коштів, зміст інформації, яка пов'язана з ними, їх використанням та підлягає розповсюдженню, а також форми і способи її подання. Крім того, дискусійним слід вважати те, що публічними коштами вважаються виключно ресурси суб'єктів державної і комунальної форм власності. Адже це суперечить самій етимології поняття «публічний».

Зрештою, якщо все ж прийняти такий принцип, то виникає справедливе питання застосування змішаних підходів до капіталовкладень зі залученням ресурсів з інших джерел, у т. ч. приватних. Це частково навіть й не вступає у суперечку змісту публічних коштів, якщо такі слугують одним зі ресурсів (джерел залучення ресурсів) публічного інвестування.

Звернімо увагу на те, що положення Бюджетного Кодексу України опосередковано дають зрозуміти наступне: публічне інвестування пов'язане з інвестиціями, які вкладаються органами державної влади й місцевого самоврядування, а також іншими уповноваженими суб'єктами за рахунок публічних коштів [4]. Однак, знову ж таки простежується колізія, коли участь в публічному інвестуванні може брати лише публічний ресурс. Відтак, виходячи з цього, для залучення коштів з інших джерел необхідна їх інституціалізація або іншими словами – переведення у ранг публічних. Для цього можуть використовуватися низка альтернатив – від різного штибу «пожертв, внесків тощо» фізичних осіб чи підприємств, організацій з приватним капіталом на користь держави та/чи місцевого самоврядування до створення спеціальних фондів фінансування, куди будуть надходити кошти з різних джерел, однак трансформуватися в «публічний» капітал.

Беззаперечно, такі додаткові ланки, етапи чи інституційні надбудови у процедурах публічного інвестування лише ускладнюють їх та роблять менш привабливими з боку партнерів і потенційних учасників, у т. ч. зовнішніх, міжнародних. Як на думку автора, ці та інші інституційні пастки потребують свого усунення, а інституційно-правовий механізм публічного інвестування – вдосконалення, модернізації у відповідності до умов сучасності, існуючих і труднощів і можливостей.

Своєю чергою, підтвердження все ще існуючої інституційно-правової неврегульованості проблематики публічного інвестування в Україні знаходимо, наприклад, у [5, с.193], де узагальнено й констатовано, що нормативно-правова основа публічного інвестування в Україні включає Конституцію України, бюджетний та податковий кодекси, закони України «Про засади державної регіональної політики», «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про державно-приватне партнерство», «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні», «Про концесію», «Про інститути спільного інвестування», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», «Про наукові парки», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації» та ін.

Підтвердження все ще відсутності повноцінної інституціалізації як термінологічного апарату, так і процедурних аспектів публічного інвестування в Україні знаходимо й у результатах інших досліджень зі спеціалізованої тематики [6]. Натомість, як показує світовий досвід, у країнах з ефективно функціонуючими фінансовими та інвестиційними системами відповідні інституційно-правові механізми забезпечення публічного інвестування запущені й ефективно працюють.

До прикладу, у країнах Європейського Союзу публічне інвестування як на нормативно-правовому, так і на організаційно-управлінському рівнях вважається повноцінним, сучасним та

одним з найбільш ефективних інструментів державної політики управління поступом територій та громад. Відповідні положення прописані у Рекомендаціях ОЕСР 2014 року щодо ефективних публічних інвестицій на всіх рівнях врядування [OECD/LEGAL/0402] (до яких Україна офіційно доєдналася 2018 р., однак так і не інституціалізувавши на тепер відповідні норми, положення й процедури у вітчизняному нормативно-правовому полі). У рекомендаціях зазначається, що політика регіонального розвитку реалізується на принципах довгостроковості, міжсекторальності і багаторівневості задля зниження рівня диспропорцій між територіями та суспільними групами, забезпечення їх сталого розвитку на засадах формування спільного багаторівневого і міжсуб'єктного ресурсного забезпечення, зокрема публічних інвестицій, у відповідності до чітко ідентифікованих провідних потреб і можливостей регіонів, територій і громад, а до механізмів ефективного врядування відноситься міжсекторальна координація на центральному, регіональному і місцевому рівнях для публічного інвестування під керівництвом міжвідомчих комітетів та гармонізації правил для програм публічного інвестування [7].

Якщо інституційно-правовий механізм визначає нормативно-законодавчий базис здійснення публічного інвестування, то ініціація рішень, підготовка і впровадження конкретних інвестиційних проєктів потребують закріплення відповідного інституційно-організаційного механізму, відповідального за наявність, з одного боку, інституцій публічного врядування, на які покладаються завдання ухвалення рішень, обрання проєктів та їх супроводу, а, з іншого боку, чітко визначених регламентів і процедур. У класичному розумінні мова йде про визначення на регіональному та місцевому рівнях певного органу / структури, на який будуть покладені завдання виконання функцій і задач, а також впровадження й чітке дотримання норм положень про проєкти публічного інвестування.

Одразу слід вказати на те, що такий механізм в Україні, особливо на рівні громад, все ще не запроваджений. Як про виняток та одночасно пілотний проєкт в цій сфері можна вести мову про інститут конкурсу проєктів регіонального розвитку. У відповідних проєктах, які реалізувалися в регіонах України, передбачалася участь сільських, селищних, міських рад, а також ініціаторів спільних проєктів та суб'єктів господарювання у межах співробітництва територіальних громад. Інституційним забезпеченням таких ініціатив слугували положення Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [8].

Вказаний НПА передбачає окремим інструментом створення спеціальних структур, а також визначення всіх процедурних аспектів, які стосуються як спільної суто договірної діяльності, так і пов'язаної з інвестуванням матеріальних активів, у т. ч. грошових засобів. При тому, відповідна співпраця реалізується на базі спільних проєктів зі залученням коштів місцевих бюджетів та інших не заборонених законодавством джерел, які стосуються соціально-економічного, культурного розвитку територій. Як бачимо, в цьому НПА вже передбачені можливості залучення інвестиційних ресурсів з інших (альтернативних державній та комунальній формам власності) джерел.

Додамо, що закон визначає й низку форм співпраці, з-поміж яких здійснення спільних проєктів (за відповідної координації та залучення ресурсів) та об'єднаного фінансування створення й діяльності підприємств, установ, організацій комунальної форми власності, об'єктів інфраструктури.

Що стосується регіональних конкурсів проєктів, то, на прикладі, Львівської області примітно вказати на те, що для таких цілей чітко визначено відповідальну структуру при регіональних органах державної влади – Департамент економічної політики Львівської обласної державної (військової) адміністрації – для координації діяльності зі проведення конкурсу з визначеними регламентними процедурами щодо обрання і фінансування проєктів (за спільної участі з обласного бюджету (у межах Комплексної програми регіонального розвитку Львівщини на 2021-2025 роки) та місцевих бюджетів, ресурсів інших сторін) [9].

Інша альтернатива вже на вищому рівні державного управління (куратор – Міністерство розвитку громад та територій України) – проведення конкурсу і залучення фінансових ресурсів з Державного фонду регіонального розвитку [10]. Вкажімо, що інституційним підґрунтям цього інструменту слугували положення ст. 24-1 Бюджетного кодексу України, постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання державного фонду регіонального розвитку» та наказу Міністерства розвитку регіонів та громад України «Питання підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок

коштів державного фонду регіонального розвитку» [11], які визначали наступні пріоритетні напрями спрямування публічного інвестування: створення і розвиток інфраструктури індустріальних парків і промислових зон; модернізація системи професійної, професійно-технічної освіти; будівництво і розвиток інноваційних парків, технологічних лабораторій, бізнес-інкубаторів; покращення якості медичних послуг; будівництво й ремонт закладів освіти; розвиток центрів безпеки; покращення системи адміністративних послуг й електронних сервісів; зміцнення конкурентоспроможності суб'єктів сільськогосподарського виробництва; розбудова елементів спортивної, туристичної і рекреаційної інфраструктури.

Охарактеризовані практики слід вважати наглядними гарними прикладами інституційно-організаційного механізму публічного інвестування проєктів регіонального та місцевого розвитку. Разом із тим, доцільно вважати, що організаційно-управлінська система України та її регіонів у цій спеціалізації ще далеко не вибудована і не сформована, не набула ознак стабільності, стійкості та цілісності як у вертикальній, так і в просторовій площинах.

Однак, організаційний аспект механізму публічного інвестування стосується не лише інституціонально визначених й закріплених законодавством та іншими НПА структур. Це також й елементи інфраструктури, зокрема, як показують результати наукових досліджень в цій сфері [12], суб'єкти, які спеціалізуються на таких векторах роботи, як:

- а) обґрунтування та підготовка проєктів регіонального і місцевого розвитку;
- б) обговорення питань й ухвалення рішень щодо перспективних проєктів збалансованого розвитку та узгодження позицій суб'єктів регіонального й місцевого розвитку;
- в) пошук джерел й залучення інвестицій, фандрайзинг;
- г) створення фондів та інших елементів і площадок залучення приватного капіталу під масштабні проєкти місцевого і регіонального розвитку;
- д) співпраця з міжнародними фондами технічної допомоги, залучення й виконання грантових проєктів, участь у інших заходах міжнародної співпраці та ін.

У відповідності до зазначеного, йдеться про агенції місцевого та регіонального розвитку, громадські організації, які спеціалізуються на дослідженнях і розробках у сфері аналізування, планування, організації та забезпечення соціально-економічного розвитку територій і громад, різного роду експертні та консалтингові групи, представництва міжнародних, державних і регіональних організацій з розвитку і партнерств, спеціально створені структури для організації й реалізації проєктів транскордонної, інтеррегіональної, міжрегіональної та міжмуніципальної співпраці, бізнес-асоціації, центри підтримки підприємництва, фінансово-кредитні інституції і сервісні організації, інституційні інвестори, інші структури, до спеціалізації яких відносяться завдання зі залучення фінансових ресурсів для реалізації спільних інвестиційних проєктів, покращення середовища для активізації процесів поступу й ефективізації суб'єктів приватного бізнесу, здійснення техніко-економічних експертиз міжнародних, регіональних і локальних програм соціально-економічного розвитку, страхування проєктних, інвестиційних і кредитних ризиків, інформаційно-комунікаційного супроводу, цифровізації бізнес-процесів та відносин у сфері публічного інвестування, реалізації програм соціально-економічного поступу територій і громад тощо.

Наявність законодавчої основи, публічних інституцій, покликаних ініціювати і координувати діяльність у сфері публічного інвестування, розвиненої інституційно-функціональної інфраструктури підтримки інвестиційної діяльності, зокрема у частині спільного інвестування, орієнтованого на покращення інфраструктури та підтримку інших проєктів суспільного розвитку, ще не гарантує реальної активізації відповідних процесів, збільшення чисельності практик (проєктів) і нарощення обсягів публічного інвестування, зростання його ролі і ваги у поступі територій та громад. Для цього має бути створене необхідне мотиваційне середовище з високим рівнем зацікавленості всіх існуючих і потенційних стейкхолдерів в участі у спільних проєктах і практиках.

Іншими словами йдеться про економічний механізм, який передбачає системну сукупність пов'язаних між собою і поетапно реалізовуваних інструментів і заходів, орієнтованих на підсилення дії стимулів до раціональної (з огляду на націленість на участь у проєктах публічного інвестування в значимі з позиції суспільного розвитку об'єкти) поведінки.

Такі інструменти, на нашу думку, доцільно диверсифікувати на дві групи:

1) економічні інструменти стимулювання участі у проєктах безпосередньо публічного інвестування;

2) економічні інструменти стимулювання інвестиційної діяльності у проєктах інвестування, у т. ч. спільного, які мають високий рівень соціальної відповідальності чи пріоритетності з позиції зміцнення конкурентоспроможності місцевої, відповідно регіональної, економічної системи.

У частині першого, то згідно [13], сюди можна віднести: стратегічне і середньострокове бюджетне планування інвестицій, регламентування процедур обрання й ухвалення проєктів публічного інвестування, чітке визначення процедур реалізації, аудиту й оцінювання якості та ефективності публічних інвестиційних проєктів, запровадження єдиної цифрової екосистеми управління публічними інвестиціями (як от – система DREAM, IT-система планування та моніторингу виконання обласного й місцевих бюджетів, системи e-Контрактинг, ProZorro, e-казна та ін.), нарощення потенціалу в сфері менеджменту публічними інвестиціями.

До блоку інструментів другої групи в наукових дослідженнях здебільшого зараховують: запровадження податкових пільг і преференцій; забезпечення фінансово-ресурсної й іншої підтримки; надання бюджетно-фінансової допомоги; неухильне гарантування прав приватної власності, недопущення порушень норм законодавства у сферах погодження інвестицій, отримання дозволів на будівництво, державної реєстрації, злиття і поглинання, управління державним / комунальним майном; забезпечення прозорості і стабільної судової системи; недопущення та посилення відповідальності за корупційні дії представників влади за рахунок спрощення і максимальної стандартизації процедур ухвалення рішень в царині інвестиційної діяльності; впровадження інституту «інвестиційного омбудсмена»; зниження рівня організаційних та часових витрат при проходженні дозвільних і погоджувальних процедур, пов'язаних з інвестуванням; якісну регуляторну політику та дерегуляцію бізнесу; модернізацію системи державних закупівель, забезпечення раціональності та прозорості витрачання публічних коштів, рівного доступу учасників [14].

Ураховуючи, що публічне інвестування стосується у значній мірі залучення коштів центрального, обласного й місцевих бюджетів, обрання до реалізації тих, чи інших проєктів може викликати значний суспільний резонанс у сенсі доцільності та раціональності використання публічного капіталу, ресурсів територіальних громад і т. п. Аби мінімізувати відповідні ризики й усунути протиріччя, з одного боку, а, з іншого боку, забезпечити якнайкраще поінформування суспільства про переваги й можливості публічного інвестування, зокрема за рахунок гарної комунікації з населенням, бізнесом, різними суспільними групами, у т. ч. зі залученням представників закладів освіти, зокрема вищої та професійно-технічної, науково-дослідних установ, організацій громадянського суспільства, представників бізнесу, влади, міжнародних організацій тощо, цілковито необхідним стає застосування інструментарію та засобів суспільно-психологічного механізму. Додамо, що відповідні принципи і завдання закладаються в низці стратегічних програмних документах країни. До прикладу, вони визначені у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки [15], а у [16] зазначається, що розвиток інформаційного суспільства та використання інструментів якнайкращого поінформування усіх його членів про вектори, цілі, завдання, проєкти, джерела формування і спрямування фінансово-інвестиційного забезпечення програм та проєктів місцевого розвитку, відносяться до базисних принципів ефективного самоврядування й публічного управління задля досягнення цілей сталого місцевого розвитку.

У зазначеному контексті важливо вести мову й про такий імператив якості публічного інвестування, як довіра між суб'єктами публічної політики, зокрема представниками різних рівнів – від центральної влади до органів місцевого самоврядування. Цей аспект слід розглядати як один зі каталізаторів економічного зростання та покращення якості життя населення територій і громад. Хоча на нині, українське суспільство характеризується як таке, що в значній мірі послабило відповідний символічний капітал довіри до влади. Між тим, наявна й симетрія між недовірою до системи та довірою до сутностей, створених людьми для задоволення своїх духовних, соціальних, психологічних та інших потреб [17].

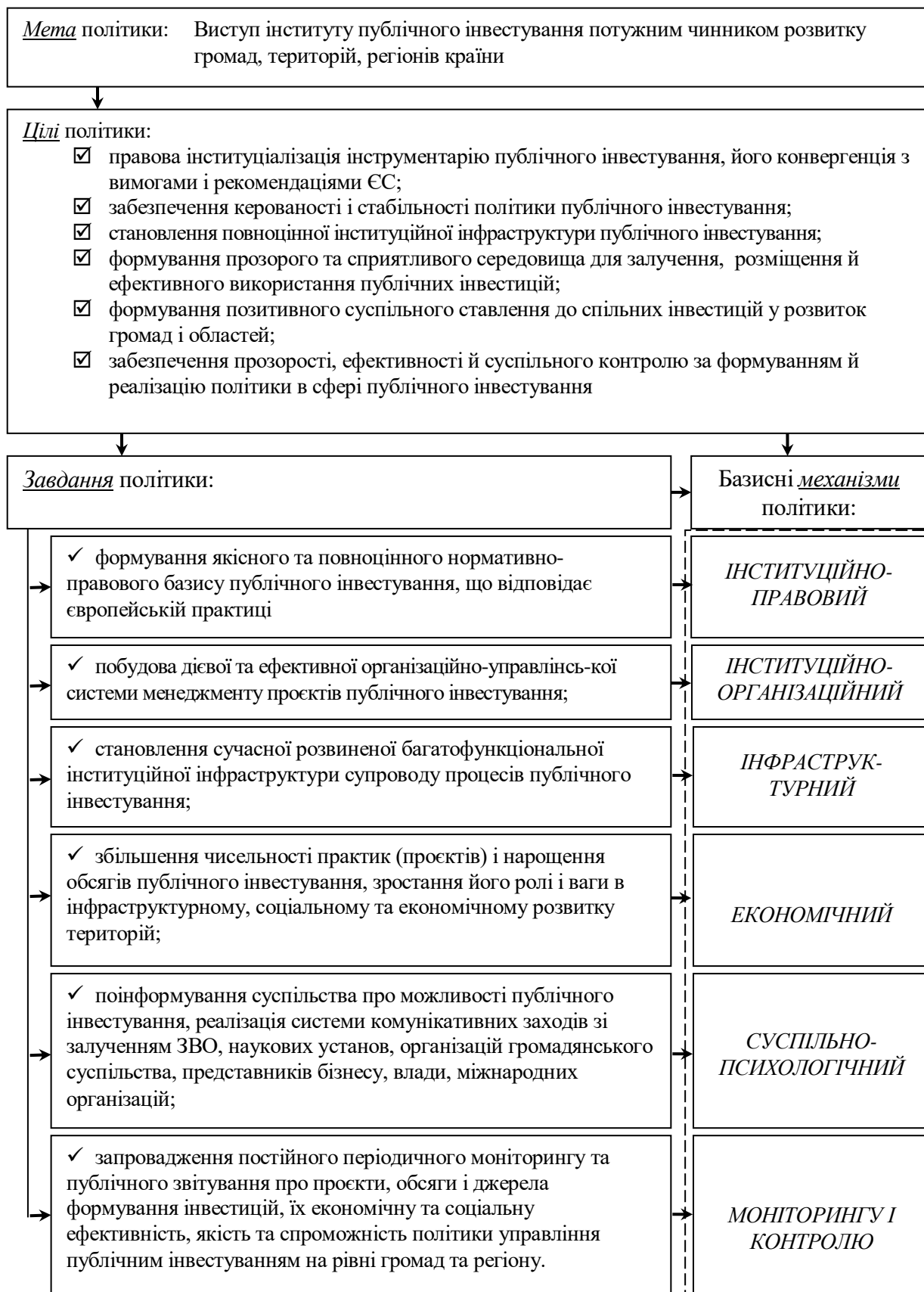

Рис. 2. Механізми становлення та розвитку публічного інвестування проєктів регіонального розвитку

Джерело: авторська розробка.

Врешті-решт, невід'ємною функцією управління в будь-якій сфері є контроль. Сфера публічного інвестування не тільки не виключення з цього правила, а навпаки – аксіома, адже йдеться і про залучення значних обсягів ресурсів, і про розподіл та використання публічних коштів, і про конкурсний відбір, і про дотримання системи права та процедур, погоджень, і про ефективність використання ресурсів на тлі й у тісному взаємозв'язку зі досягненням мети, цілей і завдань розбудови регіональної / місцевої інфраструктури, зміцнення конкурентоспроможності економіки та покращення якості життя місцевого населення. Ще один аспект – це можлива бездіяльність влади в частині використання публічного інвестування як дієвого засобу забезпечення регіонального й місцевого зростання. Саме в таких цілях застосовується механізм моніторингу і контролю.

Як показують результати наукових досліджень, де аналізується цей аспект [18], існують підстави визначити в якості мети механізму моніторингу і контролю запровадження постійного періодичного спостереження та публічного звітування про проекти, обсяги і джерела формування інвестицій, їх економічну та соціальну ефективність, якість та спроможність політики управління публічним інвестуванням на рівні громад і регіону.

Функція контролю має стати невід'ємною в сфері менеджменту публічного інвестування. Її базисними складовими є, по-перше, оприлюднення даних про обрані для реалізації проекти; по-друге, систематичний періодичний моніторинг ефективності та досягнення цілей проектів, що реалізуються; по-третє, громадське звітування на етапі закриття проектів. Разом із тим, сюди можуть відноситися й інші інструменти, як от – здійснення аналізу процесів підвищення кваліфікації представників суб'єктів – учасників проектів публічного інвестування, упровадження нормативно-методичного й консалтингового супроводу інвестицій, проведення навчань і консультацій з проблематики публічного інвестування, перетворення агенцій регіонального розвитку на якісний інструмент не тільки підтримки, але й аудиту проектів у сфері публічного інвестування.

На засадах узагальнення вище наведених теоретико-методичних та методико-прикладних засад формування й реалізації механізмів публічного інвестування в цілях регіонального розвитку на рис. 2 наведено авторське бачення концепційних положень становлення і розвитку механізмів державної політики в аналізованій сфері, зокрема на регіональному та місцевому рівнях.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи євроінтеграційний вектор, регіональна політика України, зокрема в царині публічного інвестування, повинна містити основні аспекти цілей і завдань інвестиційної політики нового покоління, яка враховує новітні тенденції та потреби економіки. Перш за все, політика управління публічними інвестиціями має передбачати заходи, пов'язані з розвитком реального сектору. У цьому контексті особливо важливим є встановлення оптимального співвідношення і джерел формування, і джерел розподілу різних видів інвестицій. В умовах євроінтеграційних процесів слід не відкидати й проблематики забезпечення інвестиційної безпеки регіонів України [19, с.55-60].

Додатково слід наголосити на аспектах системності й комплексності регіональної політики, що можуть бути забезпечені через поєднання, взаємодоповнення й взаємопідсилення базисних і допоміжних механізмів та інструментів або ж на засадах формування й реалізації комплексного механізму державного управління в аналізованій сфері. При тому, конфігурація системи відповідних механізмів варіюється у залежності від рівня менеджменту, а також в ході досягнення цілей і завдань, еволюції системи публічного інвестування, міри її конвергенції з провідними європейськими і світовими практиками.

Окрім конфігурації системи регулювання, важливо розуміти, що визначені вище механізми відповідальні за реалізацію регіональної політики. Тоді як не менш важливим залишається аспект її планування й організації. Зокрема йдеться про стратегування в аналізованій сфері, ухвалення функціональних, регіональних і місцевих програм, розуміння місця, ролі і завдань публічного інвестування у межах загальної соціально-економічної й регіональної політики тощо.

Особливо актуальними стають ці питання, що з позиції планування, що з боку реалізації, в умовах збереження регіонів України під час повномасштабної війни, а також на етапі повоєнної відбудови і відновлення. І тут завдання не лише у відшукуванні інвестицій, але й у збереженні та формуванні, інтеграції внутрішніх ресурсів на ці цілі.

Джерела та література

1. Olena Ivashko, Anatolii Hladyshevskiy, Olgierd Jeż. Public purpose investment: challenges, treats and opportunities for sustainable development. *Prawne, ekonomiczne i społeczne aspekty przedsiębiorczości*. Lublin, Lubelska Akademia WSEI, 2024. S.127-138.
2. Про інвестиційну діяльність. Верховна Рада України. Закон № 1560-XII від 18.09.1991 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>
3. Про відкритість використання публічних коштів. Верховна Рада України. Закон № 183-VIII від 11.02.2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text>.
4. Бюджетний кодекс України. Верховна Рада України. № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
5. Пронь Л. М. Інституційно-правові засади публічного управління інвестиційним розвитком регіону. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 6. С. 192-197.
6. Зварич І. Т., Зварич О. І. Інституційні засади економічного розвитку регіонів України у світлі формування інноваційних систем. *Підприємництво та інновації*. 2021. Вип. 16. С. 26–31.
7. Рекомендації ОЕСР щодо політики регіонального розвитку. URL : <https://gurt.org.ua/news/informator/100966/>.
8. Про співробітництво територіальних громад. Верховна Рада України. Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>
9. Оголошено конкурс проєктів регіонального розвитку на 2021 рік. URL : <https://old.loda.gov.ua/news?id=57798>.
10. Оголошено додатковий конкурс проєктів ДФРР на 2022-й рік. URL : <https://old.loda.gov.ua/news?id=59884>
11. Деякі питання державного фонду регіонального розвитку. Кабінет Міністрів України. Постанова № 196 від 18.03.2015 р. (зі змінами від 05.04.2021 р. № 299).; Питання підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм і проєктів регіонального розвитку, що можуть реалізовуватися за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку. Міністерство розвитку регіонів та громад України. Наказ № 80 від 24.04.2015 р.
12. Гришкевич О. М. Сучасні форми впровадження публічних інвестицій в умовах секторальної стимуляції економічного відновлення. *Інтелект XXI*. 2020. № 5. С. 89-95.
13. Дорожня карта Реформування системи управління публічними інвестиціями. URL : https://www.mof.gov.ua/storage/files/Дорожня_карта_УПІІ.pdf.
14. Щодо ризиків і перспектив активізації інвестиційної діяльності в Україні. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-rizikiv-i-perspektiv-aktivizacii-investicijnoi-diyalnosti-v-ukraini>.
15. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. Президент України. Указ. № 487/2021 від 07.09.2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>.
16. Планування розвитку територіальних громад : Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко / Асоціація міст України К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 256 с.
17. Storonianska I., Ivashko O., Mieszajkina E. Trust as a Catalyst of Economic Growth: A National and Regional Breakdown. *Sustainability*. 2022. № 14, 15168. URL : <https://doi.org/10.3390/su142215168>
18. Линник О. А. Публічне адміністрування інвестицій в Україні: сучасний стан та перспективи. *Київський часопис права*. 2024. № 4. С. 67-74.
19. Ivashko O. Public finance and public investments in the context of intensification of economic development. *Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*. 2024. № 1, 37. С. 55–60. <https://echas.vnu.edu.ua/index.php/echas/article/view/885> .

References

1. Olena Ivashko, Anatolii Hladyshevskiy, Olgierd Jeż. (2024). Public purpose investment: challenges, treats and opportunities for sustainable development. *Prawne, ekonomiczne i społeczne aspekty przedsiębiorczości*. Lublin, Lubelska Akademia WSEI, S.127-138. [In Polish]
2. Pro investy`cijnju diyal`nist`. Verhovna Rada Ukrayiny`. Zakon № 1560-XII vid 18.09.1991 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> [In Ukrainian]
3. Pro vidkry`tist` vy`kory`stannya publiczny`x koshtiv. Verhovna Rada Ukrayiny`. Zakon # 183-VIII vid 11.02.2015 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text>. [In Ukrainian]
4. Byudzhetni`j kodeks Ukrayiny`. Verhovna Rada Ukrayiny`. № 2456-VI vid 08.07.2010 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [In Ukrainian]

5. Pron` L. M. (2022). Insty`tucijno-pravovi zasady` publichnogo upravlinnya investy`cijny`m rozvy`tkom regionu. Dniprovskiy` naukoviy` chasopy`s publichnogo upravlinnya, psy`hologiyi, prava. Vy`p. 6. S. 192-197. [In Ukrainian]
6. Zvary`ch I. T., Zvary`ch O. I. (2021). Insty`tucijni zasady` ekonomichnogo rozvy`tku regioniv Ukrayiny` u svitli formuvannya innovacijny`x sy`stem. Pidpry`emny`czstvo ta innovaciyi. Vy`p. 16. S. 26–31. [In Ukrainian]
7. Rekomendaciyi OESR shhodo polity`ky` regional`nogo rozvy`tku. URL : <https://gurt.org.ua/news/informator/100966/>. [In Ukrainian]
8. Pro spivrobitny`czstvo tery`torial`ny`x gromad. Verxovna Rady` Ukrayiny`. Zakon Ukrayiny`. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> [In Ukrainian]
9. Ogolosheno konkurs proyektiv regional`nogo rozvy`tku na 2021 rik. URL : <https://old.loda.gov.ua/news?id=57798>. [In Ukrainian]
10. Ogolosheno dodatkovy`j konkurs proyektiv DFRR na 2022-j rik. URL : <https://old.loda.gov.ua/news?id=59884> [In Ukrainian]
11. Deyaki py`tannya derzhavnogo fondu regional`nogo rozvy`tku. Kabinet Ministriv Ukrayiny`. Postanova # 196 vid 18.03.2015 r. (zi zminamy` vid 05.04.2021 r. # 299).; Py`tannya pidgotovky`, ocinky` ta vidboru investy`cijny`x program i proyektiv regional`nogo rozvy`tku, shho mozhut` realizovuvaty`sya za raxunok koshtiv derzhavnogo fondu regional`nogo rozvy`tku. Ministerstvo rozvy`tku regioniv ta gromad Ukrayiny`. Nakaz # 80 vid 24.04.2015 r. [In Ukrainian]
12. Gry`shkevych O. M. (2020). Suchasni formy` vprovadzhennya publichny`x investy`cij v umovax sektoral`noyi sty`mulyaciyi ekonomichnogo vidnovlennya. Intelpekt XXI. № 5. S. 89-95. [In Ukrainian]
13. Dorozhnya karta Reformuvannya sy`stemy` upravlinnya publichny`my` investy`ciyamy`. URL : https://www.mof.gov.ua/storage/files/Dorozhnya_karta_UPI.pdf. [In Ukrainian]
14. Shhodo ry`zy`kiv i perspekty`v akty`vizaciyi investy`cijnoyi diyal`nosti v Ukrayini. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-rizikiv-i-perspektiv-aktivizacii-investiciynoi-diyalnosti-v-ukraini>. [In Ukrainian]
15. Pro Nacional`nu strategiyu spry`yannya rozvy`tku gromadyans`kogo suspil`stva v Ukrayini na 2021-2026 roky`. Prezy`dent Ukrayiny`. Ukaz. № 487/2021 vid 07.09.2021 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>. [In Ukrainian]
16. Planuvannya rozvy`tku tery`torial`ny`x gromad : Navchal`ny`j posibny`k dlya posadovy`x osib miscevoغو samovryaduvannya (2015). / G. Vasy`lchenko, I. Parasyuk, N. Yeremenko / Asociaciya mist Ukrayiny` K., TOV «PIDPRY`YeMSTVO «VI EN EJ». 256 s. [In Ukrainian]
17. Storonyanska I., Ivashko O., Mieszajkina E. (2022) Trust as a Catalyst of Economic Growth: A National and Regional Breakdown. Sustainability.. № 14, 15168. URL : <https://doi.org/10.3390/su142215168> [In English]
18. Ly`nny`k O. A. (2024). Publichne administruvannya investy`cij v Ukrayini: suchasny`j stan ta perspekty`vy`. Ky`yivskiy` chasopy`s prava.. № 4. S. 67-74. [In Ukrainian]
19. Ivashko O. (2024). Public finance and public investments in the context of intensification of economic development. Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University. № 1 (37). S. 55–60. <https://echas.vnu.edu.ua/index.php/echas/article/view/885> [In English].

Стаття надійшла до редакції 18.12.2024 р.

РОЗДІЛ IV

Управління та адміністрування

УДК 339.56

Хоміук Наталія,
доктор економічних наук,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
завідувач кафедри менеджменту,
м. Луцьк; ORCID ID: 0000-0002-3277-8840,
e-mail: khomiuk.nataliia@vnu.edu.ua

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-136-143>

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ АДАПТАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Вступ. В умовах ринкової дестабілізації зростає необхідність визначення дієвих концепцій і інструментів адаптації організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю в контексті посилення цифровізації та зростанням нестабільності світової економіки. Зміна регуляторних умов, швидкі технологічні прориви та посилення конкуренції вимагають від підприємств гнучкості та інноваційності. Особливе значення це має для українських підприємств, які інтегруються у світові ринки. Усе це визначає актуальність визначення дієвих підходів до підвищення їхньої конкурентоспроможності, ефективності та стійкості.

Мета. Метою дослідження є визначення ефективних концепцій і інструментів адаптації організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю до змін зовнішнього середовища, які забезпечують гнучкість, конкурентоспроможність і сталий розвиток підприємства

Методи. Методологія дослідження базується на комплексному підході, що включає аналіз наукових джерел, економічних даних і сучасних підходів до адаптації управління зовнішньоекономічною діяльністю. Використано методи порівняльного аналізу для оцінки ефективності організаційних моделей, системний підхід для визначення ключових інструментів адаптації, а також методи моделювання для розробки рекомендацій. Особливу увагу приділено аналізу інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн та великі дані, для підвищення ефективності управління.

Результати. У статті досліджено сучасні концепції та інструменти адаптації організаційних моделей управління до викликів зовнішньоекономічної діяльності. Розглянуто вплив глобалізації, цифровізації та геополітичної нестабільності на ефективність підприємств, що працюють на міжнародних ринках. Проаналізовано ключові підходи до адаптації моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю, що включають децентралізацію, клієнтоорієнтованість та інтеграцію інноваційних технологій. Визначено практичні інструменти для підвищення гнучкості організацій та покращення процесу прийняття рішень. Досліджено проблеми, з якими стикаються українські підприємства в процесі інтеграції у глобальні ланцюги створення доданої вартості. Доведено необхідність розробки адаптивних організаційних моделей, що відповідають принципам сталого розвитку. Визначено необхідність підтримки конкурентоспроможності та ефективності українських підприємств у динамічному глобальному економічному середовищі.

Висновки. Доведено важливість адаптації організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю для забезпечення конкурентоспроможності підприємств у глобалізованому середовищі. Визначено, що впровадження інноваційних технологій і гнучких структур управління сприятиме підвищенню ефективності та інтеграції українських підприємств у світові ринки.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, організаційні моделі управління, адаптація управління, інновації, глобалізація, цифровізація.

Khomiuk Nataliia,
Doctor of economics,
Lesya Ukrainka Volyn National University,

MODERN CONCEPTS AND TOOLS FOR ADAPTATION OF ORGANIZATIONAL MODELS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY MANAGEMENT

Introduction. In conditions of market destabilization, there is a growing need to define effective concepts and tools for adapting organizational models of foreign economic activity management in the context of increasing digitalization and increasing instability of the world economy. Changing regulatory conditions, rapid technological breakthroughs and increased competition require enterprises to be flexible and innovative. This is of particular importance for Ukrainian enterprises that are integrating into global markets. All this determines the relevance of defining effective approaches to increasing their competitiveness, efficiency and sustainability.

The purpose of the article. The purpose of the study is identification of effective concepts and tools for adapting organizational models of foreign economic activity management to changes in the external environment, which ensure flexibility, competitiveness and sustainable development of the enterprise

Methods. The research methodology is based on a comprehensive approach, including the analysis of scientific sources, economic data and modern approaches to the adaptation of foreign economic activity management. Comparative analysis methods were used to assess the effectiveness of organizational models, a systems approach to identify key adaptation tools, as well as modeling methods to develop recommendations. Particular attention is paid to the analysis of innovative technologies, such as artificial intelligence, blockchain and big data, to improve management efficiency.

Results. The article examines modern concepts and tools for adapting organizational management models to the challenges of foreign economic activity. The impact of globalization, digitalization, and geopolitical instability on the efficiency of enterprises operating in international markets is examined. Key approaches to adapting foreign economic activity management models are analyzed, including decentralization, customer orientation, and integration of innovative technologies. Practical tools for increasing organizational flexibility and improving the decision-making process are identified. The problems faced by Ukrainian enterprises in the process of integration into global value chains are investigated. The need to develop adaptive organizational models that meet the principles of sustainable development is proven. The need to support the competitiveness and efficiency of Ukrainian enterprises in a dynamic global economic environment is identified.

Conclusions. The importance of adapting organizational models of foreign economic activity management to ensure the competitiveness of enterprises in a globalized environment has been proven. It has been determined that the introduction of innovative technologies and flexible management structures will contribute to increasing the efficiency and integration of Ukrainian enterprises into world markets.

Keywords: foreign economic activity, organizational management models, management adaptation, innovation, globalization, digitalization.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується динамічними змінами, що викликані глобалізаційними процесами, поширенням цифрових технологій та суттєвим нестабільністю геополітичного середовища. В таких умовах питання адаптації організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю набуває особливого значення для забезпечення ефективності функціонування суб'єктів господарювання, що діють на міжнародних ринках. Відсутність системного підходу до адаптації призводить до втрати конкурентних позицій підприємств, поглиблення дисбалансів у зовнішньоекономічній діяльності та нездатності управлінської складової оперативно реагувати на ринкові зміни.

Особливістю сучасного глобального середовища є високий ступінь взаємозалежності національних економік, що посилює необхідність інтеграції підприємств у міжнародні ланцюги створення доданої вартості. Водночас нестабільність зовнішнього середовища, спричинена політичними конфліктами та новими формами протекціонізму, висуває нові вимоги до організаційних структур, їхньої гнучкості та швидкості прийняття рішень. Актуальність даних проблем визначається необхідністю розробки ефективних підходів до адаптації управлінських моделей до ринкових змін, зумовлених зовнішніми факторами. Зокрема, українські підприємства, які прагнуть закріпитися на міжнародних ринках, стикаються з численними проблемами: нестача інвестицій у цифровізацію, обмеженість доступу до сучасних технологій, регуляторні бар'єри тощо.

В таких умовах виникає необхідність формування інструментів, які дозволяють ефективно долати існуючі перешкоди.

Сучасні організаційні моделі потребують системного підходу до інтеграції інновацій, що передбачає використання аналітичних інструментів для прогнозування ризиків і оцінки ринкових можливостей. Такий підхід дозволяє знизити витрати підприємств, мінімізувати вплив негативних зовнішніх факторів і сформуванню конкурентні переваги. Крім того, важливим є розвиток партнерських відносин, як на національному, так і міжнародному рівнях, що сприяє інтеграції суб'єктів господарювання у глобальні економічні процеси.

Отже, зазначені проблеми зумовлюють актуальність формування сучасних концепцій і інструментів, які забезпечують адаптацію організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю для підвищення конкурентоспроможності українських підприємств у глобальному ринковому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Адаптація організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю є предметом численних наукових досліджень, що відображають складність і багатогранність цієї проблематики. Сучасні концепції адаптації організаційних моделей базуються на інтеграції інноваційних технологій, врахуванні глобальних трендів та забезпеченні сталого розвитку.

У роботах Т. О. Шматковської глибоко аналізується вплив конкурентних стратегій на здатність підприємств адаптуватися до змін зовнішнього середовища. Автор підкреслює, що в умовах глобалізації ключовим чинником успішності є гнучкість організаційних структур, яка забезпечує швидке реагування на виклики ринку та акцентує увагу на значенні інновацій для трансформації управлінських моделей. Дана концепція базується на ідеї, що технології, такі як штучний інтелект та автоматизація управлінських процесів, сприяють формуванню нових можливостей для підприємств [7; 8].

Значний внесок у розвиток теорії адаптації зроблено у роботах М. І. Дзямучича, які зосереджуються на визначенні впливу цифровізації на діяльність суб'єктів господарювання. При цьому аналізується вплив технологій, таких як великі дані та блокчейн, на ефективність управлінських рішень. Автор стверджує, що використання даних у режимі реального часу дозволяє підприємствам швидше реагувати на ринкові зміни, підвищуючи свою конкурентоспроможність [1; 2; 10].

Іншим важливим аспектом є розвиток концепції сталого розвитку, яку висвітлюють роботи Ю. О. Чалюк. Дана концепція визначає необхідність поєднання економічної ефективності, екологічної відповідальності та соціальної інклюзії. При цьому сталий розвиток розглядається як обов'язковий функціональний елемент адаптації організаційних моделей, оскільки глобальні регуляторні стандарти у даний час все більше орієнтуються на забезпечення екологічної стійкості виробництва [5; 6].

Дослідження проблем адаптації організаційних моделей у контексті інноваційних підходів також висвітлено у дослідженні О. А. Урбан, яка пропонує інтеграцію принципів децентралізації у структури управління підприємствам. Авторка стверджує, що децентралізовані моделі сприяють зниженню бюрократичного навантаження на апарат управління, підвищують швидкість прийняття рішень і забезпечують більшу гнучкість у реагуванні підприємств на виклики зовнішнього середовища [4].

Загалом наявні наукові напрацювання свідчать про існування багатьох підходів до адаптації організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю. Та незважаючи на значні досягнення в цій галузі, актуальними залишаються питання інтеграції інновацій, забезпечення сталого розвитку та подолання бар'єрів для підприємств, що виходять на глобальні ринки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою статті є визначення ефективних концепцій і інструментів адаптації організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю до змін зовнішнього середовища, які забезпечують гнучкість, конкурентоспроможність і сталий розвиток підприємства.

Виклад основного матеріалу. Сучасні концепції та інструменти адаптації організаційних моделей управління до викликів зовнішньоекономічної діяльності в Україні базуються на інтеграції інновацій, гармонізації стандартів та стимулюванні інвестицій. Зокрема, Міністерство економіки

України активно впроваджує національні стандарти з управління інноваціями, гармонізовані з міжнародними та європейськими стандартами, зокрема серії ISO 56000. Такі стандарти надають рекомендації щодо створення стратегії інтелектуальної власності, налагодження системного управління інноваційними процесами та застосування узгоджених інструментів для підтримки ефективного управління інноваціями.

В даний час Україна працює над приведенням національних стандартів у відповідність до європейських та міжнародних норм. Зокрема, прийнято національні стандарти, ідентичні міжнародним ISO серії 14000 та ISO 19011, що стосуються екологічного управління та аудиту систем управління [3]. Це сприяє підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств на міжнародних ринках та забезпечує відповідність продукції та послуг вимогам ЄС.

Разом з тим Міністерство економіки України реалізує Експортну стратегію, яка передбачає створення мережі інституцій, що надають актуальну інформацію та послуги з питань міжнародної торгівлі та просування експорту. Дана стратегія передбачає проведення інформаційних кампаній, гармонізацію національних стандартів з європейськими, стимулювання використання інновацій та впровадження енергоефективних технологій [3]. Крім того, у рамках Ради з міжнародної торгівлі при Кабінеті Міністрів України утворено робочі групи, зокрема з просування експорту та спрощення процедур торгівлі, що сприяє координації діяльності інституцій, залучених до реалізації торговельної політики та розвитку експорту і є важливим для адаптації організаційних моделей управління до сучасних викликів.

Таким чином, адаптація організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю в Україні здійснюється через впровадження інноваційних стандартів, стимулювання інвестицій та розвиток інституційної підтримки, що разом узятє підвищує конкурентоспроможність українських підприємств на світовому ринку.

Зазначимо, що адаптація моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств вимагає впровадження сучасних підходів пов'язаних із клієнтоорієнтованістю підприємства та інтеграцією інноваційних технологій у бізнес-процеси. При цьому особливого значення набуває децентралізація управління, яка передбачає передачу повноважень та відповідальності на нижчі рівні організації, що сприяє швидшому прийняттю рішень та підвищенню оперативності реагування на зміни ринкових умов.

Клієнтоорієнтованість як підхід фокусується на задоволенні потреб споживачів та побудові довгострокових відносин з ними. Важливою при цьому є розробка стратегій, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності експортоорієнтованих підприємств, зокрема через створення та розвиток центрів інноваційних технологій та секторальних кластерів у регіонах. Такі центри надають підтримку стартапам та сприяють розвитку науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, що дозволяє підприємствам краще розуміти та задовольняти потреби міжнародних клієнтів. Водночас інтеграція інноваційних технологій виступає ключовим фактором підвищення ефективності та конкурентоспроможності підприємств на міжнародних ринках. Зокрема, за ініціативою Міністерства економіки в Україні розроблено Стратегію розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, яка передбачає створення сприятливих умов для інноваційного розвитку підприємств [3].

Отже, функціональне підвищення гнучкості організацій та покращення процесу прийняття рішень у зовнішньоекономічній діяльності є критично важливими для успішної адаптації підприємств до динамічних змін міжнародного ринку. Одним із ключових інструментів при цьому є впровадження адаптивних організаційних структур управління, які дозволяють швидко реагувати на зміни у зовнішньому середовищі (рис. 1). Дослідження показують, що відсутність жорстко формалізованих систем і процесів сприяє скороченню часу, необхідного для прийняття рішень та їх впровадження, що особливо актуально для невеликих підприємств [7].

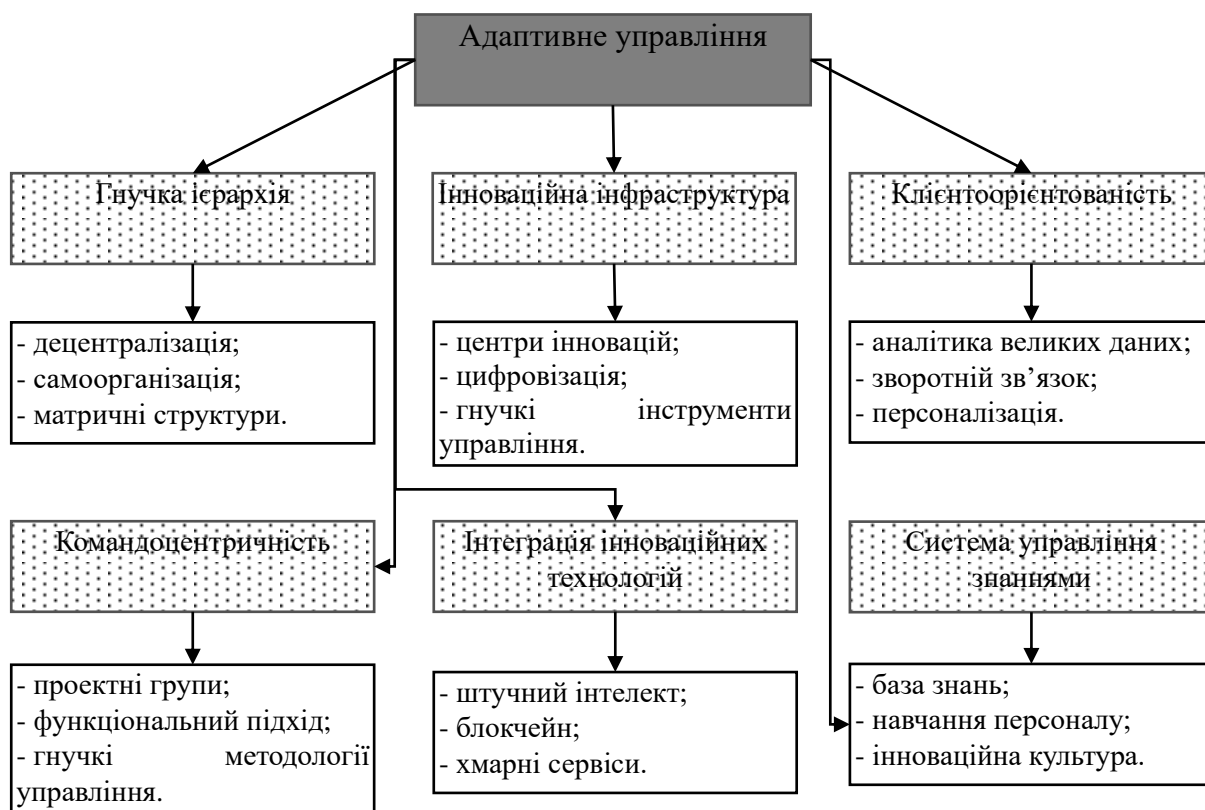

Рис. 1. Адаптивна організаційна структура управління підприємством
Джерело: розроблено автором

Важливо відзначити, що сучасні виклики, з якими стикаються вітчизняні товаровиробники у сфері зовнішньоекономічної діяльності, підкреслюють необхідність адаптації до міжнародного конкурентного середовища на основі інноваційності та гнучкості методів прийняття рішень. Це вимагає від суб'єктів господарювання впровадження сучасних інформаційних технологій та систем підтримки прийняття рішень, які забезпечують доступ до актуальної інформації та аналітичних інструментів. Крім того, застосування методів аналізу ієрархій може підвищити ефективність управлінських рішень. Такий підхід дозволяє моделювати процедуру прийняття рішень щодо вибору та впровадження в господарську діяльність оптимальних стратегій, враховуючи множинні критерії та альтернативи. Таким чином, підприємства можуть обґрунтовано обирати найкращі варіанти дій у сфері зовнішніх відносин, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Однак, варто відзначити, що на практиці українські підприємства стикаються з низкою проблем під час інтеграції у глобальні ланцюги створення доданої вартості. Однією з основних є недостатній рівень співпраці між промисловими підприємствами у виробничій та інноваційній діяльності, що обмежує їхню конкурентоспроможність на міжнародних ринках. Крім того, значні руйнування підприємств, особливо в металургійній галузі, та заблокована логістика через військову агресію Росії уже призвели до втрати позицій вітчизняних виробників у глобальних ланцюгах постачання. Зокрема, суттєво скоротилася частка металургійного виробництва у структурі реалізації промислової продукції.

Водночас, обмежений доступ до фінансування та інвестицій у переробну промисловість ускладнює розвиток несировинного експорту, що є ключовим для інтеграції у європейські ланцюги доданої вартості. Україна прагне розвивати переробку та несировинний експорт, сподіваючись на сприяння з боку європейських партнерів. Тому для успішної інтеграції у глобальну економічну систему українським підприємствам необхідно подолати внутрішні структурні проблеми, відновити зруйновані виробничі потужності та покращити доступ до міжнародних ринків і фінансових ресурсів.

Таким чином, необхідність розробки адаптивних організаційних моделей, що відповідають принципам сталого розвитку, обумовлена сучасними викликами глобального економічного середовища. Однією з основних причин для розробки таких моделей є зростаючий попит на екофрендлі-продукцію, що змінює пріоритети споживачів на глобальному ринку. Підприємства, які враховують екологічні аспекти у своїй діяльності, мають кращий доступ до міжнародних ринків і створюють додану вартість через диференціацію своєї продукції. Зокрема, впровадження міжнародних екологічних стандартів, таких як ISO 14000 суттєво сприяє покращенню іміджу компаній та їхньої інтеграції в глобальні ланцюги постачання. При цьому діяльність підприємств за такого стандарту базується на схемі циклу Шухарта-Демінга (рис. 2).

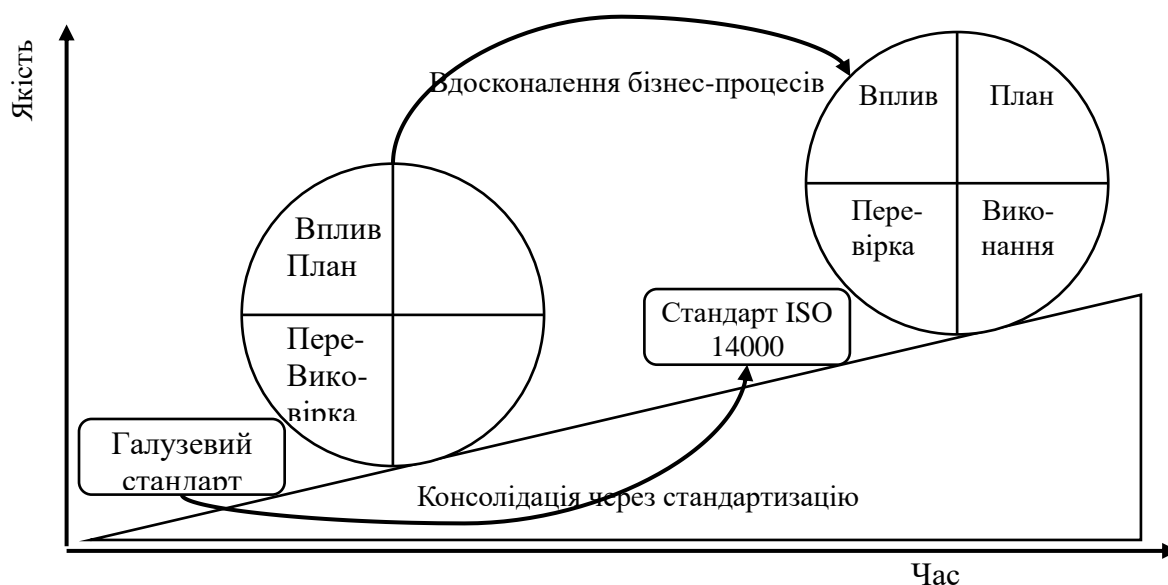

Рис. 2. Адаптивне покращення якості управління підприємством на основі циклу Шухарта-Демінга

Джерело: систематизовано автором на основі [8; 9]

Крім того, адаптивні моделі управління дозволяють знижувати ризики, пов'язані зі змінами регуляторних вимог. В умовах, коли все більше країн ухвалюють жорсткі екологічні стандарти та регулюють викиди вуглецю, підприємства, які впроваджують принципи сталого розвитку, здатні уникати штрафів і додаткових витрат. Це особливо актуально для українських компаній, які інтегруються у ринки Європейського Союзу з його суворими екологічними нормами [11]. Тому адаптивні організаційні моделі сприяють підвищенню ефективності використання ресурсів, зокрема енергетичних, що важливо в умовах зростання їхньої вартості. Використання відновлюваних джерел енергії, оптимізація логістичних процесів та зменшення кількості відходів не лише знижують витрати, але й покращують репутацію підприємств серед інвесторів, які все більше орієнтуються на проекти сталого розвитку.

Таким чином, розробка адаптивних моделей управління, що відповідають принципам сталого розвитку, є стратегічно важливим кроком для підприємств, які прагнуть забезпечити свою стійкість та конкурентоспроможність у сучасних умовах. Це не лише підвищує їхню ефективність, але й дозволяє залишатися привабливими для споживачів, партнерів та інвесторів.

Висновки та пропозиції. Таким чином, приходимо до висновку, що адаптація організаційних моделей управління зовнішньоекономічною діяльністю вимагає системного підходу, що враховує динаміку змін у глобальному середовищі. Нові виклики глобального ринку створюють необхідність для підприємств інтегруватися у міжнародні екосистеми через співпрацю з партнерами та оптимізацію внутрішніх процесів. Особливого значення набуває розвиток кадрового потенціалу, що дозволяє ефективно використовувати технології та формувати аналітичні підходи до управління. Крім того, для забезпечення стійкості підприємств важливо враховувати локальні економічні умови та регіональні особливості, які можуть визначати специфіку інтеграції у міжнародні ринки.

Інструментами успіху можуть стати платформи для спільного використання знань, залучення малих і середніх підприємств до глобальних ланцюгів створення вартості, а також підтримка державою розвитку інфраструктури, необхідної для зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином, адаптація управління повинна не лише підвищувати гнучкість підприємств, але й сприяти створенню нових можливостей для їхнього розвитку.

Джерела та література

1. Дзямулич М. І. Сутність електронних грошей в сучасній фінансовій системі. *Економічні науки. Серія «Облік та фінанси»*. 2010. №7(25). Ч4. С. 181–185.
2. Дзямулич М. І., Шматковська Т. О., Борисюк О. В. Великі дані та їх роль у формуванні цифрової економіки. *Галицький економічний вісник*. 2021. Том 70. №3. С. 16–21.
3. Міністерство економіки України : веб-сайт. URL: <https://me.gov.ua/> (дата звернення 25.11.2024).
4. Урбан О. А., Дзямулич М. І., Чиж Н. М. Концепція сталого розвитку в умовах глобалізації світової економіки. *Економічний форум*. 2023. №2. С. 47–52.
5. Чалюк Ю. О. Середній клас у глобальному вимірі. *Інтернаука. Серія: «Економічні науки»*. 2021. № 1 (45). Том 2. С. 57–69.
6. Чалюк Ю. О., Довганик Н. М. Вплив демографічного фактору на соціально–економічну стабільність Китаю. *Інтернаука. Серія: «Економічні науки»*. 2022. №7(63). С. 72–82.
7. Шматковська Т. О., Дзямулич М. І. Стратегічний управлінський облік в умовах цифрової економіки. *Галицький економічний вісник*. 2022. Том 74. №1. С. 61–67.
8. Шматковська Т. О., Коробчук Т. І., Борисюк О. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в системі обліково-аналітичного забезпечення щодо моделювання бізнес-процесів. *Економіка та суспільство*. 2023. No53.
9. Dubickis M., Gaile-Sarkane E. Transfer of know-how based on learning outcomes for development of open innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2017. Vol. 3(1). Pp. 1-19.
10. Dziamulych M., Stashchuk O., Korobchuk, T., Mostovenko, N., Martyniuk, R., Strelkova, I., Grebeniuk, N. Banking innovations and their influence on the formation of digital banking. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. 2021. Vol. 11(2). Special Issue XXI. Pp. 108–112.
11. Хоміюк Н.Л., Романюк А. Теоретичні засади антикризового управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2023. № 4 (36). С. 120–127.

References

1. Dziamulych, M. I. (2010). Sutnist elektronnykh groshei v suchasni finansovii systemi [The essence of electronic money in the modern financial system]. *Ekonomichni nauky. Seria "Oblik ta finansy" – Economic sciences. "Accounting and finance" series*. Vol. 7(25). Part 4. Pp. 181–185 [in Ukrainian].
2. Dziamulych, M. I., Shmatkovska, T. O., & Borysiuk, O. V. (2021). Velyki dani ta yikh rol u formuvanni tsyfrovoy ekonomiky [Big data and its role in shaping the digital economy]. *Galytskyi ekonomichniy visnyk – Galician Economic Bulletin*. Vol. 70(3). Pp. 16–21 [in Ukrainian].
3. Ministry of Economic of Ukraine. Available at: <https://me.gov.ua/> (accessed November 25, 2024).
4. Urban, O. A., Dziamulych, M. I., & Chyzh, N. M. (2023). Kontseptsia stalogo rozvytku v umovakh globalozatsii svitovoy ekonomiky [The concept of sustainable development in the conditions of globalization of the world economy]. *Ekonomichniy forum – Economic forum*. Vol. 2. Pp. 47–52 [in Ukrainian].
5. Chaliuk, Yu. O. (2021) Serednii klas u hlobalnomu vymiri [The middle class in the global dimension]. . *Internauka. Seria: "Ekonomichni nauky" – Interscience. Series: "Economic Sciences"*. Vol. 1(45). Part 2. Pp. 57–69 [in Ukrainian].
6. Chaliuk Yu. O., & Dovhanyk N. M. (2022). Vplyv demografichnoho faktor na sotsialno-ekonomichnu stabilnist Kytaiu [The influence of the demographic factor on the socio-economic stability of China]. *Internauka. Seria: "Ekonomichni nauky" – Interscience. Series: "Economic Sciences"*. Vol. 7(63). Pp. 72–82 [in Ukrainian].
7. Shmatkovska, T. O., & Dziamulych, M. I. (2022), Stratehichniy upravlinskyi oblik v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Strategic management accounting in the digital economy]. *Galytskyi ekonomichniy visnyk – Galician Economic Bulletin*. Vol. 74(1). Pp. 61–67 [in Ukrainian].

8. Shmatkovska, T. O., Korobchuk, T. I., & Borysiuk, O. V. (2023). Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnologii v systemi oblikovo-analitychnoho zabezpechennia shchodo modeliuвання biznes-protsesiv [Modern information and communication technologies in the system of accounting and analytical support for modeling business processes]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. Vol. 53 [in Ukrainian].

9. Dubickis, M., & Gaile-Sarkane, E. (2017). Transfer of know-how based on learning outcomes for development of open innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. Vol. 3(1). Pp. 1-19.

10. Dziamulych, M., Stashchuk, O., Korobchuk, T., Mostovenko, N., Martyniuk, R., Strelkova, I., Grebeniuk, N. (2021). Banking innovations and their influence on the formation of digital banking. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. Vol. 11(2). Special Issue XXI. Pp. 108–112.

11. Khomiuk N., & Romaniuk A. (2023). Teoretychni zasady antykryzovoho upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diialnistiu pidpriemstv [Theoretical principles of anti-crisis management of foreign economic activities of enterprises]. *Ekonomichniy chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*. Vol. 4 (36). Pp. 120–127. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.11.2024 р.

УДК 005.52:005.21]:334.7

Viktor Levytskyi,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management,
Lesya Ukrainka Volyn National University
Lutsk; ORCID ID: 0000-0001-8695-9690
E-mail: lewiktorgmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-144-150>

MODERN PROBLEMS OF STRATEGIC ANALYSIS AND THEIR IMPACT ON THE EFFECTIVE ACTIVITY AND MANAGEMENT OF ENTERPRISE DEVELOPMENT

Introduction. For the identification the current problems of strategic analysis of an enterprise, as well as their impact on the development and management of its activities in the context of rapid changes in the environment, it is necessary to form an effective system of their management.

The purpose of the article. The purpose of the study is to identify the problems of modern strategic analysis and their impact on the activities of an enterprise.

Methods. The article uses classical research methods, such as analysis, synthesis, comparison, which allowed to more effectively consider the current problems of strategic analysis development and propose measures for their systematic solution.

Results. The main approaches to defining the concept of «strategic analysis» are considered and it is determined that strategic analysis involves identifying opportunities and threats of the external environment, strengths and weaknesses of the enterprise, determining competitive advantages and market position. It is investigated that, according to the direction of strategic analysis, the collected data is accumulated and the enterprise can make informed decisions, adapt to changes in the external environment.

Conclusions. It is determined that the integration of new approaches to the implementation of strategic analysis with the help of modern analytical systems makes it possible to identify potential threats and respond to them promptly for the long-term and effective management of the enterprise in the future.

Key words: management, development, strategy, enterprise, analysis, strategic analysis, modern problems of development, efficiency of activity, management of enterprise development.

Віктор Левицький,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СТРАТЕГІЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ І УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА

Вступ. Для визначення сучасних проблем стратегічного аналізу підприємства, а також їх впливу на розвиток та управління його діяльністю в умовах швидких змін у середовищі необхідно сформулювати ефективну систему управління ними.

Мета статті. Мета дослідження полягає у визначенні проблем сучасного стратегічного аналізу, їх впливу на діяльність підприємства та знаходження можливостей щодо оптимального та ефективного управління ними на його рівні.

Методи. В статті використані класичні методи дослідження, як: аналіз, синтез, порівняння, що дозволили більш ефективно розглянути сучасні проблеми розвитку стратегічного аналізу та запропонувати заходи до їх системного вирішення.

Результати. Розглянуто основні підходи до визначення поняття «стратегічний аналіз» та визначено, що стратегічний аналіз передбачає визначення можливостей й загроз зовнішнього середовища та сильних і слабких сторін діяльності підприємства, визначення конкурентних переваг та позиції на ринку. Досліджено, що відповідно до напрямку проведення стратегічного аналізу здійснюється акумулювання зібраних даних та підприємство може ухвалювати обґрунтовані рішення, адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, оцінювати власні внутрішні ресурси та можливості, а також розробляти ефективні плани на майбутнє.

Виділено основні сучасні проблеми стратегічного аналізу та фактори впливу на діяльність підприємства в цілому й запропоновано удосконалення класичних та сучасних методів стратегічного аналізу відповідно визначених проблем. Визначено, що використання нових сучасних підходів до стратегічного аналізу відкриває низку можливостей, що сприяють підвищенню ефективності діяльності та управління розвитком підприємства. Зокрема, це дає змогу проводити точніший аналіз зовнішнього середовища завдяки використанню технологій великих даних (Big Data) та штучного інтелекту, що забезпечують доступ до актуальної інформації про ринкові тенденції та конкурентів. Крім того, дані удосконалення дозволяють підприємству більш ефективно використовувати свої сильні та слабкі сторони, а також оцінювати можливості й загрози. Водночас можливість використовувати дані в режимі реального часу сприяє оперативному прийняттю рішень, що є особливо важливим в умовах невизначеності, коли швидка реакція на зміни може визначати успіх або невдачу підприємства.

Висновки. Завдяки новим підходам підприємства отримують можливість проводити сценарний аналіз та прогнозувати показники розвитку, що допомагає йому підготуватися до різних варіантів розвитку ситуації і забезпечує ефективність системи управління його розвитком, що підвищує здатність підприємства швидко адаптувати стратегії до змін у ринковому середовищі, забезпечуючи гнучкість й стійкість до викликів. Крім того, інтеграція нових підходів до реалізації стратегічного аналізу в перспективі управління ризиками за допомогою сучасних аналітичних систем дає змогу виявляти потенційні загрози та оперативно на них реагувати, що знижує ризик помилкових рішень та забезпечує довгострокове та ефективне управління підприємством у майбутньому.

Ключові слова: менеджмент, розвиток, стратегія, підприємство, аналіз, стратегічний аналіз, сучасні проблеми розвитку, ефективність діяльності, управління розвитком підприємства

Formulation of the problem. Currently, the external environment of enterprises is characterized by rapid changes and digital transformation. Accordingly, traditional approaches to strategic analysis are not able to provide an appropriate response to new requirements and challenges, which can lead to a decrease in the efficiency of organizations' activities. The main problem in the context of strategic analysis is currently the lack and inaccuracy of information, the inadequacy of available tools for analysis in the face of uncertainty, rapid technological change and the need for prompt decision-making based on often incomplete information. The solution to this problem is extremely important in the context of ensuring the effective operation of the enterprise by improving the approaches to strategic analysis in the new conditions, which will allow not only to respond promptly to market challenges, but also to use new opportunities for further development and maintaining a competitive position in the market.

The analysis of researches and publications. Many domestic researchers have studied strategic analysis and its impact on the activities of an enterprise, including: I. Ihnatieva, H. Kindratska, Ye. Kailiuk, Z. Shershniova, S. Vasylygha, O. Sumets and foreign researchers: I. Ansoff, A. Strickland, A. Thompson. However, this issue has not been sufficiently studied, which actually determines the scientific value of the research [1-6].

The purpose and objectives of the article. The purpose of the study is to identify the problems of modern strategic analysis, their impact on the activities of the enterprise and to find opportunities for improvement. In accordance with this goal, the following tasks have been defined: to analyze existing approaches to strategic analysis, to identify the main factors of influence and problems of strategic analysis at present, to assess their impact on the enterprise's activities and to develop recommendations for improving the efficiency of strategic analysis in modern conditions.

Presentation of the main research material. To implement an effective study, it is worth considering first of all the views of scholars on understanding the concept of «strategic analysis» and its role in management. I. Ihnatieva notes that «strategic analysis» is a predictable assessment of strategic market conditions, potential and strategic position of the enterprise [1]. H. Kindratska notes in her research that «strategic analysis» allows to make a comprehensive forecast of the enterprise development, which is the basis for strategic planning [2]. Ye. Kailiuk distinguishes «strategic analysis» as a type of analysis, without outlining its features and purpose in the system of strategic management [3]. Z. Shershniova considers «strategic analysis» as one of the elements of strategic management, while identifying it with the concept of SWOT analysis [4]. S. Vasylygha notes that «strategic analysis» includes retrospective analysis and research forecast of the external environment, analysis of strategic alternatives, normative forecasting of development and analysis of forecast options [5]. After analyzing the approaches and opinions of scientists,

we define the concept of «strategic analysis» as a study of the external and internal environment of the enterprise, its capabilities in the context of strategic management.

Strategic analysis involves identifying opportunities and threats to the external environment, as well as strengths and weaknesses of the company's operations, and determining competitive advantages and market position. It has a significant impact on the company's activities, as the results obtained in the course of its conduct are directly used to formulate the company's development strategy. It is on the basis of the collected data and analysis that a company can make informed decisions, adapt to changes in the external environment, assess its internal resources and capabilities, and develop effective plans for the future. In order to understand the current problems of strategic analysis, let us consider the main factors influencing the activities of the enterprise as a whole.

First of all, the external environment is divided into macro and micro levels. Macroeconomic factors affect the company's activities from the global level, meaning that the company cannot directly control them, but must adapt to them in order to be successful. They include:

- political (tax policy, changes in legislation, government regulation);
- economic (inflation, unemployment, exchange rates, economic growth);
- socio-demographic (demographic changes, level of education, cultural characteristics, consumer preferences);
- technological (level of innovation, development of new technologies, digitalization);
- environmental (climate change, sustainable development) [6, p. 99-102].

Microeconomic factors relate to the market in which an enterprise operates and are not always within its control, but an enterprise can influence its position in this environment. They include consumers, competitors, suppliers, intermediaries and government agencies.

Internal environment factors are directly related to the internal activities of the enterprise over which it has full control and can change to improve efficiency. This includes all types of resources at the enterprise: human, financial, material, technological and information. A clear distinction between external and internal environmental factors helps a company to better understand its position and opportunities for change and improvement.

Modern problems of strategic analysis are mostly related to the external environment. Let's consider the main ones and their impact on the development effective enterprise activity in the table 1.

Table 1

Modern problems of strategic analysis and their impact on the enterprises activities*

Problem	Characteristics	Impact
1	2	3
Uncertainty and instability of the macro environment	Constant changes in the economic and political situation create challenges for strategic planning	Reduced planning efficiency, reduced opportunities for innovation
Lack and inaccuracy of information	Rapid changes lead to insufficient and inaccurate information	Complication of management decision-making, wrong decisions
Rapid technological changes	Rapid technological development, digital transformation and innovation	The possibility of losing competitive advantage due to inefficiency
Increasing competition	Globalization intensifies competition in the market	Possibility of losing market position, need for significant investments
Regulatory and legal requirements	Changes in legislation, environmental and consumer requirements	Increased costs of adaptation

*Source: modified and compiled by the author based on the analysis of [2, 6-8, 10].

After analyzing the main problems of strategic analysis today, we can note that they have a significant impact on the efficiency of the enterprise's development. For example, uncertainty in the global economic

system complicates the planning process, reducing the effectiveness of strategic decisions. The rapid development of technology can lead to a loss of competitive advantage if a company does not implement new technologies on time or at all. Growing competition and globalization force companies to constantly look for new ways to improve their competitive position, which requires significant costs. Regulatory changes create risks that require companies to adapt to new requirements, which leads to financial costs.

In our opinion, these problems have a negative impact on the activities of enterprises in the following key aspects

- inefficiency of management decisions due to insufficient or inaccurate information;
- decrease in competitiveness due to ineffective strategic analysis as a result of rapid changes in the operating environment;
- the risk of losing market positions due to a high level of uncertainty;
- complication of the risk management process;
- restriction of innovation activities due to difficulties with strategic planning in the face of rapid changes;
- reduced adaptability and flexibility;
- inconsistency of internal processes with new challenges of the external environment;
- loss of long-term development opportunities without a clear strategic analysis.

It should be noted that the modern environment of enterprises has many challenges, which requires a certain flexibility and accuracy in strategic analysis to support the stable development of the enterprise. To solve these problems, new approaches to strategic analysis are needed, which involve the use of modern digital technologies, improved forecasting methods, and adaptation to uncertainty. We propose to consider in more detail the existing approaches to strategic analysis and how we can replace or improve them in accordance with the existing problem of the modern operating environment in table 2.

Table 2

Classical and new/improved approaches to strategic analysis in accordance with modern problems of enterprise development

Classical approach	Problems	New/improved approach
1	2	3
SWOT- analysis	Rapid changes in technology, uncertainty	Dynamic SWOT-analysis: continuous monitoring of the environment using digital tools for real-time updates
PEST-analysis	Insufficient and inaccurate data, limited adaptation to changes	STEEP-analysis: extending the classical analysis by adding environmental and ethical factors, using scenario forecasting
Portfolio analysis	Rapid technological changes, impact on competitive position in the market	Artificial intelligence-based analysis : the use of artificial intelligence to build growth models taking into account technological trends and their impact on the enterprises portfolio
Competitive analysis (Porter's Five Forces)	Rapid emergence of new competitors in the market, digital transformation	Scenario analysis using automated machine learning
Matrix methods (GE/McKinsey, ADL)	Fast changes in the operating environment	Use of adaptive strategies and dynamic positioning of enterprises
The balanced scorecard (BSC)	Complexity of risk management and control in the face of dynamic changes	Extended with risk management elements based on forecasts of the company's business development

*Source: modified and compiled by the author based on the analysis of [3-4,7-9].

The use of new modern approaches to strategic analysis opens up a number of opportunities that contribute to improving the efficiency of the enterprise. In particular, it allows for a more accurate analysis of the external environment through the use of big data and artificial intelligence technologies that provide access to up-to-date information on market trends and competitors. This allows the company to more

effectively identify its strengths and weaknesses, as well as assess opportunities and threats. At the same time, the ability to use real-time data facilitates prompt decision-making, which is especially important in an environment of uncertainty, when a quick response to changes can determine the success or failure of an enterprise.

With new approaches, businesses are able to conduct scenario analysis and forecast future events, which helps them prepare for different scenarios. This increases the ability of the enterprise to quickly adapt strategies to changes in the market environment, ensuring flexibility and resilience to challenges. In addition, the integration of risk management with modern analytical systems allows identifying potential threats and responding to them promptly, which reduces the risk of wrong decisions and ensures the stability of the enterprise.

Accordingly, the introduction of modern approaches to strategic analysis has a positive impact on the efficiency of an enterprise, in particular, it increases its competitiveness due to a more accurate analysis of the competitive environment. This allows the company to respond to competitors' actions in a timely manner and maintain or even improve its market position. Efficiency in decision-making contributes to better use of resources and increased productivity. It also increases the company's ability to adapt in the face of rapid change, which allows it not only to survive in a competitive environment but also to use new opportunities for development.

It should be noted that thanks to modern risk monitoring tools, businesses can reduce the likelihood of strategic mistakes, which increases their resilience to external challenges and promotes stability. In addition, the use of analytical tools allows optimizing the use of resources, which affects the overall performance of the business. Innovative approaches help companies identify new opportunities for product and service development, which helps them maintain market leadership.

That is why, in our opinion, the study has identified the main current problems of strategic analysis development, the impact of which on the enterprise can be formed through the main components of their interaction with the results and new approaches to its development, as shown in figure 1.

Thus, despite the many challenges of today's operating environment, if modern methods of strategic analysis are used, enterprises have many new opportunities that can be used for future development and competitiveness.

Conclusions and prospects for further research. Thus, we managed to investigate the issues of modern problems of strategic analysis and their impact on the development of effective enterprise activity, analyze existing approaches to strategic analysis, identify the main factors of influence and problems of strategic analysis at present, assess their impact on the enterprise activity and develop recommendations for improving the efficiency of strategic analysis in modern conditions.

In an unstable and dynamic market environment, the prospects for the development of the research will be aimed at developing new methods and approaches that will allow enterprises to better adapt to uncertainty and crisis situations. In particular, there is a growing need to create flexible models of strategic analysis that will help predict changes in the external environment and respond to them promptly. One of the key prospects is to study the impact of digitalization on the strategic analysis process. The introduction of artificial intelligence, Big Data, and analytical systems will allow businesses to obtain more accurate data for decision-making. This will significantly improve the quality of strategic planning, especially in the face of rapid market changes.

The future research will also focus on improving methods for assessing the competitiveness of enterprises. Modern market conditions, including competition based on ecosystems and digital platforms, require new approaches to analyzing competitive positions. An equally important aspect is the study of the impact of environmental and social factors on strategic analysis. Consideration of sustainable development and corporate social responsibility is becoming an integral part of strategic planning for enterprises, which requires a new vision and approaches to analyzing both the internal and external environment.

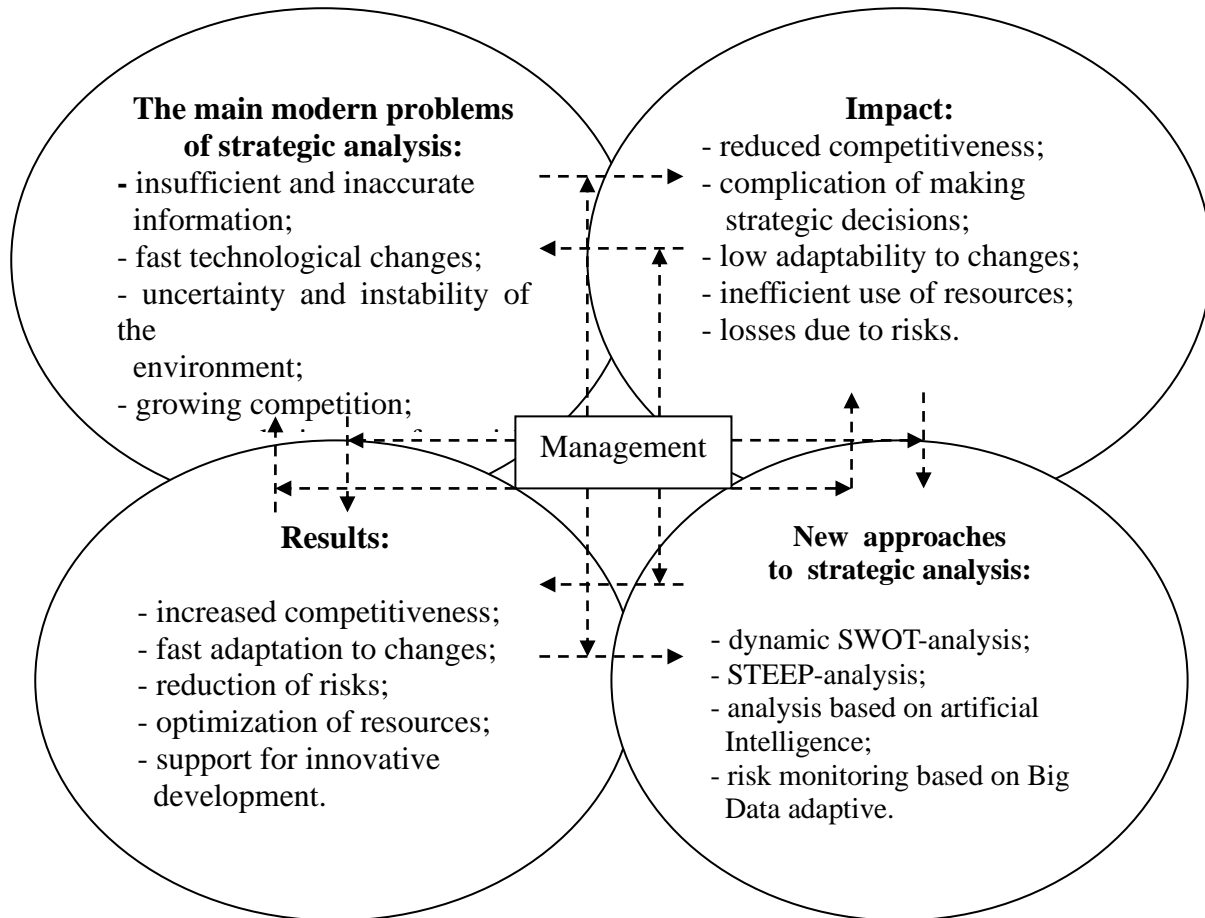

Fig. 1. Modern problems of strategic analysis and their impact on the enterprises activities and management its development*

*Source: modified and compiled by the author based on the analysis of [1-3, 8-10].

References:

1. Ihnatieva I. A. (2019). *Stratehichnyi menedzhment [Strategic management]*. Kyiv: Karavela, 480 p. [in Ukrainian].
2. Kindratska H. I., Zahorodnii A. H. & Kulyniak Yu. I. (2019). *Analiz hospodarskoi diialnosti [Analysis of business activities]*. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 320 p. [in Ukrainian].
3. Kailiuk Ye. M. (2010). *Stratehichnyi menedzhment [Strategic management]*. Kharkiv: KhNAMH, 279 p. [in Ukrainian].
4. Shershniova Z. (2019). *Metodychni pidkhody do stratehichnogo rozvytku biznes-orhanizatsii [Methodological approaches to the strategic development of business organizations]*. *Stratehiia biznesu: futurolohichni vyklyky : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf., 20-22 lystop. 2019 r; DVNZ «Kyiv. nats. ekon. un-t im. Vadyma Hetmana»*; Kyiv : KNEU, pp. 236-240 [in Ukrainian].
5. Vasylygha S. M. (2020). *Ponjattja strateghiji rozvytku pidpryjemstva [The concept of enterprise development strategy]*. Kyiv. *Ekonomika ta derzhava - Economy and state*. 2020. №1. pp. 121-125 [in Ukrainian].
6. Sumets O. M. (2021). *Stratehichnyi menedzhment [Strategic management]*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav, p. 208 [in Ukrainian].
7. Shved V. V & Kanashchuk V. L. (2023). *Sutnist ta zmist stratehichnogo analizu diialnosti pidpryiemstva [The essence and content of strategic analysis of an enterprise's activities]*. Vinnytsia: *Visnyk Prydniprovskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury - Bulletin of the Pridniprovsky state academy of civil engineering and architecture*, № 4 (41). pp. 98-104. DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.41-15> [in Ukrainian].

8. Krasnostanova N. (2021). Suchasni tekhnolohii ta instrumenty stratehichnoho analizu [Modern technologies and tools of strategic analysis]. Odesa: *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal - International scientific journal*, 2021. № 3-4. pp. 115-127. DOI: <https://doi.org/10.36742/2410-0919-2021-2-12> [in Ukrainian].

9. Hural A. Ya. (2022). Stratehichniy analiz v upravlinni rozvytkom pidpriemstva: kvalifikatsiina robota [Strategic analysis in enterprise development management: qualification work]. Ternopil: ZUNU, 90 p. [in Ukrainian].

10. Dixit Avinash K. Nalebuff Barry J. (2019). Mystetstvo stratehii. Putivnyk do uspikhu v zhytti ta biznesi vid ekspertiv teorii hry [The art of strategy. A guide to success in life and business from game theory experts]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 608 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.12.2024 р.

РОЗДІЛ V

Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

УДК 658.8

Ященко Олена,
маркетолог-аналітик,
Віце-президентка корпорації Glad Selena Corporation,
Форт-Лодердейл, Флорида, США, ORCIDID: 0009-0009-3917-6824
olenaiashchenko@gmail.com

<https://doi.org/10.29038/2786-4618-2024-04-151-157>

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ШУМ ТА МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Вступ. В сучасних умовах формування цифрової економіки та інтенсивного зростання обсягів інформації, що підлягає опрацюванню аналітиками, формуються принципово нові вимоги щодо споживачів та бізнесу. При цьому інструментарій опрацювання даних не завжди дає адекватну аналітичну інформацію стосовно змін, що відбуваються як на глобальному, так і на локальних ринках. Причиною цього є інформаційний шум, що являє собою надмірний потік даних, який ускладнює сприйняття важливих повідомлень і впливає на ефективність маркетингових стратегій. Усе це вимагає формування системного підходу до управління інформаційними потоками та оптимізації комунікацій між підприємством і цільовою аудиторією.

Мета. Метою дослідження є аналіз інформаційного шуму як бар'єру для ефективного сприйняття маркетингових комунікацій, а також визначення інструментів і стратегій, що дозволяють мінімізувати його вплив на споживачів та підвищити ефективність маркетингової діяльності.

Методи. Дослідження базується на використанні міждисциплінарного підходу, що включає контент-аналіз, методи абстрактного моделювання для вивчення сприйняття інформації споживачами, а також емпіричні методи дослідження ефективності сучасних маркетингових технологій, що базуються на аналізі підходів щодо управління спеціалізованим інструментарієм маркетингу щодо взаємодії із споживачами.

Результати. У статті розглянуто концептуальні аспекти інформаційного шуму та його функціональний вплив на поведінку споживачів. Проведено аналіз ефективності застосування різних маркетингових інструментів на засадах автоматизації бізнес-процесів, використання комунікаційних платформ та даних для аналізу поведінки споживачів, наслідком чого є підвищення ефективності комунікацій та зменшення шумових ефектів. Визначено ключові стратегії боротьби з інформаційним шумом, які сприяють посиленню комунікаційної взаємодії підприємства в контексті динамічних змін ринкових умов. Доведено необхідність впровадження інноваційних підходів до розробки рекламних кампаній, які враховують специфіку сучасних медіаканалів та поведінкових моделей споживачів.

Висновки. Доведено, що мінімізація інформаційного шуму є важливим фактором для забезпечення довгострокової ефективності маркетингових комунікацій підприємства. Визначено, що використання сучасних інструментів аналізу даних, автоматизації процесів та індивідуального підходу до споживача дозволяє компанії підвищити рівень довіри та лояльності з боку клієнтів, наслідком чого є зростання обсягу продаж та прибутковості суб'єкта господарювання.

Ключові слова: інформаційний шум, маркетинг, персоналізація контенту, інноваційні маркетингові стратегії, ринкові комунікації.

Olena Iashchenko
Marketing Analyst,
Vice President of Glad Selena Corporation,
Fort Lauderdale, FL, USA

INFORMATION NOISE AND MARKETING TOOLS TO OVERCOME IT

Introduction. In the modern conditions of the formation of the digital economy and the intensive growth of the volume of information to be processed by analysts, fundamentally new requirements are being formed for consumers and businesses. At the same time, data processing tools do not always provide adequate analytical information regarding changes occurring both in the global and local markets. The reason for this is information noise, which is an excessive flow of data that complicates the perception of important messages and affects the effectiveness of marketing strategies. All this requires the formation of a systematic approach to managing information flows and optimizing communications between the enterprise and the target audience.

The purpose of the article. The purpose of the study is to analyze information noise as a barrier to the effective perception of marketing communications, as well as to identify tools and strategies that allow minimizing its impact on consumers and increasing the effectiveness of marketing activities.

Methods. The research is based on the use of an interdisciplinary approach, which includes content analysis, abstract modeling methods for studying consumer perception of information, as well as empirical methods for studying the effectiveness of modern marketing technologies, based on the analysis of approaches to managing specialized marketing tools for interacting with consumers.

Results. The article considers the conceptual aspects of information noise and its functional impact on consumer behavior. The effectiveness of using various marketing tools based on the automation of business processes, the use of communication platforms and data for analyzing consumer behavior is analyzed, which results in increasing the efficiency of communications and reducing noise effects. Key strategies for combating information noise are identified, which contribute to strengthening the communication interaction of the enterprise in the context of dynamic changes in market conditions. The need for implementing innovative approaches to developing advertising campaigns that take into account the specifics of modern media channels and consumer behavioral models is proven.

Conclusions. It has been proven that minimizing information noise is an important factor in ensuring the long-term effectiveness of a company's marketing communications. It has been determined that the use of modern data analysis tools, process automation, and an individual approach to the consumer allows a company to increase the level of trust and loyalty from customers, which results in an increase in sales and profitability of the business entity.

Keywords: information noise, marketing, content personalization, innovative marketing strategies, market communications.

Постановка проблеми. Сучасне інформаційне середовище характеризується високою динамічністю та значними обсягами даних, які генеруються щодня. Інформаційний шум, що виникає внаслідок перевантаження споживачів великою кількістю нерелевантних повідомлень, створює значні труднощі для бізнесу, зокрема в сфері маркетингових комунікацій. При цьому споживачі, стикаючись із надмірною кількістю реклами, новин та інших потоків даних, часто втрачають об'єктивну здатність розрізнити важливу інформацію, що знижує ефективність маркетингових стратегій і підриває довіру до брендів.

Проблема інформаційного шуму стає особливо актуальною в умовах цифрової трансформації економічних систем, коли бізнеси активно використовують онлайн-платформи для взаємодії з клієнтами. В даний час автоматизація бізнес-процесів, персоналізація контенту та застосування сучасних технологій, таких як штучний інтелект, стають невід'ємними елементами ефективного маркетингу. Проте, навіть ці інструменти часто виявляються недостатньо ефективними у подоланні впливу інформаційного шуму, оскільки не завжди враховують складну структуру сприйняття інформації споживачами. Особливої уваги в даному аспекті потребує проблема формування довіри та лояльності до бренду, що є ключовим фактором успішної конкуренції на ринку. Надмірна кількість реклами та агресивні маркетингові кампанії часто викликають зворотний ефект, змушуючи споживачів ігнорувати або блокувати комунікації. Це ускладнює встановлення емоційного зв'язку між компанією та клієнтом, що в кінцевому результаті негативно впливає на бізнес-показники.

Додатковим аспектом зазначеної проблеми є необхідність адаптації маркетингових стратегій до швидкозмінних умов ринку. Технологічний прогрес, зокрема розвиток соціальних мереж і комунікаційних платформ, відкриває нові можливості для таргетування споживачів, але водночас ускладнює контроль за релевантністю повідомлень. Тому без системного підходу до аналізу даних і оптимізації комунікацій бізнес ризикує втратити свою конкурентоспроможність. При цьому важливого значення набуває питання соціальної відповідальності бізнесу в умовах інформаційного перевантаження, оскільки етичний підхід до формування контенту, який враховує потреби споживачів і не створює додаткового стресу, може стати конкурентною перевагою для компаній.

Однак, на практиці це вимагає значних ресурсів та інвестицій у новітні технології і підходи до сегментації та персоналізації аудиторії.

Таким чином, зазначені проблеми обумовлюють необхідність дослідження питань ефективності маркетингових комунікацій через інформаційний шум з метою адаптації маркетингових стратегій до сучасних технологічних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційний шум як складова сучасного інформаційного середовища є об'єктом досліджень багатьох науковців у сфері маркетингу та інформаційних технологій. Проблема впливу інформаційного шуму на споживачів та ефективність маркетингових стратегій наразі викликають значний інтерес у дослідників, які аналізують його джерела та способи подолання.

Одним із ключових напрямів досліджень виступає аналіз джерел інформаційного шуму. Відомо, що значна частина шуму створюється через надмірне використання цифрових каналів комунікації, де конкуренція за увагу споживачів досягає максимуму. Зокрема, в працях І. Аракелової [7] та Т. О. Шматковської [6; 10] визначається, що основним джерелом шуму стають неконтрольовані потоки реклами, які не враховують індивідуальні потреби аудиторії. При цьому акцентується увага на проблемах перенасиченості ринку рекламою, що призводить до зниження ефективності маркетингових кампаній.

Серед стратегій подолання інформаційного шуму дослідники виділяють персоналізацію контенту, сегментацію аудиторії та використання інноваційних технологій. Так, у роботах Ю. О. Чалюк визначається ефективність персоналізованих підходів у формуванні маркетингових кампаній, які враховують потреби та інтереси конкретних груп споживачів. При цьому важливим аспектом виступає використання штучного інтелекту, оскільки алгоритми машинного навчання дозволяють створювати релевантний контент для різних сегментів аудиторії, що значно знижує рівень шуму [4; 5].

Інший важливий аспект досліджень стосується ролі комунікаційних платформ у формуванні шуму, що викладено у працях Н. М. Довганик, яка стверджує, що соціальні мережі стають не тільки каналами для поширення інформації, але й джерелами шуму, оскільки вони стимулюють створення великої кількості нерелевантного контенту. Це обумовлює важливість регулювання обсягів інформації в ринковій аналітиці та впровадження алгоритмів, які відсіюють непотрібні дані [3; 8].

Крім того, в умовах цифровізації особливої уваги заслуговують дослідження, спрямовані на інтеграцію багатоканальних стратегій комунікації, що розкрито у працях М. І. Дзямучича, який доводить, що поєднання офлайн- та онлайн-каналів дозволяє досягти кращого балансу між обсягом і якістю інформації в аналітиці. Це забезпечує більш ефективне донесення маркетингових повідомлень і знижує рівень інформаційного перевантаження [1; 2; 9].

Загалом бачимо, що наявні наукові напрацювання свідчать про значну кількість досліджень, які охоплюють різні аспекти інформаційного шуму та маркетингових інструментів для його подолання. Однак, існує потреба розробки більш адаптивних і комплексних підходів до даної проблематики, які б враховували специфіку конкретних ринків і технологічних умов.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою статті є аналіз інформаційного шуму як бар'єру для ефективного сприйняття маркетингових комунікацій, а також визначення інструментів і стратегій, що дозволяють мінімізувати його вплив на споживачів та підвищити ефективність маркетингової діяльності.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах інформаційний шум виступає у якості надмірного потоку даних, що перешкоджає ефективному сприйняттю та обробці інформації. Його концептуальна сутність полягає у неструктурованості, нерелевантності та надлишковості повідомлень, які створюють когнітивне перевантаження для споживачів. Фактично інформаційний шум є результатом цифрової трансформації, зокрема через розвиток соціальних мереж, рекламних платформ та доступність великих обсягів контенту. Функціональний вплив інформаційного шуму на поведінку споживачів проявляється у трьох основних аспектах: когнітивному, емоційному та поведінковому. Когнітивний аспект стосується зниження здатності споживачів концентруватися на важливих повідомленнях, що ускладнює прийняття рішень. Емоційний вплив включає зростання стресу, дратівливості та недовіри до джерел інформації. У поведінковому аспекті спостерігається зниження рівня залученості споживачів до маркетингових комунікацій, ігнорування реклами або використання блокувальників контенту.

Отже, інформаційний шум змінює підходи до сприйняття брендів, оскільки надмірна реклама або нерелевантний контент можуть викликати зворотний ефект, знижуючи лояльність та формуючи негативне ставлення до компанії. Водночас, бренди, які адаптують свої стратегії до умов інформаційного перевантаження – наприклад, через персоналізацію повідомлень або створення цінного контенту, – можуть зберегти увагу аудиторії у своїх маркетингових заходах.

Таким чином, інформаційний шум є суттєвим викликом для сучасного бізнесу, оскільки вимагає розробки інноваційних маркетингових рішень, які мінімізують його вплив на споживачів, що вимагає інтеграції технологій штучного інтелекту, аналітики даних та етичного підходу до формування інформаційного середовища, яке б дозволило підвищити ефективність маркетингу підприємств.

Сучасні маркетингові інструменти, засновані на автоматизації бізнес-процесів, відіграють ключову роль у подоланні інформаційного шуму та підвищенні ефективності комунікацій із споживачами. Зростання обсягів даних та їхня складність вимагають від компаній впровадження інноваційних технологій, здатних не лише аналізувати поведінку аудиторії, а й формувати релевантні та персоналізовані повідомлення. При цьому одним із найефективніших інструментів автоматизації є системи управління взаємодією з клієнтами (CRM), які дозволяють збирати, аналізувати та використовувати дані про споживачів для побудови таргетованих комунікацій. CRM-системи інтегруються з іншими платформами, такими як email-маркетинг або соціальні мережі, що забезпечує безперервний обмін даними та формування індивідуальних пропозицій для кожного клієнта. Це знижує рівень інформаційного шуму, оскільки споживачі отримують лише ті повідомлення, які відповідають їхнім потребам та очікуванням.

Крім того, варто відзначити алгоритми машинного навчання, які є невід'ємною частиною автоматизованих інструментів, що дозволяють аналізувати великі масиви даних і виявляти поведінкові патерни. На основі цих патернів формуються рекомендації, що підвищують точність маркетингових кампаній. Зокрема, використання таких інструментів у роздрібній торгівлі допомагає передбачати вподобання клієнтів і пропонувати товари, що відповідають їхнім інтересам [10]. Такий підхід не лише підвищує ефективність продажів, але й знижує ймовірність втрати уваги споживачів через нерелевантні пропозиції.

Інструменти автоматизації також активно застосовуються для оптимізації комунікацій у соціальних мережах. Платформи для управління соціальними медіа, інтегровані зі штучним інтелектом, дозволяють аналізувати взаємодії користувачів з контентом, виявляти найефективніші формати комунікацій та планувати публікації в оптимальний час. Такий підхід сприяє збільшенню залучення уваги аудиторії та зменшенню шумових ефектів, оскільки користувачі отримують цільовий контент відповідно до своїх інтересів. В той же час автоматизація процесів у email-маркетингу на основі використання тригерних розсилок, що базуються на діях або інтересах клієнтів, дозволяє досягти високого рівня персоналізації. Це сприяє збільшенню відкриття листів та переходів за посиланнями, що, в свою чергу, підвищує конверсію.

Значним рівнем продуктивності в даний час відзначається реклама з використанням програматик-технологій також демонструє високу ефективність у боротьбі з інформаційним шумом. Автоматизовані платформи для закупівлі реклами в реальному часі аналізують дані про поведінку користувачів і показують оголошення тільки тим, хто зацікавлений у відповідному продукті чи послугі. Це мінімізує кількість нерелевантних показів, підвищуючи якість взаємодії зі споживачами. При цьому застосування системи чат-ботів у клієнтському обслуговуванні забезпечує швидке реагування на запити клієнтів і дозволяє автоматизувати обробку повторюваних завдань, пов'язаних із як консультаціями чи відповідями на часті запитання. Це знижує навантаження на персонал, покращує клієнтський досвід та загалом сприяє підвищенню лояльності споживачів.

Таким чином, автоматизовані маркетингові інструменти є ключовими для аналізу поведінки споживачів і підвищення ефективності комунікацій. Вони не лише дозволяють зменшити шумові ефекти, але й сприяють формуванню довіри та лояльності клієнтів до брендів. Тому інтеграція таких інструментів у бізнес-процеси стає важливим елементом конкурентної стратегії в умовах сучасного інформаційного середовища.

Отже, в умовах, коли сучасний бізнес стикається з проблемою перенасичення інформаційного середовища, яке впливає на здатність споживачів ефективно сприймати маркетингові повідомлення, інформаційний шум, що виникає через надлишок нерелевантного контенту, знижує ефективність комунікацій та створює бар'єри для формування довіри до брендів. У відповідь на цей виклик

компанії застосовують низку стратегій, спрямованих на зменшення шумових ефектів і підвищення точності таргетованих комунікацій. До числа найбільш ефективних з них можна віднести наступні:

1. Персоналізація контенту, що є однією з найефективніших стратегій у боротьбі з інформаційним шумом. Використовуючи дані про вподобання, поведінку та інтереси споживачів, компанії можуть створювати повідомлення, які максимально відповідають потребам кожного клієнта. Персоналізовані підходи сприяють підвищенню залученості аудиторії, а також знижують ймовірність ігнорування маркетингових комунікацій.

2. Застосування штучного інтелекту та аналізу даних, коли алгоритми штучного інтелекту дозволяють сегментувати аудиторію на основі великих масивів даних, визначаючи релевантні повідомлення для кожної групи споживачів. Такий аналіз допомагає виявити оптимальні канали для взаємодії, що зменшує рівень шуму і підвищує точність комунікацій.

3. Оптимізація частоти комунікацій, що є важливим чинником у боротьбі з інформаційним шумом. Занадто часті повідомлення можуть дратувати споживачів і знижувати їхню довіру до бренду. Оптимізація частоти контактів дозволяє забезпечити баланс між увагою аудиторії та необхідністю донесення маркетингового посилання.

4. Використання якісного контенту, що виступає основою ефективної комунікації. Контент, який відповідає інтересам споживачів, вирішує їхні проблеми або задовольняє потреби, допомагає зберегти увагу аудиторії. Водночас якісний контент підвищує довіру до бренду та зміцнює його репутацію.

Такі стратегії забезпечують системний підхід до подолання інформаційного шуму, дозволяючи компаніям покращувати взаємодію зі споживачами та досягати маркетингових цілей. Їх результатом є схема управління інформаційним шумом, яка базується на інтеграції стратегій персоналізації та оптимізації частоти комунікацій, що дозволяє формувати управлінський підхід, який мінімізує шумові ефекти, підтримуючи довіру та зацікавленість споживачів (рис. 1).

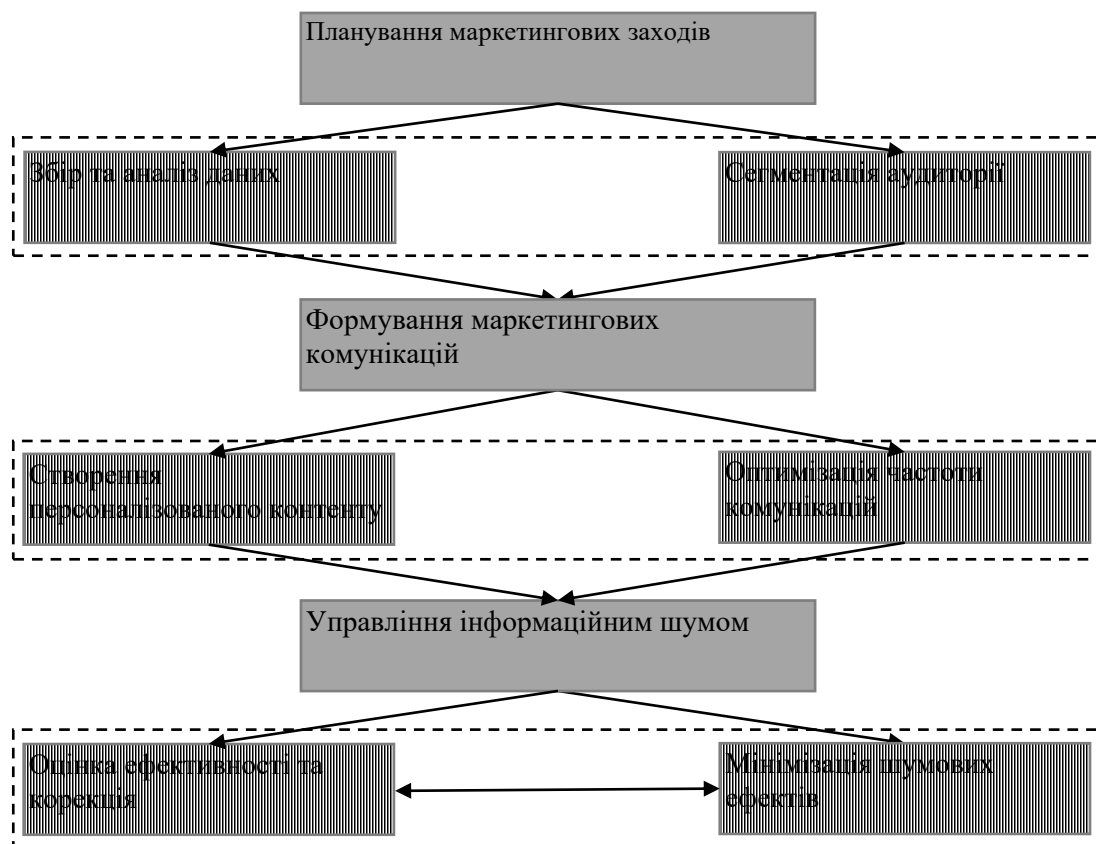

Рис. 1. Система управління інформаційним шумом в маркетингових комунікаціях

Джерело: розроблено автором

В контексті ефективного забезпечення функціонування наведеної схеми необхідно зазначити, що сучасні медіаканали характеризуються високою динамічністю та великим обсягом інформації, що робить традиційні рекламні підходи менш ефективними. Тому споживачі стикаються з інформаційним шумом, який знижує увагу до рекламних повідомлень, що й потребує впровадження інноваційних підходів, які дозволяють адаптувати рекламу до специфіки кожного каналу та потреб аудиторії.

В даний час поведінкові моделі споживачів зазнали значних змін через цифрову трансформацію, тому вони очікують персоналізованого контенту, який відповідає їхнім інтересам. Інноваційні технології, такі як штучний інтелект, дозволяють аналізувати поведінку аудиторії та створювати таргетовані рекламні кампанії. Використання таких підходів забезпечує зниження інформаційного шуму, підвищення залученості аудиторії та формування довіри до бренду. Урахування особливостей медіаканалів та поведінкових моделей стає необхідністю для досягнення конкурентних переваг у сучасному середовищі і реалізація системи управління інформаційним шумом без даних інновацій є неможливою.

Висновки та пропозиції. Таким чином, приходимо до висновку, що в умовах сучасного інформаційного середовища проблема інформаційного шуму набуває стратегічного значення для ефективності маркетингових комунікацій. Тому для її вирішення необхідно впроваджувати комплексний підхід, заснований на інноваційних технологіях, зокрема персоналізації, автоматизації бізнес-процесів та інтеграції штучного інтелекту. Зазначені інструменти дозволяють формувати цільові комунікації, що мінімізують перевантаження інформацією та покращують взаємодію зі споживачами. Ключовим у даному підході є розуміння того, що боротьба з інформаційним шумом не зводиться лише до технологічних рішень. Важливим є врахування поведінкових моделей споживачів, етичних стандартів і дотримання балансу між частотою комунікацій та їхньою якістю. Лише такий підхід здатний забезпечити формування довіри до брендів і створення сталого емоційного зв'язку між компанією та її клієнтською аудиторією. Відповідно, ефективність у подоланні інформаційного шуму залежить від здатності бізнесу адаптувати маркетингові стратегії до динамічних умов ринку. Лише системний підхід, що поєднує технологічні інновації, аналіз даних і динамічне планування, дозволяє не лише знизити негативний вплив шуму, але й забезпечити конкурентоспроможність в умовах цифрової економіки.

Джерела та література

1. Дзямулич М. І. Сутність електронних грошей в сучасній фінансовій системі. *Економічні науки. Серія «Облік та фінанси»*. 2010. №7(25). Ч4. С. 181–185.
2. Дзямулич М. І., Рейкін Ю. Ю. Подвійний цифровий та зелений перехід в контексті формування стійкої економічної системи. *Економіка та суспільство*. 2024. №61.
3. Довганик Н. М., Чалюк Ю. О. Концепція глобальної освіти в історичній ретроспективі. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. №1. С. 22–29.
4. Чалюк Ю. О. Індексна оцінка соціально-економічної динаміки. *Підприємництво та інновації*. 2023. №29. С. 45–52.
5. Чалюк Ю. О. Стратегія соціально-економічного прориву КНР. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. № 3. С. 127-140.
6. Шматковська Т. О., Дзямулич М. І. Стратегічний управлінський облік в умовах цифрової економіки. *Галицький економічний вісник*. 2022. Том 74. №1. С. 61-67.
7. Arakelova I., Shulpina N., Tokareva V., Nahorna O., Shulha O., Khomiuk N., Sodoma R., Shmatkovska T. Research and management of the price policy in the field of marketing services of the enterprise using modern information technologies in the conditions of sustainable development. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. 2024. Vol. 14(1). Special Issue XL. Pp. 240-244.
8. Dovhanyk N.M., Chaliuk Y.O. International non-governmental organizations and social responsibility. *The scientific heritage*. 2017. Vol. 8(8). Pp. 39-42.
9. Dziamulych M., Krupka I., Andruschak Y., Petyk M., Paslavskaya R., Grudzevych Y., Martyniuk R. Banking liquidity risk management in Ukraine based on the application of digital and information technologies. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. 2022. Vol. 12(2). Special Issue XXIX. Pp. 102-107.
10. Shmatkovska T., Volynets L., Dielini M., Magopets O., Kopychkova I., Kytaichuk T., Popova Yu. Strategic management of the enterprise using the system of strategic management accounting in conditions of sustainable development. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. 2022. Vol. 12(2). Special Issue XXIX. Pp. 123-128.

References

1. Dziamulych, M. I. (2010). Sutnist elektronnykh groshei v suchasni finansovii systemi [The essence of electronic money in the modern financial system]. *Ekonomichni nauky. Seria "Oblik ta finansy" – Economic sciences. "Accounting and finance" series*. Vol. 7(25). Part 4. Pp. 181–185 [in Ukrainian].
2. Dziamulych, M. I., & Reikin, Yu. Yu. (2024). Podviinyi tsyfrovoyi ta zeleniy perekhid v konteksti formuvannya stiikoi ekonomichnoi systemy [Double digital and green transition in the context of the formation of a sustainable economic system]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, vol. 61 [in Ukrainian].
3. Dovhanyk, N. M., & Chaliuk, Yu. O. (2018). Kontseptsiiia hlobalnoi osvity v istorychnii retrospektyvi [The concept of global education in historical retrospect]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty – International relations: theoretical and practical aspects*. Vol. 1. Pp. 22–29 [in Ukrainian].
4. Chaliuk, Yu. O. (2023). Indeksna otsinka sotsialno-ekonomichnoi dynamiky [Index assessment of socio-economic dynamics]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii – Entrepreneurship and Innovation*. Vol. 29. Pp. 45–52 [in Ukrainian].
5. Chaliuk, Yu. O. (2021). Stratehiia sotsialno-ekonomichnoho proryvu KNR [Strategy of social and economic breakthrough of the People's Republic of China]. *Kytaieznavchi doslidzhennia – Sinological studies*. Vol. 3. Pp. 127–140 [in Ukrainian].
6. Shmatkovska, T. O., & Dziamulych, M. I. (2022). Stratehichniy upravlynskyi oblik v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Strategic management accounting in the digital economy]. *Galytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*. Vol. 74(1). Pp. 61–67 [in Ukrainian].
7. Arakelova, I., Shulpina, N., Tokareva, V., Nahorna, O., Shulha, O., Khomiuk, N., Sodoma, R., Shmatkovska, T. (2024). Research and management of the price policy in the field of marketing services of the enterprise using modern information technologies in the conditions of sustainable development. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. Vol. 14(1). Special Issue XL. Pp. 240-244.
8. Dovhanyk, N. M., Chaliuk, Y. O. (2017). International non-governmental organizations and social responsibility. *The scientific heritage*. Vol. 8(8). Pp. 39–42.
9. Dziamulych, M., Krupka, I., Andruschak, Y., Petyk, M., Paslavaska, R., Grudzevych, Y., Martyniuk, R. (2022). Banking liquidity risk management in Ukraine based on the application of digital and information technologies. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. Vol. 12(2). Special Issue XXIX. Pp. 102-107.
10. Shmatkovska, T., Volynets, L., Dielini, M., Magopets, O., Kopchykova, I., Kytaichuk, T., Popova, Yu. (2022). Strategic management of the enterprise using the system of strategic management accounting in conditions of sustainable development. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. Vol. 12(2). Special Issue XXIX. Pp. 123-128.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2024 р.

Вимоги до матеріалів що публікуються

КЕРІВНИЦТВО ДЛЯ АВТОРІВ

Щоб мати можливість подавати статті до журналу та перевіряти поточний статус своїх матеріалів, необхідно увійти на сайт як зареєстрований користувачі (<http://echas.vnu.edu.ua>) або надіслати матеріали на e-mail: echas@vnu.edu.ua

Матеріали, подані для опублікування, повинні відповідати тематиці журналу.

До публікації приймаються статті, які відповідають наступним вимогам:

- стаття повинна висвітлювати актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових висновків;
- стаття може бути написана українською, польською або англійською мовами, ретельно вичитана автором та відповідати тематичному спрямуванню збірника наукових праць;
- робота не була опублікована раніше в іншому журналі, не перебуває на розгляді в іншому журналі;
- усі співавтори статті повинні бути згідні з публікацією статті.

До друку приймаються тільки статті з оригінальним авторським текстом, запозичення в обсязі не більше 10 % повинні бути оформлені із зазначенням посилань на джерела.

Подаючи статтю в журнал, автор цим:

- висловлює згоду на розміщення повного її тексту в мережі Інтернет;
- погоджується з рекомендаціями Всесвітньої асоціації медичних редакторів і стандартів COPE відповідно до принципів етики наукових публікацій. (https://publicationethics.org/files/International%20standards_authors_for%20website_11_Nov_2011.pdf)

Подаючи статтю в журнал, автор тим самим висловлює згоду на розміщення повного її тексту в мережі Інтернет. Автори дають згоду на збір й обробку персональних даних із метою їх включення в базу даних згідно із Законом України № 2297-VI «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 зі змінами та доповненнями. Імена та електронні адреси, які вказуються

користувачами сайту цього видання, використовуватимуться виключно для виконання внутрішніх технічних завдань; вони не поширюватимуться та не передаватимуться стороннім особам.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ

Послідовність структурних елементів статті:

- ✓ Ліворуч – УДК (кегель 12, звичайний шрифт).
- ✓ Починаючи з наступного рядка праворуч **метадані** (інформація про автора(ів) статті та її реферативна частина), що розміщуються послідовно українською, та англійською мовами та складаються з частин: відомості про автора (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт, ORCID ID [0000-0000-0000-0000](#), E-mail) (напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0); якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується в такій же послідовності через рядок.
 - ✓ Через рядок - **назва статті (мовою статті)** (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний; інтервал перед 0, після 0).
 - ✓ Через рядок - **анотація українською** (або мовою статті), від 220 до 250 слів, де чітко сформульовано головну ідею статті і обґрунтовано її актуальність (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, курсивом, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт). Обов'язковою є така структура анотації: **Вступ, Мета, Методи, Результати та Висновки.** Анотація українською мовою за змістом і формою викладу має відповідати стандарту ДСТУ ГОСТ 7.9:2009 (ИСО 214-76), бути структурованою, лаконічною, інформативною (без загальних слів), змістовною (відображати основний зміст статті та результати досліджень).
 - ✓ Через рядок - **ключові слова українською** (або мовою статті) 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, курсивом, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).
 - ✓ Через рядок – **метадані англійською** мовою: відомості про автора – вирівнювання по правому краю (прізвище, ім'я, вчений ступінь, вчене звання, місце роботи або навчання (заклад), структурний підрозділ, населений пункт) напівжирний шрифт, кегль 10, міжрядковий одинарний, інтервал перед 0, після 0, якщо є кілька авторів, то інформація про наступного автора прописується і такій же послідовності через рядок.
 - ✓ Через рядок - **назва статті англійською** мовою (всі прописні, вирівнювання посередині, напівжирний шрифт, кегль 12, міжрядковий одинарний); інтервал перед 0, після 0).
 - ✓ Через рядок - **розширена анотація англійською мовою** (Abstract), яка повинна бути інформативною й оригінальною, має відображати основний зміст

статті та результатів дослідження, обсяг анотації англійською мовою: не менше 1800 знаків з пробілами. Анотація англійською мовою (Abstract) фактично має відображати стислий виклад статті, її реферування, (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, курсивом, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт) і повинна складатися з таких структурних частин:

- **Introduction** (вступ);
- **The purpose of the article** (мета статті)
- **Methods**;
- **Results** (результати);
- **Conclusions** (висновки).

Анотація англійською мовою має бути складена відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз, оригінальна (не копіювати україномовну анотацію).

✓ Через рядок - **ключові слова англійською** мовою 5-8 слів (вирівнювання по ширині, звичайний шрифт, курсивом, кегль 10, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт, інтервал перед 0, після 0).

Якщо мова статті англійська (польська), то анотація мовою статті від 200 до 250 слів, а анотація українською мовою подається обсягом не менше як 1800 знаків, включаючи ключові слова.

✓ Через рядок – **основний текст статті**, який повинен вміщати в себе такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

- **постановка проблеми та її значення;**
- **аналіз останніх досліджень і публікацій;**
- **мета і завдання статті;**
- **викладення основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження;**
- **висновки і перспективи подальших досліджень.**

(Згідно з Постановою Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 р. № 7-05/1).

Вимоги до оформлення тексту статті. Обсяг основного тексту статті орієнтовно від 16000 знаків (без пробілів) до 25000 знаків (без пробілів). Текстові матеріали повинні бути підготовлені в редакторі MS Word (*.doc). Параметри сторінки: формат – А4, поля – зліва – 2,5 см, справа – 2,5 см, зверху й знизу – 2 см, без колонтитулів та нумерації сторінок. Шрифт основного тексту – Times New Roman, кегль 11, звичайний, рядки без переносів. Параметри абзацу: вирівнювання – за шириною; міжрядковий інтервал – 1,0; відступ першого рядка – 0,75 см.

✓ Через рядок після основного тексту – **Джерела та література** (кегль 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - перелік використаної літератури (кегель 10, звичайний, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 см) складений відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання»). Усі джерела зі списку літератури (орієнтовно 8-15 джерел) повинні бути процитовані в тексті статті, в іншому випадку відповідний елемент має бути вилучений. Бібліографічні посилання потрібно оформляти так: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Можливе також посилання без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом. Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор doi (<http://www.doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати. Посилання на неопубліковані роботи не допускаються. Список літератури повинен містити достатню кількість сучасних (за останні п'ять років) джерел за проблемою дослідження. Кількість джерел - не менше 10 і не більше 20. До списку потрібно включати наукові статті українських і зарубіжних авторів. **САМОЦИТУВАННЯ НЕ ДОПУСКАЄТЬСЯ.** Назви джерел у списку літератури розміщуються в порядку цитування в тексті. **Не допускається перелічення прізвищ науковців!** З метою підвищення наукового рівня статті варто посилатися на зарубіжні наукові джерела та періодичні видання, що належать до провідних міжнародних наукометричних баз даних (SCOPUS, WEB OF SCIENS та ін.)

✓ Через рядок після списку літератури – **References**, (кегель 10, напівжирний, інтервал перед 0, після 0).

✓ Через рядок - список кирилических джерел у транслітерованому вигляді (кегель 10, звичайний, міжрядковий одинарний, абзацний відступ 0,75 пт); із застосуванням транслітерації та її переклад англійською мовою, де розміщуються ті ж самі джерела оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.apastyle.org/>). Назви кирилических джерел транслітеруються, далі у квадратних дужках розміщується переклад.

Он-лайн-конвертер: <http://translit.kh.ua/#passport> (Паспортний КМУ 2010).

Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Порядковий номер таблиці вирівнюється по правому краю, (наприклад: *Таблиця 1*), назва таблиці друкується над таблицею посередині напівжирним шрифтом, Times New Roman, кегель 11, інтервал 1, (наприклад: **Розрахунок показників для оцінки інвестиційного прибутку**).

Зміст таблиці, цифровий матеріал подається звичайним шрифтом, Times New Roman, кегель 11, інтервал 1, вирівнювання заголовків вертикальних граф - по середині, вирівнювання основної частини таблиці (рядків і граф) – по ширині.

Формат таблиць – лише книжковий.

Рисунок повинен бути єдиним графічним об'єктом (тобто згрупованим). Для рисунків, виконаних у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (97-2003). Ілюстрації також слід нумерувати; вони повинні мати назви, які вказуються поза згрупованим графічним об'єктом (наприклад: **Рис. 1. Класифікація показників залишкового прибутку**). Ілюстративний матеріал обов'язково повинен бути контрастним чорно-білим, спосіб заливки в діаграмах – штриховий).

Формули (зі стандартною нумерацією) виконуються в редакторі Microsoft Equation. Підписи рисунків та формул повинні бути доступні для редагування. Усі графічні об'єкти не повинні бути сканованими.

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату «» («текст»).

Виділення фрагмента тексту можливе курсивом (підкреслення не допускається).

Цитати, таблиці, ілюстрації, всі цифрові дані подаються з обов'язковими посиланнями на джерела. Під кожною таблицею та рисунком має бути зазначено джерело (Наприклад: *Джерело*: Власна розробка автора). Для подання джерела потрібно використовувати шрифт "Times New Roman", 9 кегль, звичайний.

Неприпустимим є використання нерозшифрованих аббревіатур і вперше введених термінів. Усі аббревіатури повинні бути розшифровані при першому вживанні.

Дотримання вимог є обов'язковим!

Відповідальність за зміст статті несе автор!

Для публікації статті у журналі «Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки» на адресу редакції echas@vnu.edu.ua потрібно надіслати:

- 1) Прізвище_стаття.doc
- 2) [Авторську довідку](#)

Наукове видання

**Економічний часопис
Волинського національного університету
імені Лесі Українки**

Журнал видається з 2015 року

№ 4 (40)

2024

Технічний редактор: *Л. М. Козлюк*

Ідентифікатор медіа R30-02325,
присвоєний Національною радою з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р.
Сайт журналу: echas.vnu.edu.ua
Формат 60×84¹/₈. Обсяг 16,02 обл. вид. арк., 16,27 ум.-друк. арк. Наклад 100 пр. Зам. 488.
Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 28, факультет економіки та управління Волинського
національного університету імені Лесі Українки. Тел. (0332) 24-89-78. Ел. адреса: econom.faculty@gmail.com.
Засновник – Волинський національний університет імені Лесі Українки
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).
Виготовлювач – Вежа-Друк (м. Луцьк, Шопена 12, тел (0332)-29-90-65)
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.